

De Kleine Aarde

Alternatief voedselcircuit
in beweging
Wat doen we met ons afval?

Vijf complete
zomerse maaltijden
Een auto kun je delen!

De opmars van de piramide

De Kleine Aarde
Redaktie: postbus 151
5280 AD Boxtel
tel. 04116-84921

redakteur:
Maarten van Dullemen

DKA-vakredacteuren:
Jos van Doorn (*Energie*), Marleen Heus (*Voeding*), Hans Slemmer (*Algemeen*), Marion van der Veen (*Landbouw*)

DKA-medewerkers
Gijs van den Berg, Uschi Bevers, Christ van den Brand, Ciel Broeckx, Marie José Cornelissen, Constance van Dorp, Paula Dijkhoff, Wil Engelen, Lowie van Erk, Vera Falkenberg, Ronald van 't Hoff, Jan Juffermans, Geert Knobbe, Marco Pieck, Peter Pirson, Gerard Ros, Marian Schellekens, Wim Sijstermans, Marianka Wankinkhof

Aan dit nummer werkten verder mee:
Joop van Gent, Paul Hulshof, Gerard van 't Klooster, Rutger Schilpzand, Rob Weijs.

Vormgeving:
Robert Schaap

Foto's:
Henk Buijs, Brabants Centrum, De Groene Lijn, Bart Henni, Hervormd Nederland, Ton Kasterman, Peter de Kievith, RAZOB.

Tekeningen:
Lowie van Erk, Fred Geven, Teo van Gerwen.

Advertenties:
Uschi Bevers (04116-84921)
De Kleine Aarde verschijnt vier maal per jaar bij het begin van elk seizoen: lente, zomer, herfst en winter.

Abonnement/donateurschap
Donateurs (een bedrag van f 25,- is als minimum gesteld) krijgen het tijdschrift gratis toegesonden.
(Hoe u donateur/abonnee kunt worden leest u op de voorlaatste bladzijde)

Drukkerij: De Kempen, Hapert.

Uitgever: Stichting De Kleine Aarde, milieu-educatie- en voorlichtingscentrum, Boxtel.
De Kleine Aarde wil belangstelling wekken voor een leefwijze die zowel voor mens als milieu aanvaardbaar is. Veel aandacht wordt gegeven (ook tijdens exkursies, studiedagen en werkweken op het centrum) aan anders wonen en werken, duurzame energiebronnen (zon, wind, bio-gas, etc.), voeding met daaraan gekoppeld gezonde land- en tuinbouwmethodes, gezondheid en hergebruik.

© Copyright De Kleine Aarde 1985
ISSN 0166-3704

We geven vrijwel altijd toestemming artikelen (met bronvermelding) over te nemen. Schrijf wel even.

Thema EKO-circuit

EKO is EKO niet meer	1
Rijkskeurmerk komt er aan	4
Verdelers vormen 'De Groene Lijn'	5
Alternatieve landbouw verviervoudigen?	7

Thema piramides

Wonen een feest	20
Het Bouwfonds slaat toe	21
Het woonplan gerealiseerd	23
Ze waren pisinijdig hoor!	24
Met de gasmeter geknoeid	26
Een groep als bouwheer	27

Thema afval en beleid

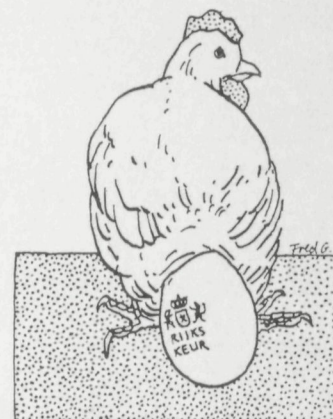
Nieuwe toekomst voor 'dure zak'	32
De vuilfabriek van Den Bosch	34
Kontouren 'grondstoffendienst'	35
Mest weg, boer weg?	38

Bovendien

De 'cha-cha bike'	14
Een auto kun je delen	15
Ander geluid van Landbouw	39
Memobeurs schreeuwt om vervolg	40
Alternatieve voeding past in voedingsbeleid	42

Rubrieken

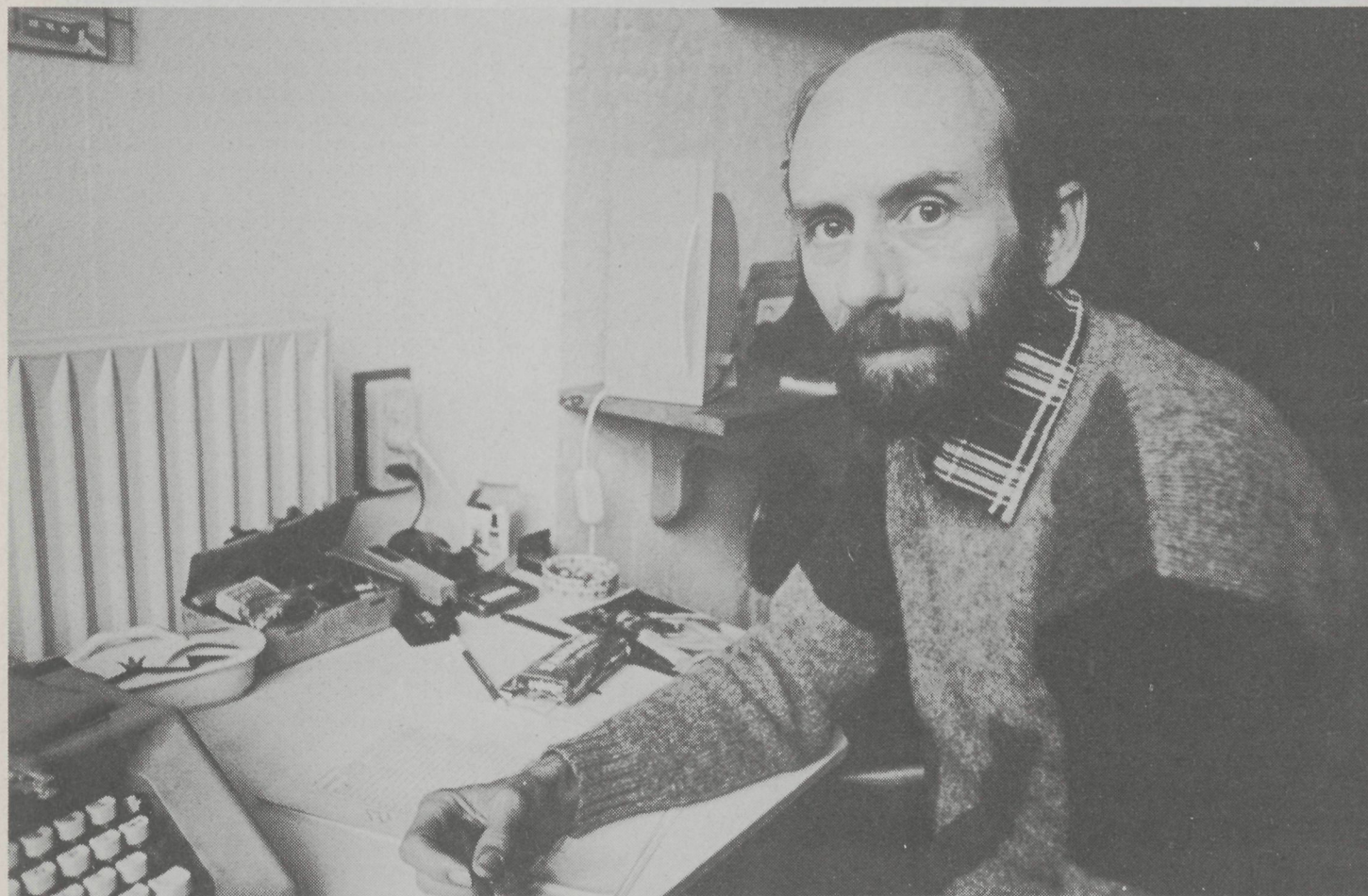
Kursusprogramma	9
Raadgevers	13
Menu: salades, vijf complete zomerse maaltijden	16
Nieuw van de DKA uitgeverij	18
Mensen en mogelijkheden	28
Tuinadvies	29
Boeken	31
Regeladvertenties	40
Energiek besparen	43
Blij en boze brieven	44
Uitgaven DKA	48

EKO is EKO niet meer

Arie van Genderen: 'No nonsense in alternatief circuit'

Het gaat niet zo goed met het EKO circuit. Ruim 10 jaar geleden ontwikkelde zich dit alternatieve circuit van landbouw, verwerking en handel, gebaseerd op ecologische uitgangspunten. Kleinschaligheid, mens- en milieuvriendelijk, kringloop waren begrippen die hoog in het vaandel stonden genoteerd. Uit kabouterswinkeltjes groeiden natuurvoedingswinkels. Waar nog niets was schoten alternatieve winkels als paddestoelen uit de grond. De bedoeling was een zo gesloten mogelijke kringloop van geld en goederen te ontwerpen, als kiemcel van een nieuwe, ecologisch verantwoorde samenleving.

Dat blijkt echter steeds moeilijker te lukken. Het circuit is hartstikke lek en kraakt in zijn voegen. Arie van Genderen, al meer dan 10 jaar een van de bouwmeesters van EKO, probeert zijn lessen uit de geschiedenis te leren. No nonsense in de alternatieve beweging.

Overschotten

Arie van Genderen: Een heel groot probleem zijn de overschotten binnen de alternatieve beweging. De wat grotere alternatieve boeren kunnen niet zelden slechts de helft tot een derde van hun produkten

binnen het circuit kwijt. De rest verdwijnt naar de gangbare handel of naar de komposthoop. Van planmatige productie en gegarandeerde afzet, hoeksteen van een EKO landbouwbeleid, komt dus geen barst terecht. Het is daarom heel logisch

■ **Arie van Genderen**

dat de telers de handel onder druk gaan zetten en hun eigen afzet willen gaan organiseren.

Daarin vinden ze vooral de verdeelcentra tegenover zich. Deze centra vormen zo'n beetje de spil in de nagestreefde kringloop. Zij immers moeten, als bemiddelaars tussen vraag en aanbod, samen met de boeren komen tot teeltafspraken en zorgen voor de afname van de landbouwprodukten en de bevoorrading van de winkels. De verdeelcentra hebben zich een zware zelfbeperking opgelegd door alleen aan de alternatieve winkels te willen leveren. Met andere woorden: door binnen het circuit te willen blijven. Terwijl buiten dat circuit een misschien veel grotere vraag naar 'onbespoten' landbouwprodukten bestaat.

Door teeltafspraken zou je in principe vraag en aanbod op elkaar kunnen afstemmen. Blijkbaar werkt dat dus niet. Waar ging men de mist in?

Arie: Een nogal essentiële zwakke plek in de kringloop was dat we niet in staat zijn geweest de konsumenten te organiseren als deelnemer in de economie van het circuit. In het ideale geval is een teeltplan een afspiegeling van de wensen van de konsumenten. Maar er is bij ons nog nooit iemand geweest die de konsumenten ging vragen wat ze wilden eten. Gewoonlijk werd zo'n teeltplan opgesteld op grond van de omzet van de aangesloten winkels. Winkels die overigens zelf ook vaak niet al te voorbeeldig werkten binnen het circuit.

Gewasrotatie

Aan de produktiekant zie je dat de verdeelcentra veel te veel telers hebben binnengehaald. Een gesloten kringloop en een teeltplan werken alleen als je de afzet van de aangesloten telers kunt garanderen. In de praktijk ging het echter vaak zo dat er een boer werd binnengehaald als er vraag was naar één van zijn produkten. De rest van zijn gewassen werd dan op de koop toe genomen. In de beginjaren van het EKO-circuit was er sprake van een groeiende markt, dus toen raakte je dat spul ook wel weer kwijt. Het werd pas een serieus probleem toen rond 1981 de markt begon te stagneren.

Nog twee andere punten speelden mee. De landbouwproductie valt vooral vanwege weersomstandigheden niet precies te plannen. Een goede oogst betekent dan ook veel meer produkt dan waarin het teeltplan had voorzien.

Maar belangrijker dan het weer is de gewasrotatie. Een heel pientere en milieuvriendelijke manier om weinig last te hebben van ziekten en plagen is om niet meer dan eens per 5 jaar een bepaald gewas op een stuk land te verbouwen. Je tarwe raak je als alternatieve boer wel kwijt. Maar de

teelt van tarwe moet worden afgewisseld met die van bijvoorbeeld aardappelen, suikerbieten, gerst en rogge. Gewassen waar veel minder vraag naar is bij alternatieve konsumenten. Sterker nog, die je stomweg niet kwijt raakt in het circuit.

Produkten van alternatieve voedselverwerkers als LIMA, Yakso en een aantal bakkers zijn wel buiten het circuit te koop.

Arie: Enkele van de grotere bedrijven hebben een paar jaar geleden al gezegd: wie onze produkten wil kopen, die komt maar. Zij hebben zich daarmee dus bereid verklaard om buiten de kringloop te stappen en aan de gewone handel te leveren. Op dat punt is er dus van een gesloten kringloop allang geen sprake meer.

Overigens heeft die stap van die voedselverwerkers een flinke bijdrage geleverd aan de toch al aanwezige tendens tot schaalvergroting en mechanisering in alternatieve bedrijfjes. Daarin zuigen ze dan vervolgens de anderen mee. Door het grootschaliger werken bleek bijvoorbeeld het brood in de alternatieve winkels 30 cent goedkoper te kunnen dan voorheen. Als konsument ben je dan natuurlijk gek om dat te laten liggen. Andere bedrijven moeten dan wel mee.

Die mechanisering zie je overigens ook bij een bedrijf als Gaiapolis. Dat was lange tijd de enige EKO-sap-perserij in het land. Op een gegeven moment kwamen er andere bedrijfjes bij. Er ontstond concurrentie. Gaiapolis heeft toen flink geïnvesteerd in arbeidsbesparende apparatuur. Daardoor konden ze met scherp concurrerende prijzen gaan werken. De andere bedrijfjes moesten toen daarin mee. In dat proces is het streven naar zo min mogelijk vervreemding en naar meer werkgelegenheid steeds minder aan de orde.

Hoop geld

Terwijl dit waarden zijn die in het 'EKO-manifest' hoog staan aangeprezen.

Arie: Van de 6 punten, waarin het EKO-manifest samenvat wat de EKO-beweging nastreeft, is alleen het punt landbouw redelijk uitgewerkt. De rest is het nivo van interne discussie en geharrewar nooit overstegen. Toen we het manifest in maart 1982 presenteerden, zeiden we in het jaar de kreten van het manifest in een brochure te zullen uitwerken. Het is tekenend voor de situatie dat die brochure er nooit is gekomen. Er bleken maar heel weinig mensen bereid hierover mee te praten.

Wat er aan discussie over werd gevoerd, onttaardde al spoedig in monologen zonder dat men naar elkaar luisterde. Het is triest om te zeggen, maar die discussies stonden op een uitgesproken laag peil.

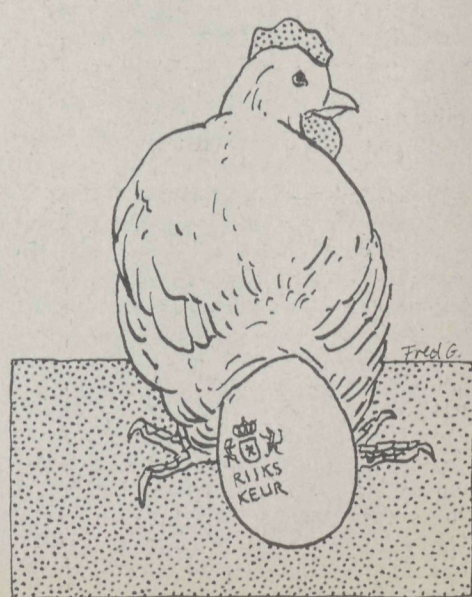
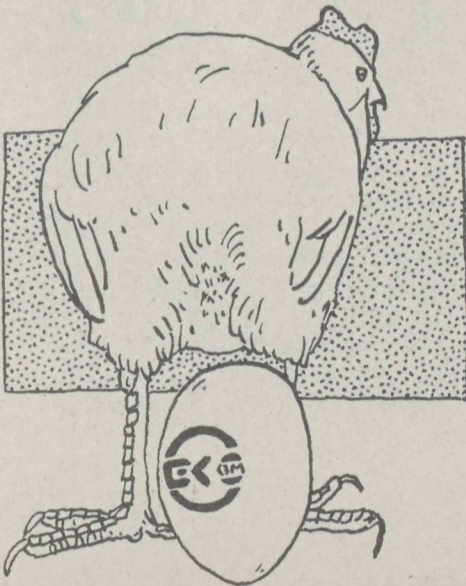
Maar ondertussen ging er wel een hoop geld rond in het circuit en speelden er allerlei handelsbelangen mee. Dat maakte, met een jaaromzet van enkele tientallen miljoenen guldens, de discussie er niet gemakkelijker op.

Door schade en schande hebben we moeten leren dat het adagium 'in goed vertrouwen en in goed overleg' definitief tot het verleden behoort. Waarbij, zoals gebruikelijk, de goeden onder de kwaden lijden. Want ik wil met nadruk zeggen dat er boeren zijn in de alternatieve landbouw waarvoor ik mijn handen in het vuur zou durven steken.

Rijkskeurmerk

De situatie verkeert dus volgens jou in een impasse. Het circuit staat op springen en het EKO-merk is niet meer effectief. Wat nu?

Arie: Er cirkuleert al een tijdje een idee om het circuit open te gooien en ons eerst maar eens te beperken tot de landbouw. Ik denk daarbij aan het maken van een keurmerk 'biologisch geteeld', dat gebaseerd is op bepaalde eisen aan de manier van landbouw bedrijven. Het landbouwgedeelte van de EKO richtlijnen zou hierbij als aanzet kunnen dienen. Het geheel geruggesteund door een keuringsapparaat.

Toen ik met dit idee aan de slag ging, vond ik in eerste instantie weinig medestanders, tot ik vernam dat in de Nederlandse Vereniging voor Ekologische Landbouw, zeg maar de vereniging van EKO-boeren, dezelfde geluiden te horen waren. Daarna is alles in een stroomversnelling geraakt. Wij, de Alternatieve Konsumentenbond, zijn nu aan de tafel gaan zitten met vertegenwoordigers van de Konsumentenbond en het Konsumenten Kontakt, van het Landelijk Milieu Overleg, van de EKO- en biologisch-dynamische boeren en van het ministerie van Landbouw, om over zo'n keurmerk te praten. Als het aan mij ligt, wordt het een Rijkskeurmerk, want dat betekent dat de overheid ook de controle voor zijn rekening neemt. Maar een privaatrechtelijk keurmerk, zoals als de KEMA keur dus, kan ook. Dan wel liefst met een beetje rugdekking van de overheid. Bijvoorbeeld doordat de wetgever de aanduiding 'van biologische teelt' uitsluitend voorbehoudt aan produkten die zo'n keurmerk hebben.

Je zei dat er ook vertegenwoordigers uit de hoek van de biologisch-dynamische landbouw meepraten. Wat is hun positie in deze ontwikkelingen?

Arie: Zij luisteren veel en zeggen weinig. Ik krijg de indruk dat ze zich niets van deze discussie willen laten ontgaan. Verder weet ik dat in hun kringen dezelfde discussie speelt, maar daar komt heel weinig van naar buiten.

De handel in biologisch-dynamische produkten is op een zelfde manier georganiseerd als bij EKO. Met dit verschil dat zij al jaren geleden de opening in hun circuit hebben gemaakt in de richting van de Reformwinkels. Winkels waar het voedingsbewustzijn puur is vercommercialiseerd, met hun vitaminepreparaten en zemelpillen en noem maar op. Je moet je daarbij echter wel realiseren dat die twee groepen al in de vooroorlogse jaren, toen reformwinkels nog minstens even idealistische waren als nu de mensen in de alternatieve winkels, goede handelscontacten met elkaar hadden. Maar ook in het biologisch-dynamische circuit bestaat een forse overproductie en bijgevolg, in het bijzonder bij de boeren, een dringende behoefte om daar wat aan te doen.

Monopoliepositie verloren

Hoe gelukkig zijn de diverse geledingen met jouw plannen?

Arie: Dat varieert nogal. Een aantal winkeliers en verdeelcentra is hoog in de prijzen geklommen. Ze zijn bang dat ze hun relatieve monopoliepositie zullen verliezen. En dat is inderdaad lang niet ondenkbaar. Aan de andere kant zijn de verdeelcentra prima in de gelegenheid om de groothandelaars te worden van de produkten die straks onder het nieuwe keurmerk zouden komen te vallen.

Dan de konsumenten. Het ligt voor op mijn tong om te zeggen dat ik namens de konsumenten spreek, als medewerker van

de Alternatieve Konsumenten Bond. Maar dat is nogal aanmatigend, want het valt bepaald niet mee om onze leden en andere alternatieve konsumenten voor deze discussie te mobiliseren. We gaan het wel proberen, maar tot nu toe is de opkomst op ledenvergaderingen uiterst minimaal. Met de meeste telers zit ik aardig op één lijn. Het valt te verwachten dat de omzet van de nieuwe 'biologisch geteelde' produkten flink zal toenemen, als die via de gewone handelskanalen wordt afgezet. Er hebben in de loop van de tijd namelijk een aantal konsumenten-onderzoekjes plaats gevonden, die in die richting wijzen. Daar blijkt bijvoorbeeld uit dat er een vrij omvangrijke groep potentiële kopers van biologisch geteelde produkten bestaat, die nu om de een of andere reden deze produkten nog niet koopt. Dat kan zijn omdat de dichtbijzijnde alternatieve winkel te ver weg is, of omdat men de produkten te duur vindt, of het type winkel niet aantrekkelijk vindt (te alternatief dus). In het nieuwe verkoopsysteem vervallen drie redenen min of meer. In theorie kan de omzet daardoor maar liefst 10 maal zo groot worden. Dan zal een veel groter deel van de produktie van de aangesloten telers als biologisch produkt verkocht kunnen worden en zullen tientallen telers, die nu bij ons en elders op wachtlijsten staan, daadwerkelijk met biologische teelt kunnen beginnen. Met als gevolg: minder belasting van het milieu.

Het doorbreken van de zelfbeperkingen van het circuit zal inhouden dat er in de biologische teelt grootschaliger zal worden gewerkt. Dat is overigens niks nieuws. Die ontwikkeling is al een tijd aan de gang. Zowel in het EKO- als in het biologisch dynamische circuit richt men zich nu al meer op de middelgrote en grote bedrijven, want te veel aandacht voor de kleintjes is kostprijsverhogend en dus niet concurrerend.

Spruitenplukmachine

Ook de mechanisering neemt toe. Een voorbeeld. Vorig jaar was er een EKO-boer die als eerste een spruitenplukmachine kocht. De alternatieve spuitjes, die tot

dan toe altijd zo duur waren omdat ze met de hand geplukt moesten worden, daalden nu ineens een stuk in prijs. De andere boeren raakten hun spuitjes pas weer kwijt toen de oogst van de gemechaniseerde boer op was. Of, algemener gesteld: er wordt meer en meer gemechaniseerd, er vindt schaalvergroting plaats. De kleintjes gaan er uit omdat ze niet meer kunnen concurreren.

Waar heb ik dit meer gehoord?

Arie: Inderdaad, zo ontdekt de alternatieve handel het kapitalisme.

Je kunt de EKO-beweging beschouwen als de erfgenaam van de Kabouterbeweging, de woelige zestiger jaren, 'de verbeelding aan de macht'. Het lijkt er nu op dat die verbeelding van de troon wordt gestoten.

Arie: Dat kun je wel konkluderen, ja. Ik ben ervan overtuigd dat, als de mensen uit de alternatieve bewegingen niet zelf een frisse wind door hun handel laten waaien, anderen er wel op zullen inspringen. Ondertussen is het dan inderdaad heel treurig om te konkluderen dat je het grootste deel van de idealen van het EKO-manifest met de oud papierman meegeeft.

Ik had heel graag mee gebouwd aan een circuit in de geest van 'hier staan we voor'. Maar het is duidelijk dat we zo niet verder kunnen. Er is in de alternatieve beweging te weinig kohesie en er worden te weinig duidelijke keuzes gedaan om met z'n allen economische wetmatigheden als schaalvergroting en mechanisering te trotseren.

Ik geloof dat we nu voor de keuze staan tussen blinde behoudzucht en de beuk er in, tussen stringente zelfbeperking waar je niets voor terug krijgt en no nonsense. Dan kies ik er voor om door te gaan met de levensvatbare elementen van het oude ideaal. Met achterlating van de rest. No nonsense. Hoe dat zich precies gaat ontwikkelen kan ik nu nog niet overzien. Maar het gaat mij er om dat de milieuvriendelijke produkten goed, gecontroleerd en betaalbaar bij de konsument komen. De rest kan me op dit moment min of meer de bout hachelen.

Rutger Schilpzand

Wat is er mis aan EKO?

Rijkskeurmerk zit er aan te komen

Voor alternatieve producten

Tien jaar nadat de toenmalige minister van Landbouw, Van der Stee, de Tweede Kamer beloofde dat het keurmerk voor alternatieve producten zou worden ingesteld, is eindelijk de verwachting gerechtvaardigd dat dat merk er ook spoedig komt. Er is wel al eerder stevig vergaderd met vertegenwoordigers van het ministerie en de produkt-schappen, maar daarbij werd veel te veel gekeken naar de gewone landbouw die als een uitstekend uitgangspunt werd gezien. Al spoedig werd toen alleen nog maar gesproken over groenten en fruit, even later vielen de groenten af. Toen op een gegeven moment alleen nog maar het keurmerk voor appeltjes zou worden geregeld, besloten de alternatievelingen de kommissie op te blazen. Dat was drie jaar geleden.

Inmiddels hebben EKO en BD een werkzaamere vorm gevonden. Zij zitten in een kommissie met vertegenwoordigers van Consumentenbond, Konsumenten Kontakt, Alternatieve Konsumenten Bond, Landelijke Milieu Overleg en iemand van het ministerie van Landbouw en Visserij. Deze kommissie gaat de normen opstellen voor een rijkskeurmerk voor voorlopig alle primaire alternatieve landbouwprodukten. Brood valt hier dus bijvoorbeeld niet onder, maar dat volgt hopelijk ook spoedig. De normen voor dat keurmerk zullen niet zo verdund zijn als bijvoorbeeld die voor scharreleieren. Ze zullen vrij dicht uitkomen bij de grootste gemeene deler van BD en EKO.

Een gerechtvaardigd optimisme dus, maar natuurlijk zijn er ook problemen. Het belangrijkste is het geld. Het opzetten van een organisatie die toezicht houdt op het keurmerk moet nu gebeuren in de vrije tijd van mensen die toch al hard moeten knokken om het hoofd van hun bedrijf of organisatie boven water te houden. Positief is dat het ministerie van Landbouw de eerste twee jaar de helft van de controlekosten voor het keurmerk wil betalen. Verder is er een startsubsidie gevraagd bij het ministerie van Economische Zaken, maar daar probeert men de zaak af te schuiven op Landbouw.

Enthousiasme zit er in ieder geval wel in de kommissie rijkskeur. Het voorlopige sekretariaat van deze kommissie is gevestigd bij de Alternatieve Konsumenten Bond, Nieuwe Leliestraat 170 te Amsterdam.

(R.W.)

'Eerlijke bedrijven leggen het loodje door bedrijven die met kreten een zwak produkt verkopen. Samenwerking is omgeboden naar keiharde konkurrentie.' Deze uitspraken slaan op het EKO-circuit, je zou het bijna niet geloven. Ze komen voor rekening van EKO-man-van-het-eerste-uur, Arie van Genderen. Op de MEMO-beurs half mei in Utrecht zette hij nog eens op een rijtje wat er allemaal aan scheelt.

1. Produktinformatie

EKO-produkten moeten zijn voorzien van heldere, kritische en eerlijke informatie. Van Genderen stelt echter vast dat de voorlichting afzakt naar kretologie. Een voorbeeld is de spijsolie. Die heet bijna altijd koudgeperst te zijn. Dat is echter een misleidende term. Het betekent namelijk meestal niet meer dan dat er bij het persen geen extra warmte is toegevoegd, maar de olie kan toch wel warm geworden zijn. Bij koudgeperst stelt de konsument zich waarschijnlijk iets anders voor.

2. Kwaliteit

De biologische teeltwijze hoort het streven te zijn voor natuurvoeding. Toch komen nog veel produkten gewoon van de wereldmarkt. Hoe verwarrend dat is, toont een enquête onder reformkopers. Van iedere vijf dachten er vier dat zij onbespoten voedsel kochten terwijl dat voor 99 % van de reformprodukten niet het geval is. Van Genderen is zelf EKO-winkelier geweest en heeft toen eens in eigen winkel gekeken hoeveel niet-biologische en zelfs twijfelachtige produkten hij in zijn assortiment had. Hij schrok zich toen een hoedje. Om niet al die 'verkeerde' spullen aan zijn klanten te onthouden, bedacht Arie als oplossing een oranje waarschuwingssticker. Daarop zou duidelijk staan waarom zo'n produkt minder gewenst is. De uiteindelijke keuze zou dan toch bij de konsument liggen. Een poging om zulke stickers te produceren samen met andere winkels liep uit op een teleurstelling. Van de 100 aangeschreven winkels reageerden er 10. Slechts één wilde meedoen. Van Genderen heeft de stickers toch laten maken en dat leverde een prima schrikkeffect op, overigens zonder dat zijn winkel leegliep. Een ander zwak punt in de kwaliteitsschakel vormen de omschakelingsbedrijven. Dat zijn bedrijven die bezig zijn om biologisch te gaan telen. Het ligt voor de hand dat niet van vandaag op morgen kan gebeuren. Daarover bestaat volgens Van

Genderen veel onduidelijkheid bij de konsument. Er mag namelijk behoorlijk veel en zelfs mag er af en toe gespoten worden. Arie wil niet dat omschakelingsprodukten (EKO-om en Biodyn) er uit worden gegooit, maar ze moeten wel duidelijker worden en wat hem betreft zou er best verschil mogen bestaan in prijs. In ieder geval moet er naar gestreefd worden om de omschakelingsprodukten er uit te werken. *'Iemand die gewone rozijnen wil, gaat maar naar de supermarkt'*, is een uitspraak waarmee Van Genderen zeer zeker een flink aantal winkeliers tegen zich inneemt. Die willen namelijk de klanten zoveel mogelijk in eigen zaak houden. Principieel zijn betekent, zeker op korte termijn, omzetverlies. Op langere termijn echter behoedt het de winkel voor een afzakken naar een waterige reformzaak.

3. Controle

Kontrole op biologische teelt ontbreekt. Dat betekent niet dat er zomaar aangerot-zooid wordt. De BD-vereniging (biologisch-dynamisch) heeft landbouwvoorlichters in dienst die de bedrijven afgaan. Dat betekent automatisch ook een zekere controle, maar dat is volgens Van Genderen niet voldoende. EKO is wat controle betreft nog krakkemikkiger dan BD. Er is een technische kommissie die beslist wie het EKO-merk mag voeren. Er zouden ook controleurs komen. Op papier was alles rond, maar door ideologische verschillen kwamen er geldproblemen. De EKO-richtlijnen waren wellicht te streng, zodat ze in de praktijk niet hanteerbaar bleken. De discussies daarover lopen nu al twee jaar en zijn nog steeds niet afgerond. Gelukkig houden de EKO-bedrijven ook zelf wel de vinger aan de pols. Toch komt fraude voor. Typisch genoeg moeten de tips hierover meestal van de Keuringsdienst van Waren komen.

De restgroep in de natuurvoering heeft helemaal geen controle. Er is ook weinig initiatief om dat serieus op te zetten. *'Je mag hopen dat die bedrijfjes er een erekode op na houden'*, aldus Van Genderen.

Rob Weijs

5

DE GROENE LIJN

Trivia is gestart. We kruipen enigszins uit de puinhopen op. Niet hard genoeg naar onze zin maar het gaat stukken beter. Daardoor beginnen we langzamerhand een stuk organisatorische overcapaciteit te krijgen. En een van de dingen waarin dat zichtbaar wordt is merkontwikkeling. Daar is een heleboel aandacht en energie in gestopt. We gaan het profileren: De Groene Lijn is een handelsmerk, een handelskanaal met een bepaalde motivatie. Er zijn mensen aan het werk die een aantal idealen nastreven en we proberen duidelijk te maken welke idealen dat zijn opdat de klanten, die gelijkgericht zijn, ons kunnen vinden. En dat moet dan weer een economische reactie teweeg brengen.

– Omdat je anders alleen het Boldercentrum bent in Brabant of de Nieuwe Lelie in Noord-Holland en landelijk niet duidelijk is wie je bent.

Ja precies. Je bent verdeeld en daarom vrij anoniem. We gaan dat marktgericht aanpakken. Het komt op de verpakking. Er is een nieuwe etikettenlijn ontwikkeld die we op de Naturamed hebben laten zien. Die zien er aantrekkelijk uit voor een groot publiek. Met een naam bekendheid, dat is een onderdeel van een toch wel commerciële marketing techniek. We gaan advertenties zetten, we wensen uit de anonimiteit te komen omdat we het belangrijk vinden dat de mensen zaken herkennen. We willen de lijn van producent naar konsument leggen, vandaar ook de naam 'De Groene Lijn'.

Financiële kracht

– Wat is de omzet van de bij jullie aangesloten verdeelcentra vergeleken met andere alternatieve voedingsstromingen?

Het gaat om zo'n 300 winkels, die onze klanten zijn. Op dit moment doen in het samenwerkingsverband mee De Schalm, De Groene Band en Het Boldercentrum.

De vierde, De Distel, is gelijkwideerd. Zonder dat samenwerkingsverband zou De Distel failliet gegaan zijn en daarvan zouden veel producenten de dupe geworden zijn. Nu we met elkaar samenwerken hebben we er voor gezorgd dat er geen faillissementssituatie ontstond maar is De Distel als het ware gekocht door de verdeelcentra die er om heen liggen. Zo konden de leveranciers grotendeels allemaal betaald worden. Dat is een financiële kracht die vroeger ondenkbaar geweest zou zijn, maar die we nu wel, hoewel we nog redelijk zwak staan, op kunnen brengen. Met twee andere verdeelcentra, De Nieuwe Band en De Groene Band, hebben we afspraken in het kader van 'De Groene Lijn' en met De Nieuwe Lelie worden onderhandelingen gevoerd. Ik denk dat onze omzet bij elkaar zo tussen de 20 à 25 miljoen per jaar bedraagt. Of dat groter of kleiner dan de biologisch-dynamische stroming is, zou ik niet kunnen zeggen. Het zal elkaar niet veel ontlopen. Manna, die oorspronkelijk een makrobiotische stroming is, is duidelijk de kleinste. En dan reken ik de Reform duidelijk niet tot de alternatieve stromingen. Dat was van huis uit een idealistische stroming die verloederd is, een gat in de levensmiddelenbranche. De Reform is handel met handel als doel. Wij kunnen met commercie bezig zijn maar dat is dan meer een middel om iets te bereiken. Wij hebben een aantal idealen die liggen op het gebied van landbouw, milieu, zorg voor voeding, dus eigenlijk een maatschappijbeeld. Daar zit een levensgroot verschil tussen de Reform en de alternatieven. Wil je die goede landbouw, wil je die goede producten dan zal je dat bedrijfsma-

■ De in 'De Groene Lijn' samenwerkende verdeelcentra presenteren zich op de Naturamed

EKO-land in kaart

De verdeelcentra De Schalm, De Groene Band en Het Boldercentrum werken samen in het kader van 'De Groene Lijn'. Ze werken samen in Trivia-verband, dat hun droge warenpakket verzorgt. De Nieuwe Band in het noorden en de Euleteul in het zuiden hebben een zelfstandige distributie maar varen wel onder de vlag van 'De Groene Lijn', waarvan ze het foldermateriaal, de etiketten, etcetera gebruiken.

Met De Nieuwe Lelie in Noord-Holland, een droge waren verdeelcentrum, worden op dit moment onderhandelingen gevoerd om tot aansluiting te komen. De Razende Bol, een verse waren verdeelcentrum in Noord-Holland staat tot nu toe buiten iedere samenwerking. Het open gat in het midden van het kaartje, de provincie Utrecht, was het werkterrein van het gelijkwideerde verdeelcentrum De Distel. Het gebied is inmiddels verdeeld onder de naburige verdeelcentra.

tig gezond, noem het commercieel, aan moeten pakken. Er zijn heel wat verdeelcentra aan kapot gegaan omdat ze dat niet konden.

Natuurvoedingswinkel ontdekt

– Maar ik denk dat voor iets meer buitenstaanders dat verschil met de Reform niet zo duidelijk is.

Dat viel tot voor kort wel mee. Uit marktonderzoeken bleek dat het publiek wel degelijk een verschil tussen de Reformzaak en de alternatieve, biologische of natuurvoedingszaak maakt. Maar langzamerhand wordt het weer moeilijk omdat de Reformhandel het woord 'natuurvoedingswinkel' heeft ontdekt, alsof ze het zelf hadden uitgevonden waardoor er grote verwarring aan het ontstaan is.

– Je bedoelt dat je Reform-producten nu in de Reform-hoek van de supermarkt kunt krijgen?

Ja, maar er worden ook natuurvoedingswinkels door Reformbedrijven opgericht die zich niet meer als Reform-zaak aandienen. Dat is voor een buitenstaander niet meer herkenbaar. Wij hebben gezegd we gaan er keihard tegenaan. We gaan onze motivatie, de manier waarop we werken die gaan we duidelijk maken en vandaar de noodzaak ons te profileren als De Groene Lijn.

Wat is namelijk het geval? Een verdeelcentrum heeft een vers en een droog pakket. Dat vers pakket is heel intensief, kostbaar gedoe. Het moet twee, drie, vijf keer per week aangevoerd worden, geadministreerd en verkocht. Dat is heel duur. Met het droge waren-pakket zit dat anders. Dat kan één keer per week, voor kleinere winkeltjes eens in de twee weken. Het heeft vrij weinig distributiekosten en er zit een vrij interessante winstmarge op. Een gegeven is dat de verdeelcentra, die nu in Trivia-verband samenwerken, een deel van de marge voor droge waren ter beschikking hebben om het dure versverdelingswerk te financieren. Voor die mensen is het van het grootste belang dat winkels hun droge waren via Trivia kopen. We zijn er voor beducht dat er een vervlakking plaatsvindt omdat die Reformhandel zo ontzettend commercieel aan het trekken is om die droge warenhandel over te nemen. Als de droge warenhandel bij Trivia gaat ontbreken dan betekent dat de versverdelers binnen de kortste tijd het loodje zullen moeten leggen en dat dan vers producenten, tuinbouwers, melkboeren, die ekologisch telen, geen afzetkanalen meer hebben en dus zelf ook in de problemen komen.

Tegenoffensief

– Begrijp ik goed dat de vorming van 'De Groene Lijn' voor een belangrijk deel door het offensief van de Reformhandel is ingegeven.

Ja, de Reformhandel verkoopt produkten soms voor prijzen die lager liggen dan de onze en de winkelier die daar in eerste instantie op in gaat die moet zich eigenlijk realiseren dat hij daarmee de ontwikkeling van de biologische landbouw in Nederland dreigt te blokkeren omdat een deel van de biologische landbouw drijft op een stuk droge warenhandel. We proberen de kostprijs voor verse produkten lager te houden dan mogelijk zou zijn als er verse produkten alleen verdeeld zouden worden. Dan wordt het een onbetaalbaar produkt en dat is niet goed voor de ontwikkeling van de ekologische landbouw. Als winkeliers die staan voor biologische produkten hun droge waren van de Reformhandel zouden betrekken dan zouden zowel de ekologische als de biologisch-dynamische verdeelcentra het loodje leggen. De gemiddelde winkelier is zich van deze ontwikkeling slecht bewust en dat maakt hem kwetsbaar voor lokkertjes van de Reformhandel. Dat is een heel gevaarlijke ontwikkeling.

Maarten van Dullemen

Alternatieve landbouw zou kunnen vervijfvoudigen

Als circuit open gaat

'De ontstaansgeschiedenis van de ekologische landbouw is helemaal verschillend van die van de biologisch-dynamische landbouw. Bij de b.d. had je eerst een doktrine hoe je met de aarde moest omgaan. En je kreeg boeren die zo gingen werken. Bij de ekologische landbouw was er eerst een vraag naar produkten en een handel die naar producenten ging zoeken.'

Aan het woord in Ronald van de Winckel, voorzitter van de sinds 1983 bestaande Nederlandse Vereniging voor de Ekologische Landbouw (NVEL). De NVEL heeft op dit moment zo'n 130 leden. Voor een deel zijn dat volkstuinters, voor een deel zijn het boeren die van hun inkomsten moeten zien te leven. De verhouding is ongeveer half om half. Met de NVEL heeft de producent een eigen stem in EKO-land gekregen. En in veel opzichten is het geluid daarvan anders dan van de al langer bestaande handel.

Ronald van de Winckel: De belangrijkste reden dat we opgericht zijn was dat kwaliteitsmerk. Dat is in handen van de handel. Wij vinden dat als een boer zich aan de richtlijnen houdt hij dat met het kwaliteitsmerk aan moet kunnen tonen en dat moeten kunnen gebruiken hoe hij wil. Het is een van de eerste punten waar wij mee zijn begonnen. Als je het EKO-merk hebt moet je ook via de verdeelcentra afzetten. Dat terwijl er ook huisverkoop is, terwijl er misschien een boerenmarkt is of gewoon een winkel in de buurt die toevallig naast je zit. Maar als je het EKO-merk hebt, mag je die niet leveren. Alleen als de handel je produkten niet af kan nemen, dan mag het wel.

Enorme beperking

Het is een enorme beperking van de bekendheid van ekologische spullen dat ze alleen maar in EKO-winkels afgezet mogen worden. Van alle groente die in Nederland geproduceerd wordt is ¼ percent alternatief, dat wil zeggen EKO en b.d. samen. Het moet makkelijk mogelijk zijn bijvoorbeeld vijf keer zoveel af te zetten, dat lijkt ons helemaal niet onrealistisch, dan stelt het nog maar weinig voor. We dachten dat we door met de Stichting Alternatief Warenonderzoek (die het EKO-merk uitgeeft) te overleggen zo ver zouden kunnen komen. We stelden voor dat er in het bestuur evenveel vertegenwoordigers van de telers zouden komen als van de handel - nu is de verhouding 1 op 3 - en dat de klausule dat alleen maar aan de verdeelcentra geleverd zou mogen worden geschrapt zou worden. Dat is gewoon niet gelukt.

Het gevolg is dat we over een tweede kwaliteitsmerk zijn gaan nadenken, een algemeen kwaliteitsmerk voor biologische pro-

■ Ronald van de Winckel

dukten waarin zowel de b.d. als de ekologische landbouw zich zouden kunnen vinden. Zo mogelijk een rijkskeurmerk, want er gaat veel geld in zitten zoiets op te zetten en boeren hebben dat geld niet. Dat zit eerder bij de handel. Dus zal de overheid het moeten doen.

Wat is nu de positie van de overheid? Je kunt het vergelijken met het scharrelei. Daaromheen hangt de geur van alternativiteit. Maar het stelt nauwelijks iets voor. Dat je maar 5 kippen in plaats van 6 kippen op een vierkante meter mag houden, bij wijze van spreken. Wij willen geen scharrelvoedselkeurmerk. De overheid is er in geïnteresseerd de landbouw in z'n geheel te bevorderen en voor zoveel mogelijk boeren kansen te scheppen. Dan kom je als een vrij extreme groep die een ¼

percent van de markt in handen heeft met het voorstel om een keurmerk te krijgen op vrij extreem geproduceerde goederen. Ook al zouden we vijf keer zoveel afzetten stelt het nog nauwelijks iets voor. Dus heeft de overheid veel liever een schaarrel-groente keurmerk dat voor een veel grotere groep boeren aantrekkelijk is en dat door veel meer omzet haalbaar wordt.

– *Komt dat keurmerk er op korte termijn?*
We mikken er op dat het in ieder geval volgend voorjaar komt, voor groentes in ieder geval. De sfeer is in zoverre veel beter dat de overheid, die het aanvankelijk niet zag zitten, het nu wel wil, graag zelfs. Er zijn mensen gevonden om de boel voor te bereiden.

Keiharde richtlijnen

– *En hoe verwaterd zal het zijn?*
Het zal in zoverre verwaterd zijn dat het niet zal omvatten mensvriendelijk handelen, kleinschalig produceren en er zullen geen eisen gesteld worden aan de handel en de verwerking van het produkt. Als Reinier Cornelisse van 'De Groene Lijn' zegt dat het verwaterd zal zijn dan is dat dat hij vindt dat de handel ook ekologisch bezig is, kleinschalig of in ieder geval mensvriendelijk verantwoord. Dan is wat wij boeren zeggen: *'Bewijs mij dat maar eens. Moet ik dat zien aan de grote vrachtwagens? Aan de computer die jullie hebben? Of moet ik het zien aan de manier waarop jullie de inkomsten verdelen?'* Niet dat ons daarover iets kwaads bekend is. Maar voor ons boeren is handel gewoon handel. Klaar. Dus moeten ze niet zitten zeuren dat ze er nog een ander aspekt aan geven. Als ze genoeg van een bepaald produkt hebben dan moet die boer maar zien dat die boer het kwijt raakt. Er zijn talloze boeren die niet aan de slag kunnen. Er zijn een stelletje keiharde richtlijnen en die zijn voor de boeren: niet spuiten en geen kunstmest en nog een reeks dingen meer, en dan zijn er nog een paar zachte richtlijnen en voornemens, en die gaan vooral over de handel. Ik zeg niet dat het niet begrijpelijk is. Het heeft alles met de ontstaansgeschiedenis van de ekologische landbouw te maken. Men wilde een produkt, daar werd naar gezocht. Zo zijn de boeren er gekomen. Dat deed de handel. Die begon met een merk op te zetten. Die is begonnen met van alles te doen. Het kan zijn dat een aantal producenten na een aantal jaren van het Rijkskeurmerk het voldoende vindt dat dat er op staat dat van hem het - verder gaande - EKO-merk er niet meer op moet. Je moet overigens niet denken dat de boeren verwachten zoveel buiten de verdeelcentra om te zullen zetten. Het zijn per slot van rekening de verdeelcentra die het meeste voelen voor onze produkten en waar je toch het liefste mee handelt. Zo'n grote verandering voorzie ik niet maar het is noodzakelijk dat alle alternatief geproduceerde waren een waarborg hebben, of je het nu afzet via de handel of via huisverkoop. Want zonder dat

krijg je dat de mensen zeggen *'Ja, dat zal wel, ik zag hem gisteren nog spuiten.'*

Kleine marges

– *De handel zegt dat verse produkten onbetaalbaar zijn en dat die betaalbaar gemaakt worden door de relatief grotere marges op droge waren. Die indirecte subsidie ga je missen als je buiten het circuit terecht komt.*
Het zal best waar zijn dat de marge op verse waren kleiner is dan op droge waren. De prijs wordt natuurlijk bepaald door de produktiekosten die de boer maakt. Als je de produktie kunt vergroten dan kan de produktie efficiënter worden. Door mechanisatie, of door beter inzetten van mechanische middelen of gewoon door in plaats van een uur ergens drie of vier uur aan te werken.

Je moet je afvragen hoe het komt dat de prijs van ekologische produkten zo hoog is. Dat komt omdat de eerste ekologische boeren niet van huis uit boer waren. De prijs is voor een groot deel gebaseerd op inefficiënte bedrijven. De marge op verse produkten zal altijd klein blijven. Door de afzet te vergroten kan de prijs omlaag. Pin je niet vast op die ekologische winkeltjes. Er zullen een groot aantal mensen zijn die het in een supermarkt zouden willen kopen. Als je echt de omzet wilt vergroten zou je daar eigenijk mee moeten beginnen. De ekologische produktie is duur omdat ie tot nu toe inefficiënt is en dat komt door die te kleine afzet.

Dus het argument *'We zitten met kleine marges'* zou je voor een groot deel kunnen omzeilen. EKO-winkels zullen altijd blijven bestaan zoals als er kaas- en wijnwinkels bestaan. Maar naast het kleine circuit moet het grote circuit open gegooid worden. Dan krijg je pas dat die landbouw iets te betekenen krijgt. De boeren die er nu zijn kunnen niet alles telen wat ze zouden kunnen telen en nieuwe boeren komen al helemaal niet aan de bak. En weet je wat het ergste is? Eén van de grondlijnen van ekologische landbouw is een goede vruchtwisseling. Nu blijkt het dat je je vruchtwisseling af moet stemmen op wat de handel toevallig nodig heeft en niet op wat goed zou zijn voor de natuur. Dan ben je als ekologische boer wel helemaal anders bezig. De handel moet wat meer oog krijgen voor de grondlijnen van de produktie. Dat kan alleen maar als de afzet groter wordt. Dat circuit moet open.

Maarten van Dullemen

Fietsvakantiewinkel

Met een speciale fietsbus naar Skandina-vië. Een fietsreis naar China of IJsland. Informatie over individuele of groeps-fietsreizen. De beste fietsuitrusting voor een lange reis. Verzekeren desnoods. Voor dit alles kan men terecht bij de onlangs geopende Fietsvakantiewinkel in Woerden. Adres: Havenstraat 13-I, 3441 BH Woerden (hartje centrum). Tel. 03480-21844.

Kursusprogramma

juli - december 1985

De Kleine Aarde

Algemeen

De Kleine Aarde geeft voorlichting over en brengt een aantal ecologische uitgangspunten in praktijk. Dit bij thema's als: voeding, landbouw, energiegebruik, afval en hergebruik, wonen en werken. Daarbij kijken wij kritisch naar grootschalige bedrijvigheid. De gevolgen daarvan kennen we maar al te goed. Maar: een hoogoven in elk dorp kan natuurlijk ook niet.

Bij De Kleine Aarde wordt gezocht naar een optimale schaal voor mens en milieu, lokaal en mondiaal. Ieder mens heeft recht op de rijkdom die de aarde ons biedt. Wat De Kleine Aarde wil, is: eerlijk delen en natuur en milieu met respect behandelen. In 1972 begon De Kleine Aarde in Boxtel. Er werken nu ongeveer 20 mensen verdeeld over de uitgeverij, het cursuswerk, de tuin en het sekretariaat. Er werken ook regelmatig stagiaires en enkele onbetaalde medewerkers. Op het terrein is de Van Coothhoeve het hoofdgebouw. Verder zult u op een rondwandeling aantreffen: de piramidewoning, het kringloophuis, 2 tuinbouwkassen, een windmolen, een zonnekollektoropstelling en de ecologische tuin.

Bezoekers

U bent altijd welkom op ons terrein. In de hal van de Van Coothhoeve is een permanente expositie met diaserie over ideeën en geschiedenis van ons centrum aanwezig.

Exkursies

U maakt als groep een afspraak met een van onze medewerkers(-sters). Eventueel voor een specifiek thema. U wordt dan ontvangen met koffie en thee en er volgt een inleiding. Bovendien wordt u rondgeleid over het terrein. Duur: ongeveer 2½ uur. De kosten zijn f 7,- p.p.

Studiedagen

Ook op aanvraag voor groepen. Eén of meerdere dagen op De Kleine Aarde. Een combinatie van kennismaken, een specifiek thema verder uitdiepen en eventueel zelf werken in tuin of keuken. Prijs: ongeveer f 35,- p.p., afhankelijk van het programma en de grootte van de groep.

Werkweken

Naast onze Zomer- en Herfstweek (zie elders) kunnen wij ook voor scholen en andere organisaties een werkweek organiseren. In overleg met u maken we dan een programma: informatie, excursies, praktisch werk, spel en dergelijke. Een zelfstandige en gemotiveerde keuze hiervoor van de groep stellen we als voorwaarde. Prijs: f 190,- p.p. of (afhankelijk van het programma) een lager bedrag.

Lunchen of dineren

Groepen kunnen bij ons een lunch of maaltijd komen genieten om zelf te ontdekken hoe lekker ecologisch bereid eten kan zijn. Dit op *afpraak*. De kosten zijn: voor een lunch f 10,- p.p. en een maaltijd f 12,-.

Kursussen

Tijdens meerdaagse cursussen overnacht u op het terrein. Wij hebben vijf (kleine en grotere) slaapzalen met in het totaal 32 bedden. Overnachting en maaltijden bij de kursusprijs inbegrepen. (Bij een studiedag is dat de lunch.)

Inschrijvingen

Uw inschrijving voor een cursus wordt door ons schriftelijk bevestigd. Ongeveer een week voordat de cursus begint, ontvangt u het programma met een wegwijzer naar De Kleine Aarde.

Kursusprijzen

De kosten van cursusactiviteiten, medewerkers(-sters) e.d. moeten door De Kleine Aarde zelf opgebracht worden. Het voorlichtingswerk is maar gedeeltelijk gesubsidieerd.

De kursusprijzen zijn daar dan ook op gebaseerd. Bij elke cursus worden drie prijsmogelijkheden vermeld. Afhankelijk van uw inkomen betaalt u:

A = minimuminkomen

B = modaal inkomen

C = boven modaal

Aan de hand hiervan kunt u zelf bepalen wat u gaat betalen, zie het aanmeldingsformulier op deze pagina.

Tenslotte: Als de prijs van een cursus voor u een onoverkomelijk bezwaar is, kan daarover overlegd worden. Bel of schrijf dan even!

Betalingen

Wij rekenen al onze cursussen kontant af. Dus tijdens de cursus. Als u een cursus annuleert binnen de week voordat de cursus begint, brengen wij 50 % van de kursusprijs in rekening.

Voor meer informatie

Telefonische informatie: 04116-84921.

Schriftelijke informatie: De Kleine Aarde cursuswerk, Postbus 151, 5280 AD Boxtel of Munsel 17, 5280 VA Boxtel.

Zomer-activiteiten

Rondleidingen

10 juli t/m 1 september 1985 steeds op de woensdagen en zondagen. Aanvang: 14.00 uur. Opgave is niet nodig.

Rondleiding op het terrein van De Kleine Aarde met een drankje in de Van Coothhoeve en het bekijken van de DKA diaserie. Kosten f 3,50 p.p., kinderen t/m 12 jaar f 1,-.

Zomerweek

22 t/m 26 juli (ma t/m vrij)

Een week lang ervaring opdoen met ecologisch tuinieren, zelf brood en gebak maken, het bereiden van maaltijden. Er is ook ruimte voor creatief spel en... een dag lang kano varen op het riviertje de Dommel door de mooie natuur rondom Boxtel. Deze zomerweek is er voor iedereen, dus ook voor kinderen. Voor opvang kan in overleg worden gezorgd.

A f 185,- B f 220,- C f 250,- (voor kinderen gereduceerde prijzen).

Doe-het-zelf vakantie cursus

17, 24 en 31 juli (woe)

Zin om in uw vakantie kennis te maken met De Kleine Aarde? Dat kan, bijvoorbeeld gekombineerd met de hierboven genoemde rondleidingen. Drie woensdagochtenden rondom voedsel:

- brood bakken (17 juli)
- gebak en koekjes bakken zonder suiker en met volkorenprodukten (24 juli)
- verwerken van groente en fruit tot jam en zoetzuur (31 juli)

Het resultaat neem je mee naar huis, om ook je huisgenoten enthousiast te maken. Voor meer informatie: zie hierna.

TIJD: van 9.30-12.30 uur.

A f 15,- B f 20,- C f 25,- per ochtend. Inclusief ingrediënten en cursusmateriaal.

Studiedag Fiets en Vervoer

7 september (za)

De fiets van de toekomst of de toekomst van de fiets; hoe je het ook wilt zien, het is een onderwerp waar een duidelijk groeiende belangstelling voor bestaat. Daarom willen we dit jaar evenals vorig jaar een studiedag organiseren over de toekomstige mogelijkheden van nieuwe vervoermiddelen zoals ligfietsen - al dan niet voorzien van hulpaandrijving, elektrische tractie, enz.

Blijven het technische curiositeiten of kunnen ze in de toekomst een zinvolle aanvulling c.q. alternatief bieden voor de huidige vervoerssystemen en zo ja, hoe zal dat in ons land moeten worden aangepakt?

Aandachtspunten op deze dag zullen o.a. zijn: research en fabricage, ontwerpeisen, verkeersvoorzieningen en beleidszaken,

verdere stimulering van activiteiten.

TIJD: 10.00-17.00 uur.

A f 40,- B f 60,- C f 70,-.

Attentie Voor diegenen die ook aanwezig willen zijn op het DKA Fietsfestival daags daarop - zie elders in dit programma - bestaat de mogelijkheid om bij De Kleine Aarde te overnachten, kosten f 8,- p.p. (exkl. toegangsprijs Fietsfestival); lakens of slaapzak meenemen.

Fiets Ahoi '85

Festival rondom Fiets en Vervoer,

8 september (zo)

(zie ook studiedag hiervoor)

Deze dag is er op ons terrein een wervende show van vele ligfietsen - naast enkele tientallen zelf ontworpen en gebouwde exemplaren ook enkele in productie zijnde modellen. Voorts diverse fietskarren, posters van futuristische ontwerpen, enz. Natuurlijk is er ook voor in andere zaken geïnteresseerde bezoekers van alles te doen: stands van De Kleine Aarde en verwante bedrijven rondom de thema's voeding, energie en landbouw. Ook de piramidedwoning en het bolhuis zijn geopend voor bezoekers. Op het terrein wordt muziek gemaakt en voor kinderen is er een poppenspel. Onze keuken zorgt voor koffie, thee, gebak en een ekologische lunch. Toegangsprijs f 3,- kinderen t/m 12 jaar f 1,-.

Herfstweek

14 t/m 18 oktober (ma t/m vrij)

Een week lang praktisch werken en recreëren op De Kleine Aarde en in de mooie natuur rondom Bostel. Wij bieden de mogelijkheid voor zelf brood en gebak maken, ekologisch tuinieren, spel en creatief bezig zijn, paddestoelenexkursie en een bezoek aan een MeMo-bedrijf in de omgeving. Iedereen kan zich opgeven, ook kinderen. In overleg kan voor opvang gezorgd worden.

A f 185,- B f 220,- C f 250,- (voor kinderen gereduceerde prijzen).

DKA-kreatief

Vlechten met riet en pijpestro

1, 8, 15, 22, 29 oktober en 5 nov. (di)

Iedereen kent wellicht wel het pijpestrootje. Voor bosliefhebbers vaak een plaag. (Ook een gevolg van de zure regen!) Maar... we kunnen er ook uitstekend mee vlechten.

We doen eerst een excursie in het bos en gaan op zoek naar het pijpestro. Op de

volgende avonden kunt u het vlechten ook beoefenen met riet (rotan) en er een of meer voorwerpen van maken: een bijenkorf, eendenkorf, siervaas, mandjes e.d. Het te produceren voorwerp, of voorwerpen als u snel leert, blijft uw eigendom. Ook is bij de kursusprijs inbegrepen een speciaal voor deze cursus te vervaardigen naald. Gastdocent is Hans van Kemenade.

TIJD: 19.30-22.00 uur.

A f 115,- B f 125,- C f 135,-.

Klussen in en om het huis

18 september, 9 en 23 oktober, 6 en 20 november (woe)

5 Woensdagmiddagen over karweitjes die soms in huis moeten gebeuren en die je liefst zelf wilt doen. We gaan in op elektriciteit, gas, water, verven en behangen. Alleen voor vrouwen. Gastdocente: Han Visser.

TIJD: 14.00-16.30 uur.

A f 90,- B f 110,- C f 120,-.

Natuurlijk genezen

Voetreflexzonetherapie

25-27 oktober (weekend)

Dit weekend is een kennismaking met deze al 5000-jaar oude, natuurlijke geneeswijze. Deze massage-therapie gaat ervan uit dat de gehele mens wordt weerspiegeld in de voet. Elk orgaan en elke spiergroep heeft in de voet een eigen reflexgebied. Via dit gebied kan men een indruk krijgen van de totale gezondheid. Massage van de voet kan de gezondheid bevorderen, ziekten voorkomen c.q. genezen. Ziekte wordt gezien als een verstoring van het energie-evenwicht. Voetreflexzonetherapie kan dit evenwicht herstellen. De cursus wordt begeleid door Gerard Maas. Hij is docent verpleegkunde en reflexzonetherapeut. Voorkennis of ervaring is geen vereiste. Het weekend begint vrijdag om 19.00 uur en eindigt zondag om 16.00 uur.

A f 135,- B f 165,- C f 195,-.

Drukpunt-massage

1-3 november (weekend)

'Voorkomen is beter dan genezen'

Het stimuleren van de natuurlijke genezende krachten is de meest effectieve en onschadelijke manier om ziekten te voorkomen en te genezen. Drukpuntmassage of shiatsu is een methode waarmee voornamelijk met de handen en de duim druk wordt uitgeoefend op de energiebanen in het lichaam. Met shiatsu kun je klachten als hoofd- en rugpijn voorkomen en verhelpen. Het maakt je bovendien meer zelfvoorzienend. Natuurlijk wordt in dit weekend ook ruime aandacht geschonken aan voeding en filosofie achter de shiatsu-methode. Ervaring of voorkennis is geen vereiste.

Het weekend wordt begeleid door Gérard Heijnen. Hij geeft al langere tijd shiatsukursussen en adviezen op het terrein van gezonde voeding. Hij volgde hiervoor onder andere een opleiding aan het Kushi-instituut in Londen.

Het weekend begint vrijdag om 19.00 uur en eindigt zondag om 16.00 uur.

A f 135,- B f 165,- C f 195,-.

Voeding

Weekendkursus wijn maken

20-22 september (weekend)

Het weekend wijn maken in augustus 1984 leidde tot veel reacties. Daarom nu in september weer zo'n weekend.

Aan bod komen: herkennen en verzamelen van planten en vruchten die geschikt zijn om wijn van te maken. Het maken van wijnrecepten en het proeven van wijn. Ook het starten van het gistingproces wordt dit weekend in praktijk gebracht. TIJD: vrijdag 20.00 tot zondag ± 16.00 uur.

A f 145,- B f 170,- C f 195,-.

(Dit is inclusief een 5 liter fles met bijbehorend slot en het boekje 'Wijn uit eigen tuin').

Avondkursus inmaken

4-11-18-25 september en 2 oktober (woe)

Als de zomer weer bijna voorbij is, willen we de overvloed aan groenten en fruit op een verantwoorde manier verwerken, zodat we er in de koude wintermaanden nog wat aan hebben.

Wecken, melkzure gisting, jams zonder suiker en andere vormen van inmaak komen tijdens deze 5 avonden aan bod.

TIJD: 19.00-22.00 uur.

A f 65,- B f 80,- C f 105,-

(inclusief cursusmateriaal).

Avondkursus Kiemen

19 september (do)

Nu in twee uurtjes de techniek om zelf zaden te kiemen onder de knie krijgen zodat u straks, in de winter en het voorjaar, verzekerd bent van eigen verse groenten. Een goedkope aanvulling op de bewaargroenten.

Gastdocent is Rob Weijs, auteur van het boekje 'Kiemen' uit de serie Ekologische Alternatieven van De Kleine Aarde.

TIJD: 20.00-22.00 uur.

A f 10,- B f 12,50 C f 15,-.

Avondkursus koken zonder vlees

17-24 september en 1-8-22-29 oktober (di)

Eten zonder vlees, waarom? Wat moet je dan eten? Is dat wel gezond? De laatste jaren wordt het eten van vlees steeds vaker ter discussie gesteld. Niet alleen door vegetariërs, ook het Voorlichtingsbureau voor de Voeding adviseert minder dierlijke producten te eten (vlees en zuivel). Er zijn artsen en natuurartsen die verband leggen tussen veel vlees eten en ziektes als reuma

11

gedacht wordt! Op deze studiedag talrijke interessante praktijkvoorbeelden. De dag wordt georganiseerd samen met Milieu Defensie en is bestemd voor ambtenaren van gemeentes, milieugroepen en andere geïnteresseerden.

TIJD: 10.00 tot 16.00 uur.
A f 40,- B f 55,- C f 75,-
inklusief lunch, koffie/thee.

Kursus Fruitsnoeien

30 november en 14 of 21 december (za)
Tijdens de theoretische dag op 30 november wordt aan de hand van demonstratiemateriaal uitgelegd over het hoe en waarom van het snoeien. Zowel aan kleinfruit als aan grootfruit zal aandacht worden besteed. Voor de tweede, praktische dag op 14 of 21 december, wordt de groep in tweeën gesplitst als het aantal deelnemers meer dan 15 personen bedraagt. Tijdens deze dag kan men zijn kennis, opgedaan op de eerste dag, aan de praktijk toetsen in een boomgaard in Midden-Nederland onder deskundige begeleiding.

Het is dringend noodzakelijk dat men zich zoveel mogelijk vóór 15 september opgeeft i.v.m. de verdere organisatie.

Op het aanmeldingsformulier tevens vermelden naar welke fruitsoort uw belangstelling vooral uitgaat!

TIJD: 10.00-17.00 uur.

Theoriedag: A f 50,- B f 65,- C f 80,-
inklusief ekologischer lunch, koffie en thee.

Praktijkdag: A f 50,- B f 65,- C f 80,-
exklusief lunch, koffie en thee. Dus zelf brood meenemen!

Milieu

Milieukunde voor milieugroepen

Vanaf 31 augustus tot en met 21 december (za)

Een cyclus van 10 zaterdagochtenden waarin vrijwillig(st)ers uit milieugroepen hun kennis kunnen verdiepen. De eerste 7 ochtenden zijn gewijd aan basisbegrippen, functies en bedreigingen van bodem, wa-

ter, lucht, energie en afval. In de laatste 3 bijeenkomsten laten we actiegroepen aan het woord over edukatie, beleidsbeïnvloeding en de 'strategie van het doen'.

Data: 31 augustus, 14 en 28 september, 5 en 19 oktober, 2, 16 en 30 november, 7 en 21 december.

TIJD: steeds van 10.00-12.30 uur.

Prijs: maximaal f 200,-.

Milieu en huishouden

4, 18 oktober en 1, 15 november (vrij)

In het dagelijks huishouden ben je vaak bezig met activiteiten die gevolgen hebben voor het milieu. Reden genoeg om daar bij stil te staan. Dat doen wij in vier avondbijeenkomsten. Behandeld wordt:

- energie en waterverbruik, kleine en grote besparingen
- voeding: wat koop je, hoe maak je dat klaar
- onderhoud: was- en reinigingsmiddelen, kamerplanten, verf en milieu
- huishoudelijk afval: het voorkómen hiervan, chemische stoffen, hergebruik

Deze cursus is er voor iedereen.

TIJD: 19.30-22.00 uur.

A f 70,- B f 80,- C f 90,-.

Waardoor sterft het bos?

6 oktober (zo)

Wordt u er ook zo moedeloos van? Sinds dit voorjaar is er veel te doen geweest over de 'zure regen'. De overheid lijkt heel wat van plan te zijn. Maar gebeurt er ook echt iets? Moet er eerst uitgezocht worden wat erger is: ozon, zwaveldioxide of amoniak? Of is verzuring een soort spook waar toch niemand vat op krijgt?

Deze dag is er voor iedereen die wat meer inzicht wil krijgen in alle 'zure' verhalen en geïnteresseerd is in de ekologischer bestrijding van hedendaagse sporen.

Als u nog durft, maken we ook een boswandeling. Er is veel te zien in de herfst! Helaas ook van de verzuring.

TIJD: 10.00-17.00 uur.

Inklusief lunch: A f 35,- B f 45,-

C f 55,-.

Studiedag Zure Regen voor het basisonderwijs en anderen

23 oktober (woe)

Deze dag is bedoeld voor leerkrachten uit het basisonderwijs en voor ouders, vrijwilligers die ook het milieuonderwijs begeleiden.

Er wordt deze dag een heldere en eenvoudige uiteenzetting gegeven over het verschijnsel zure regen. Ook hoe u met het thema om zou willen en kunnen gaan op school. Want: wat zegt u als er vragen komen over 'zure regen' en zieke bomen?

'Onze schuld, onze eigen zorg', geldt toch nog niet voor kinderen? Moet je ze nu al uitleggen wat luchtverontreiniging is als het begrip 'lucht' nog vaag voor ze is? Natuurlijk blijft het niet bij theorie alleen.

We maken ook een excursie.

TIJD: 14.00-22.00 uur.

Inklusief warme maaltijd: A f 35,-

B f 45,- C f 55,-.

Schone lucht op school

9 november, 14 december (za)

Een tweedaagse cursus luchtverontreiniging voor docenten in het voortgezet onderwijs. 'Zure regen' is een vrij ingewikkeld probleem en de informatie hierover is vaak tegenstrijdig. Maar docenten biedt het de gelegenheid een aantal ekologischer uitgangspunten en maatschappelijke oorzaken te verduidelijken. Het is ook een onderwerp dat leerlingen bezig houdt. Naast oorzaken en gevolgen van luchtverontreiniging, zal er ook gepraat worden over methodiek van dit thema in het onderwijs. Deze dagen zijn zowel voor docenten biologie als van andere disciplines (maatschappijleer, scheikunde, kennis der natuur). Het thema heeft veel aanknopingspunten met diverse schoolvakken.

Op de tweede dag kunt u kennis maken met allerlei (audio)visueel lesmateriaal.

TIJD: 10.00-17.00 uur.

A f 80,- B f 95,- C f 110,-.

Afval en beleid: klein chemisch afval

22 november (vrij)

Er ontwikkelen zich op dit moment een aantal initiatieven om klein chemisch afval in te zamelen. Tijd om deze initiatieven eens wat nauwkeuriger onder de loep te nemen. Is het ideaal bereikt? Of moet er nog meer worden ondernomen? Hoe verhoudt deze inzameling zich tot het uitgangspunt: terugdringen van de afvalstroom? Verder zullen opzet, ondersteuning, respons, verwerking/recycling aan bod komen.

Voor ambtenaren, milieubeweging, kringloopcentra.

TIJD: 10.00-16.00 uur.

A f 40,- B f 60,- C f 70,-.

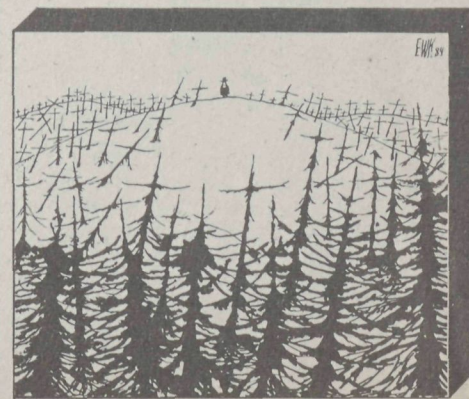
Edukatief lesmateriaal zure regen, afval en energie

15 december (zo)

Om u het werk uit handen te nemen, is er door diverse milieuorganisaties al lesmateriaal ontwikkeld over bovengenoemde thema's. Op deze dag kunt u daar kennis mee maken. Het gaat hierbij om boeken, brochures, lespakketten en demonstraties van audio-visueel lesmateriaal.

TIJD: 10.00-16.00 uur.

A f 40,- B f 50,- C f 60,-.

Aanmeldingsformulier DKA kursussen

Verstuur dit aanmeldingsformulier in een envelop, maak een kopietje of neem de gegevens hiervan over op een briefkaart.

Aktiviteit en datum: _____

Naam: _____

Adres: _____

Woonplaats en postcode: _____

Telefoon: _____ Geboortedatum: _____

Beroep/studie: _____

Kursusprijs: f _____

Datum:

Handtekening:

Ik betaal het kursugeld kontant bij aankomst.

Bij annulering ben ik 50% van de kursusprijs verschuldigd.

A = minimuminkomen, B = modaal inkomen, C = boven modaal inkomen.

GEZOCHT VRIJWILLIGERS

**om scholen te helpen met
lessen en excursies over
'ZURE REGEN'**

**Neem contact op met
Constance van Dorp edukatief
medewerkster 'schone lucht'
op De Kleine Aarde.**

**Als je aarzelt of je wel genoeg
onderwijsideeën en 'zure
regen' kennis hebt, dan is daar
wel iets aan te doen.**

RAAD GEVERS

*De DKA-raadgevers geven gratis
adviezen. De Kleine Aarde is hier
erg blij mee. Houdt u er rekening
mee dat ze dit doen in hun vrije
tijd. Als u hen wilt bezoeken,
schrijf of bel dan in ieder geval
van te voren. Als u een schriftelijke
reactie verwacht, sluit dan
een postzegel voor antwoord in.
Wilt u zelf raadgever worden,
schrijf dan naar: Redactie De
Kleine Aarde, postbus 151,
5280 AD Boxtel.*

Bedrijfseconomische adviezen bij het opzetten van bedrijfjes.

F.M. Damen, Pa. Verkuyllaan
155, 1171 ED Badhoevedorp.
Tel. 02968-7275.
(Vooral adm.- en belasting-
problemen).

Drs. D.C.J. van der Werf, Waal-
bandijk 19, 4148 EK Opijnen
(Gld.). Tel. 04181-1901.

De speciale organisatie hiervoor
is: Stichting Memo, Damrak 37,
3 hoog, 1012 LK Amsterdam.
Tel. 020-268294.

Biogas-installatie

Frits Ogg, Postbus 244,
Nijmegen. Tel. 080-565735.

Bouwen (ekologisch)

Vereniging voor Integratie Biolo-
gische Architectuur (VIBA),
Halder 4, 5271 VK St. Michiels-
gestel. Tel. 04105-2684.
Harry de Vries, Oosteinde 61,
9079 LB St. Jacobiparochie.
Tel. 05189-773.

Joris Wijffelaars, Borredreef 34,
Vlijmen. Tel. 04108-3540.
(Speciaal Finse houtbouw).

Dieren (alg.)

Tijdelijk raadgever: L.F. Mol,
Grote Molenstraat 8,
5271 VW St. Michielsgestel.
Tel. 04194-2465.

Drainage, water aan- en afvoer
Bert Pijpers, Weteringstraat 10,
3131 VZ Vlaardingen.

Elektriciteit, akku's, windenergie, energiebesparing

Ing. Hendrik Venema,
Parklaan 26, 8051 VA Hattem.
Tel. 05206-45643.

Energiebesparing en techniek

Jos van Doorn, Goudenregen-
straat 13, 5644 PH Eindhoven.
Tel. 040-121326.

Fruit- en groenteteelt

J.M.J. v.d. Werken, Steenweg
76, 5301 HN Zaltbommel.

Geitenkaas

G.J. van Diemen, mr. J.B. Kan-
weg 99, 9439 TE Witteveen.
Tel. 05935-415.

Houtkachels

Pim de Haan, Kromme Mij-
drecht 1, 1426 AA De Hoef.
Tel. 02975-60032.

Lassen, smeden, draaien, bank- werken en metaalbewerken, sloop- en grondwerkzaamheden

Jaroš Janssen, Werkplaats Oos-
telijk Handelskade - begin Erts-
kade, 1019 B? Amsterdam-
Stadsrietlanden.

Milieuvriendelijk (volks)tuinieren
Voorl. centrum De Kemphaan,

Kemphaanweg, Almere, tel.
03240-11423. (Open van 10-16.00
uur; van 1 april tot 1 oktober
ook in 't weekend).

Rik Dedapper, Rozendaal 78,
B 2440 Geel (België).

Noten, blauwe bessen

Ir. C.J. Gerritsen, Westeinde 2,
7975 RK Uffelte. Tel. 05215-317.

Rietdekken

Grietines Harms, Balloerstraat 3,
9451 AK Rolde. Tel. 05924-2800.

Snoeien, boomverzorging

J. Teunissen, Wilheminasingel
15, 6001 GN Weert.

Struik- en houtgewassenkompost

Volgens de methode van Jean
Pain: Frederik Vanden Brande,
Hof ter Winkelen, 2900 Londer-
zeel, België. Tel. 052-300166.

Verwarming

H.E. Schouten, Lenieweg 13,
7921 VK Zuidwolde.

Volwaardige voeding en diëten

Yvonne Hoebe, Brinkstraat
185, 7512 ED Enschede.
Tel. 053-320659.
Helly Molendijk, De Laan 37a,
9712 AT Groningen.
Tel. 050-120674.

Weven

Nelly Hanssen Jonkhout, Juliana-
straat 10, Schinveld. Tel. 045-
251530 (weven, spinnen en ver-
ven). Mies Boumeester, Heren-
gracht 14, 1441 EW Purmerend.
Tel. 02990-23774.

Windenergie

Speciale organisaties hiervoor
zijn:

Energie Anders, Stationsweg 91,
3151 HR Hoek van Holland.
Tel. 01747-5242.
Organisatie voor Duurzame
Energie (ODE), Donkerstraat 17,
Postbus 750, 3500 AT Utrecht.
Tel. 030-331328, tst. 29.

Wilde tuinen

R. Osinga, Pastorijfinne, 14,
9023 AL Jorwerd.

Wol

Annemiek Bosma,
Vugherweg 9,
5211 CJ Den Bosch
(verven, spinnen en breien).

Wonen

Stichting Behaaglijk Wonen,
bouwtechnisch en installatietechnisch
adviesbureau, Bouwer-
straat 3, 7413 BW Deventer.
Tel. 05700-22051.

Wijn- en biermaken

Harry Nijhuis, Thorbeckelaan 1,
7241 HJ Lochem.
Tel. 05730-2048.
M.H. Hoose, Const. Huygens-
straat 12, 6573 CH Beek-
Ubbergen. Tel. 08895-1626.

Zonne-energie

Hugo de Vries, Beukenlaan 22,
3762 AH Soest. Tel. 02155-11549
(na 19.00 uur).
Evert Sjoerdsma, Gobartstraat
38, 1902 DG Castricum.
Tel. 02518-53426.

Zelfmedikatie (ook dieren)

J.W. Biesheuvel, Piet Heynstraat
60, 3354 XR Papendrecht.
Tel. 078-410799.

Zuivelprodukten zelf maken

M. de Laat, Hoofdweg 533,
Hoofddorp. Tel. 02503-15157.

De 'cha-cha bike'

Met de twee fietsdagen in september in het verschiet gaan de gedachten onwillekeurig terug naar de fietsdag vorig jaar. Tot het vele inspirerende dat daar te beleven was, behoorde een opvallende - tweewielige - lig-fiets met een verend frame. De bouwer had hem de 'cha-cha bike' genoemd, een afkorting van de 'charming chair bicycle'.

In dit model zijn een aantal konstrukties verwerkt, die met elkaar tot een kurieus en mooi afgewerkt ontwerp geleid hebben. We hebben de tekeningen opgevraagd en zijn nog eens met de ontwerper gaan praten.

Frame

Het meest opvallende is het verende frame, waarbij het scharnierpunt ter hoogte van het zadel zit (zie tekening). Van voor naar achternaaf lopen er twee spankabels met veren. Deze konstruktie werkt goed voor het 'nemen' van grote oneffenheden in het wegdek. Voor kleinere hobbels zoals kinderhoofdjes biedt het nog geen soelaas. Het frame is dubbel uitgevoerd, dat wil zeggen van voor naar achternaaf loopt er zowel links als rechts een framebuis (op het zijaanzicht van de tekening niet te

zien). Dit is noodzakelijk om ondanks het scharnierend frame tot een voldoende stijve konstruktie te komen.

De besturing - een handle met knop - is op de rechterframebuis gemonteerd.

Van hieruit wordt via een stang het voorwiel bestuurd, het draaipunt hiervan zit in de voorwielnaaf!

Het zitje is gemaakt van tuinstoelendoek en om de framebuizen gespannen. Het voldeet uitstekend.

Schommelbeweging

De aandrijving geschiedt door heen- en weergaande trappers, die een soort schommelbeweging uitvoeren die via nylon kabels en katrollen op twee vrijlooppoppelingen op de achternaaf wordt overgebracht. Het aangrijpingspunt van de nylonkabels op de trapas is verstelbaar (ook tijdens het rijden), hiermee is dus een soort variabele versnelling ontstaan. De versnellingshandle is op de linker framebuis gemonteerd. Een voordeel van de rechte aandrijving blijkt bij het rijden op oneffen bosfietspaadjes waar je meestal veel kracht op de trappers moet zetten om vooruit te komen.

Bij deze heen en weergaande aandrijving kan er over de volle slaglengte van de trappers flinke kracht gezet worden.

Praktijkervaringen

De bouwer is Willem van Wijnen uit Heeswijk-Dinther. Hij is van beroep oogarts en gaat enkele malen per week heen en weer op de cha-cha naar het werk in Den Bosch. In een half jaar tijd heeft hij er zonder noemenswaardige storingen 2500 km mee gereden.

'In het begin had ik er nogal wat bekijks mee, maar als je altijd op dezelfde tijden heen en weer gaat, kom je steeds dezelfde mensen tegen en die zijn er nu wel aan gewend', aldus de bouwer. De cha-cha bike is geen snelle fiets, het voordeel is vooral de ontspannen rijpositie, die een ruim gezichtsveld biedt zonder nekkrampen en zadelpijn. Bepaald een voordeel vergeleken met de racefietspositie. Wanneer je er voor het eerst op wegrijdt, is het even flink zwabberen omdat je nog moet wennen aan de nieuwe combinatie van trap- en stuurbewegingen, maar als je dat na zo'n 100 m te pakken hebt, fiets je er feilloos en gemakkelijk op verder.

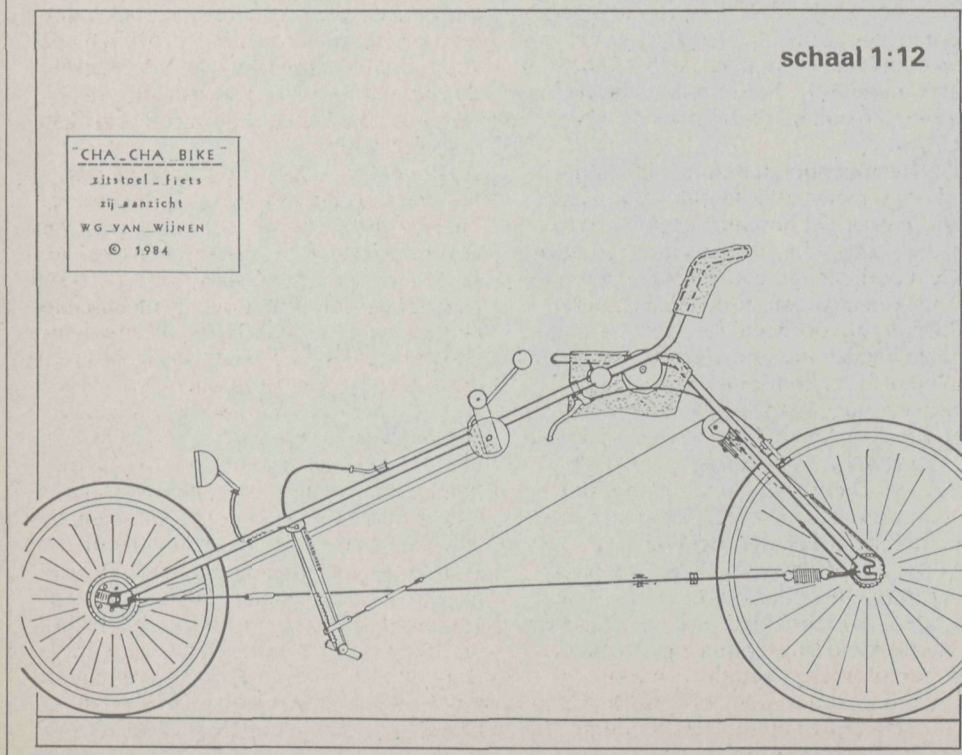
Hans Slemmer

Zelfbouwers welkom op 'Fiets Ahoi 1985'

In het weekend 7 en 8 september worden er twee fietsdagen gehouden op De Kleine Aarde. Zaterdag 7 september is er een studiedag fiets en vervoer. Op die dag wordt er gepraat over de toekomstige mogelijkheden van nieuwe vervoersmiddelen zoals ligfietsen al dan niet voorzien van hulpaandrijving, elektrische tractie, enzovoorts. Op zondag 8 september volgt dan het festival 'Fiets Ahoi 1985'. Op die dag wordt er een wervelende show gehouden van vele ligfietsen - zelf ontworpen en gebouwde exemplaren, maar ook enkele in productie zijnde modellen. Daarnaast fietskarren, posters van futuristische modellen, etcetera. Nadere details over beide gebeurtenissen zijn elders in dit nummer in het cursusprogramma te vinden.

Heb je zelf een fraaie curiositeit gebouwd op trapperkracht, eventueel met hulpenergie erbij, en heb je belangstelling om ermee op het Fietsfestival langs te komen, laat het even weten (tel. 04116-84921, vraag naar Hans Slemmer).

Een auto kun je delen

Op weg naar een DAT-relatie?

Daar staat hij, aan het begin van een parkeerstrook, met een voddig bord 'BREDA'. Een uur. Anderhalf uur. De lifter zoekt oogcontact met de voorbijrazende automobilisten. Als ze terugkijken, glimlacht hij; het gaat niet van harte. Soms staart een gezicht hem aan, geeuwend, grijzend of misprijzend. Maar meestal wordt er hardnekkig een andere kant op gekeken, alsof daar zojuist de aarde aan het opensplijten is. De meeste auto's zijn op een verveeld hoofd na leeg. Het begint zachtjes te regenen. De letters 'BREDA' zwellen langzaam op en worden steeds onleesbaarder. Het kartonnen bordje dreigt te scheuren. Nog altijd geen lift. In een ononderbroken stroom rijden de auto's in de begeerde richting. Juist op het moment, dat de lifter besluit auto's en hun bezitters te gaan haten, sluipt een roestig wagentje langs hem heen en stopt. Uitnodigend gaat een portier open en even later gaat in de behaaglijke warmte het gesprek over liften.

Wie wil weten hoeveel Nederlanders in hun auto onbekende passagiers mee nemen, kan het beste eens een dagje gaan liften. Wie het nuttig vindt en bereid is zijn of haar auto met anderen te delen, heeft misschien iets aan dit artikel. Dit laatste geldt ook voor hen, die efficiënt willen liften, zonder kou en nattigheid. Maar vóór een hoe hoort altijd een waarom, en daarom nu eerst iets over de argumenten, die pleiten voor een gemeenschappelijk auto-gebruik.

Autowrakken-rekord

Die argumenten zijn talrijk. We noemen de belangrijkste: Hoe meer mensen in hun eentje in de auto zitten (en dit is bij meer dan de helft van de auto's het geval), hoe meer ruimte er per persoon op de weg wordt ingenomen, hoe meer brandstof er verstoekt wordt en hoe meer uitlaatgassen er de lucht in gepompt worden. Om nog maar niet te spreken van de grotere kans op files (lange rijen vies hoestende autootjes en gespannen zenuwen) of van het neurotisch zoek naar een parkeerplaats in de stad, wat onze vierwielaars zo dorstig maakt en de stad zo verstikkend. Als uitlaatgassen niet zo schijnheilig transparant waren, zou een donkere, giftige mist zich dagelijks in al haar triestigheid aan het straatbeeld toevoegen. Behalve deze directe vervuiling en verspilling is er ook nog een indirecte, die ook al weer aan het oog van velen blijft onttrokken. De kwaliteit van moderne auto's is in een aantal opzichten zodanig, dat de gemiddelde levensduur is afgenomen. De verkoop is daarentegen, met name in de jaren zestig en begin jaren zeventig, zeer sterk toegenomen. Het *Nederlands Economisch Instituut* verwacht, dat in Nederland in 1985 een rekord aantal autowrakken zal

ontstaan (bijna een half miljoen). Dit betekent een enorme landschapsontsiering en in beslagname van ruimte. Bovendien vindt op plaatsen waar de wrakken opgestapeld worden ernstige bodemverontreiniging plaats door uitlekkend akkuzuur en olie. Kortom, onze volprezen heilige koe zorgt achter de schermen voor een meer dan schandalige trammelant.

Carpooling

Het samen delen van een auto is een van de mogelijkheden om een persoonlijke bijdrage te leveren aan een verbetering van deze noodtoestand. In tegenstelling tot andere persoonlijke bijdragen (aanschaf van een duurzame auto, katalysatoren, het tanken van loodvrije benzine, etc.) levert het auto-delen ook nog een financieel voordeel op.

In 's-Hertogenbosch bestaat al geruime tijd het zogenaamde *Bureau Carpooling/Liftcentrale*. Dit bureau brengt tegen een geringe vergoeding autobezitters en potentiële meerrijders bij elkaar, die regelmatig de afstand naar eenzelfde plaats moeten afleggen (bijvoorbeeld forenzen). De meerrijders betalen mee aan de reiskosten, zodat de overeenkomst ook financieel bijzonder aantrekkelijk is. Voor de eigenaars van een auto kan het een besparing opleveren van zo'n f 150,- tot wel f 3000,- per jaar, afhankelijk van de te rijden afstand, het benzineverbruik, etc. Wanneer twee of drie autobezitters, die dagelijks naar een en dezelfde plaats moeten, besluiten om beurtelings met elkaar auto te rijden, levert deze overeenkomst ook nog eens een lagere verzekeringspremie op, omdat er minder kilometers gereden worden. Ook in het samen rijden op langere afstand in het binnen- en buitenland bemiddelt het bureau. Dit kan aantrekkelijk zijn voor

mensen, die de vakantiekosten willen drukken of voor zakenlui, die het alleenreizen beu zijn.

Verzekering

Ook met de verzekering is rekening gehouden. In de praktijk kennen WA-verzekeringen een klausule, dat dekking van schade aan inzittenden is uitgesloten als zij bijdragen aan de kosten van het vervoer. De Nederlandse Vereniging van Automobielsuradeuren heeft echter kenbaar gemaakt, dat de maatschappijen zich niet op deze klausule zullen beroepen om carpooling te bevorderen. Er wordt naar gestreefd deze mondelinge toezegging formeel vast te leggen. Wie geen risico's wil nemen, kan bij het Bureau Carpooling/Liftcentrale een speciale reisongevallenverzekering laten afsluiten. (Tel. Bureau C/L: 073-135646).

De DAT-relatie

Nieuw, maar toch ook weer oud, is een de redactie toegezonden idee van Steven L.J. Pekelharing uit Bussum, om als autobezitter een overeenkomst aan te gaan met een partner, die de auto op afgesproken tijden kan huren. Pekelharing noemt het '*Driving Apart Together*' of de DAT-relatie, een manier van samen doen met één auto, die met name aantrekkelijk is voor mensen, die weliswaar autovervoer nodig hebben, maar in totaal maar heel weinig kilometers per jaar rijden. Voor hen wordt de aanschaf van een auto zo toch rendabel. Het belangrijkste verschil met carpooling is, dat er één auto is, maar twee of meer autosleutels. De eigenaar van de auto verhuurt deze dus aan anderen, waarbij afspraken worden gemaakt over de periodes waarbinnen gereden kan worden en over de verdeling van de kosten. Om de afspraken administratief netjes te laten verlopen, wordt in de auto een schrift of boekje gelegd waarin eenieder kan opschrijven hoeveel getankt is, hoeveel kilometers gereden zijn en voor wanneer men de auto wenst te reserveren. Alle partners krijgen een autosleutel.

Zoals gezegd, erg nieuw is het idee niet. Het komt regelmatig voor, dat meerdere mensen als bestuurder gebruik maken van dezelfde auto, waarbij afspraken over de kostenverdeling gemaakt worden. Meestal gaat het daarbij echter over gemeenschappelijk autogebruik door vrienden, bekenden of verwanten. Tussen partners in een door Pekelharing voorgestelde constructie zijn tal van overeenkomsten denkbaar. Het probleem is alleen: hoe vind je je partner? Er is geen centraal regelorgaan voor bemiddeling in dit soort relaties. Evenmin zijn er richtlijnen voor advies-tarieven, die behalve van de vaste lasten afhankelijk zijn van de vraag in hoeverre risico's juridisch gespreid kunnen worden. Voor een antwoord op deze vraag kan men terecht bij de eigen verzekeringsmaatschappij. Voor een antwoord op vragen over andere aspecten van Pekelharing's DAT-relatie kan men hem bellen: 02159-15823 of 020-5973066.

Joop van Gent

Salades

Twee pagina's vol overheerlijke frisse salades. Makkelijk op een zomerse dag, van tevoren klaarmaken, en 's avonds terug van een fietstocht of het zwembad, kun je direkt aan tafel. Ook lekker bij een picknick, maar dan kun je iets minder maken want deze salades zijn complete maaltijden.

Een salade moet goed koud geserveerd worden. Vermeng de gare ingrediënten, als ze nog lauwwarm zijn, met het sausje. De smaak van het sausje trekt dan beter in het gerecht. Rauwe groente doe je er pas bij als alles goed afgekoeld is. Let er verder op dat de salade geen pap wordt, het is veel smakelijker als je nog de verschillende ingrediënten kunt herkennen. Roer daarom niet in de salade, maar schep deze voorzichtig, met twee metalen lepels om. De garnering maakt de salade tot een feestelijk gerecht. Hier staan wat ideeën aangegeven, maar het kan op 1001 manieren.

Brood, stokbrood en geroosterd brood smaken prima bij salades. Eventueel nog lekkerder gemaakt met kruidenboter. Bij de salades waarin een graanprodukt is verwerkt, is brood zeker niet noodzakelijk. Wil je de maaltijd iets uitbreiden, geef dan een lichte, heldere soep vooraf en een klein nagerechtje toe. Eet smakelijk.

N.B.: Alle recepten zijn voor 4 personen.

Bleekselderij-sperziebonen salade

200 g rijst
4 dl water
300 g sperziebonen
150 g bleekselderij
100 g bosui
2 eetl. fijngeknipte peterselie

Voor het sausje:

6 eetl. olie
4 eetl. azijn
2 teentjes knoflook

Voor de garnering:

1/4 krop sla
2 tomaten

Werkwijze:

- Was de rijst, kook ze in het water in 45 minuten gaar en droog.
- Haal de sperziebonen af, was ze en breek ze. Zet de sperziebonen op met een bodempje water en kook ze in 15-20 minuten net gaar. Giet het kookvocht af.
- Maak een sausje van olie, azijn, kno-

flook.

- Vermeng de lauwwarme rijst en sperziebonen met het sausje, laat dit samen afkoelen.
- Was de overige groente. Snijd de bleekselderij heel fijn, blancheer ze eventueel 5 minuten in kokend water. Snijd de tomaten in partjes, snipper de ui.
- Meng de tomaat, bleekselderij, ui en peterselie door het rijstgerecht.
- Maak de salade op smaak met iets zout, en eventueel olie, azijn en kruiden.
- Schep de salade op een bedje van gewassen en uitgelekte slabladeren. Garneer de salade met tomaat.

N.B.: Geef een toetje na, op basis van melk, yoghurt of kwark.

Aardappelsalade

500 g aardappelen
1/2 ui
100 g prei
enkele radijsjes
100 g andijvie
1 grote zure appel
2 eetl. fijngehakte peterselie
3 eieren

Voor het sausje:

6-8 eetl. mayonaise (zie recept)

2 theel. mosterd

50 g kappertjes

Voor de garnering:

100 g worteltjes

100 g koolrabi en enkele walnoten

2 tomaten en fijngehakte peterselie

1/4 komkommer

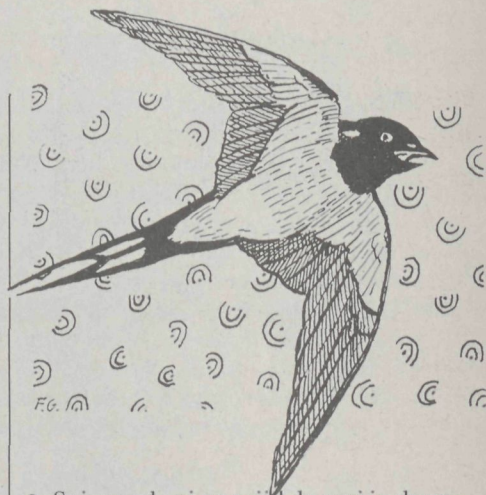
enkele slabladeren

(evt. een vinaigrettesaus op basis van:

2 eetl. olie - 1 1/2 eetl. azijn - mestpunt mosterd)

Werkwijze:

- Boen de aardappelen schoon, en kook ze in 20 minuten in een bodempje water net gaar. Haal de schil er af, snijd de aardappelen in blokjes.
- Maak de mayonaise (zie het recept), vermeng dit met mosterd en kappertjes.
- Was de groente, en maak ze schoon.

- Snipper de ui en snijd de prei in dunne reepjes.
 - Vermeng het sausje, de prei en ui met de lauwwarme aardappelblokjes, en laat het goed afkoelen.
 - Kook de eieren in 10 minuten hard, pel ze en snijd ze in plakjes.
 - Snijd de andijvie in smalle reepjes, de radijs in plakjes en de appel in blokjes.
 - Meng de groente en de eieren door de aardappelsalade.
 - Schep de aardappelsalade op een bed van sla. Schep daar verschillende soorten rauwkost omheen:
 - wortelsla van geraspte wortel;
 - in reepjes gesneden koolrabi met stukjes walnoot;
 - plakjes tomaat gegarneerd met peterselie;
 - plakjes komkommer;
- Vermeng de rauwe groente eventueel met een vinaigrettesausje.

Geef warm stokbrood bij deze salade.

Mayonaise

1 eierdooier
1/2 theel. mosterd
1 eetl. azijn of citroensap
2-3 dl neutrale olie
zout, peper

Werkwijze:

- Roer de eierdooier los met de mosterd.
- Voeg al roerend, druppelsgewijs de olie toe. Zodra de saus wat dikker wordt, kun je sneller olie toevoegen. Heeft de saus de gewenste dikte, stop dan met olie toevoegen.
- Maak de mayonaise op smaak met azijn of citroensap, peper en zout.

vijf complete zomerse maaltijden

N.B.: Houd je mayonaise over, bewaar dit dan maximaal 1 maand in de koelkast.

Doperwtensalade

1½ kg doperwten
200 g gerst
4 dl water
Kerriesausje:
2½ dl yoghurt
1 eetl. citroensap
3 theel. kerriepoeder
1 teentje knoflook
Verder:
300 g vers fruit bijv.: 100 g pruimen
1 banaan
1 appel
3 eetl. gewelde rozijnen
150 g prei
zout

Werkwijze:

- Was de gerst, kook ze in het water in 60 minuten gaar.
- Dop de erwten, was ze, kook ze in een bodempje water net gaar (15-25 minuten). Giet de doperwten af.
- Maak een sausje van yoghurt, citroensap, kerrie en fijngeperste knoflook.
- Meng het sausje door de gare gerst en doperwten, laat het afkoelen.
- Was de rozijnen, breng ze in een bodempje water aan de kook, en laat ze 5 minuten wellen.
- Was het fruit en de prei, en maak het schoon.
- Snijd het fruit in kleine stukjes, de prei in dunne ringen.
- Vermeng het fruit, de rozijnen en de prei met het afgekoelde doperwtengericht.
- Maak de salade op smaak met zout.

N.B.: Geef er een rauwkostsla van andijvie met tomaat bij.

Kaassalade

200 g macaroni
1 liter water
1 theel. zout
250 g tomaten
½ komkommer
½ groene paprika
½ rode paprika

1 bosje radijs
1 ui
3 eetl. fijngehakte kruiden, bijvoorbeeld peterselie en bieslook
150 g jonge kaas
Voor het sausje:
6 eetl. olie
3 eetl. azijn
2 theel. mosterd
Voor de garnering:
150 g bloemkool
waterkers
(3 eetl. vinaigrettesaus van:
2 eetl. olie, 1 eetl. azijn en
½ theel. mosterd)

Werkwijze:

- Kook de macaroni in ruim kokend water met zout gaar (15 min.).
- Giet de macaroni af, spoel er koud water over en laat ze uitlekken.
- Maak een sausje van olie, azijn en mosterd, meng dit door de gare macaroni.
- Snijd de kaas in kleine blokjes.
- Was de groente, maak ze schoon. Snipper de paprika, snijd de tomaat in partjes, de komkommer in blokjes, de ui in halve ringen en de radijs in plakjes.
- Vermeng deze groentes met de macaroni, kaas en kruiden.
- Maak de salade op smaak.
- Snijd de bloemkool in roosjes, knip de tuinkers fijn. Vermeng bloemkool en tuinkers (gebruik eventueel een sausje).
- Schep de salade op een schaal en garneer deze met een rand van bloemkool-roosjes.

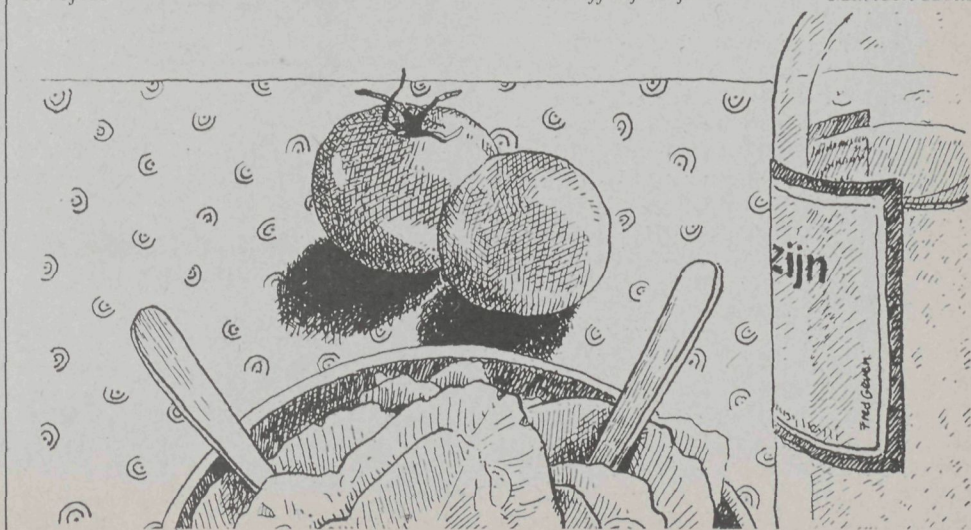
Witte bonensalade

200 g witte bonen
200 g wortels
½ komkommer
250 g tomaten
Voor het sausje:
6-8 eetl. mayonaise
1 eetl. citroensap
1 theel. mosterd
1 eetl. fijngehakte dille
Voor de garnering:
100 g wortel
1 eetl. fijngehakte bieslook

Werkwijze:

- Was de bonen, week ze 12 uur in ruim water, en kook ze in 1-1½ uur gaar. Giet de bonen af.
- Maak de mayonaise, vermeng deze met citroensap, mosterd en dille.
- Schep het sausje door de gare bonen. Laat dit afkoelen.
- Maak de groente schoon. Rasp de wortel, snijd de komkommer en tomaat in halve plakjes.
- Vermeng de groente met de bonen, houd een deel van de wortel achter voor de garnering.
- Maak het gerecht op smaak met peper en zout.
- Garneer de salade met een rand van geraspte wortel en fijngehakte bieslook.

N.B.: Toast met kruidenboter smaakt er voortreffelijk bij.
Marleen Heus

NIEUW VAN DE DKA UITGEVERIJ

Jam maken zonder suiker

De zomerkoninkjes zijn er weer. Aardbeien vormen traditiegetrouw de start voor het jamseizoen. Dit keer een seizoen zonder suiker. In de serie *Ekologische Alternatieven* is namelijk het boekje *'Jam maken zonder suiker'* verschenen. Eindelijk een jamboekje waarin de hoeveelheid suiker niet meer wordt bepaald door het recept maar door de eigen smaak van de ma(a)k(st)er.

Hans Donderwinkel, die in *'Inmaken en bewaren'* (Ekologische Alternatieven nr. 6) al beknopt schreef over jam maken, heeft sinds die tijd heel wat afgeëxperimenteerd. Het resultaat, en dat is niet mis, staat in *'Jam maken zonder suiker'*. Traditionele jam bestaat voor tweederde uit suiker. In zelfgemaakte halvajam zit nog altijd zo'n 40 percent suiker. Logisch dat Donderwinkel verder zocht. Een bekende mogelijkheid om jam zonder suiker te maken is het langdurig inkoken van een vruchtenbrei. Dat kost veel energie, maar ook smaak, geur en kleur van de vruchten. Dat is dus geen goed alternatief. Donderwinkel stuitte op een geleermiddel (bindmiddel) dat bij een suikergehalte tussen 20 en 50 percent een goed smeerbare jam geeft. Vruchten bevatten al tussen 10 en 20 percent suiker. Bij gebruik van dat geleermiddel hoeft dus geen of slechts heel weinig suiker te worden toegevoegd. En

die toevoeging hoeft ook lang niet altijd kristalsuiker te zijn. Appeldiksap, rozijnen en nog een stel suikervervangers zijn zeker zo'n goede alternatieven.

Het geleermiddel dat Donderwinkel gebruikt, was tot nu toe alleen beschikbaar voor de (alternatieve) jam-industrie. Als winkelier in natuurvoedingswinkel De Paardebloem (Groningen) wist Hans dat er ruime belangstelling bestaat voor frissmakende jams met weinig suiker. Daarom heeft hij samen met zijn broer Willie de stap gezet om via een eigen memo-bedrijfje de distributie van dit geleermiddel te gaan verzorgen. Sinds twee maanden is het dan ook onder de naam 'Marmello' verkrijgbaar in natuurvoedingswinkels, reformzaken en drogisterijen. Aan de ontvangst op de beurs Memo '85 te oordelen zat iedereen op dit geleermiddel te wachten.

In *'Jam maken zonder suiker'* ligt natuurlijk de nadruk op recepten met weinig of geen suiker. Toch heeft ook de traditionele jam een plaatsje gekregen. En halvajam natuurlijk ook. Daardoor is *'Jam maken zonder suiker'* een standaardwerk voor

■ Hans Donderwinkel

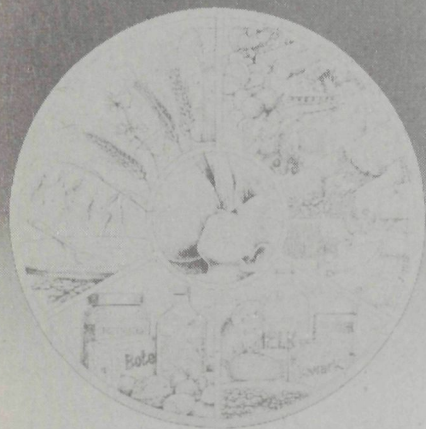

mensen die op basis van eigen smaak willen bepalen hoeveel suiker zij in hun jam doen.
Rob Weijs

Alternatieve voeding voor zuigeling en peuter

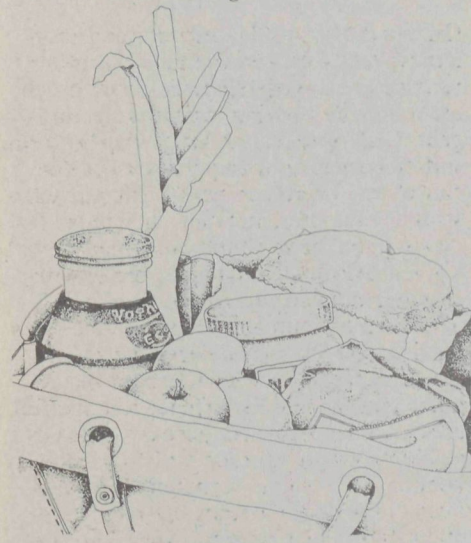
Ouders die bewust kiezen voor een alternatieve leefwijze - en voeding is daarvan vaak een belangrijk element - voelen zich, als het om de voeding van hun zuigeling gaat, vaak onzeker. Ze krijgen op het consultatiebureau voor zuigelingenverzorging een aantal, vrij strikte, adviezen. Die adviezen stroken niet altijd met hun eigen ideeën of de adviezen die ze vanuit hun omgeving krijgen. Als de relatie tussen arts of wijkverpleegkundige enerzijds en ouders anderzijds niet optimaal is, durven de ouders de discussie over de adviezen die ze krijgen en hun eigen ideeën niet aan. Ze gaan hun eigen gang. Wijkverpleegkundigen en artsen voelen zich vaak onzeker in de begeleiding van deze groep ouders. Enerzijds kennen ze de 'wilde' verhalen uit de pers over sterke ondervoeding bij, met name, makrobiotische kinderen. Anderzijds beschikken ze zelf soms over te weinig achtergrondinformatie. Daardoor hebben ze moeite zich in de leefwereld van de ouders in te leven en hun mening op haar waarde te beoordelen. Om in de behoefte aan informatie over alternatieve voeding in het algemeen en kindervoeding in het bijzonder te voorzien heeft De Kleine Aarde de

Alternatieve Voeding voor Zuigeling en Peuter

De Kleine Aarde

publikatie *Alternatieve voeding voor zuigelingen en peuter* uitgeven. Marleen Heus en Cunera Kuhlman maakten aan de hand van vragen uit de praktijk een handige vraagbaak over alternatieve voeding, de voeding voor zuigeling en peuter, zuigelingenvoedingen verkrijgbaar op de alternatieve markt én het overgaan op vaste voeding. In de eerste plaats bestemd voor wijkverpleegkundigen, artsen en diëtisten maar ook geschikt voor alle anderen die met vragen over voeding voor zuigelingen en peuters te maken hebben. Prijs: f 9,50. Verkrijgbaar door overmaking van f 12,- (inkl. portokosten) op giro 52730 van De Kleine Aarde, Boxtel, vermeld *'Altern. voeding'*.

Eko-werk Boxtel

Van het DKA-project 'Eko-werk Boxtel' is het tweede verslag verschenen. Daarin de activiteiten over de periode maart 1984 tot maart 1985. De werkerterreinen zijn landbouw, energie, verkeer, afval, gezond-

De Derde Wereld met een huishoudkunde-oog

In het kader van de actie *'Honger Hoef Niet'*, in april jl., verscheen de syllabus *'Huishoudkunde en de Derde Wereld'*.

Deze syllabus werd gezamenlijk gemaakt door vakgroep Huishoudkunde van de lerarenopleiding in Utrecht, en de Voedingsgroep van De Kleine Aarde.

Uitgangspunt is dat de wereldvoedselproblematiek, juist binnen een vak als Huishoudkunde een plaats verdient. Ons huidige consumptiepatroon gaat ten koste van een eerlijke verdeling van middelen op deze wereld. Het gaat hierbij niet alleen om de verdeling van voedsel, maar ook van energie en grondstoffen.

Een meer rechtvaardige verdeling is een voorwaarde voor de oplossing van het armoedeprobleem. Daarvoor zijn politieke veranderingen noodzakelijk. Maar ook individuele burgers kunnen een bijdrage leveren, o.a. door een bewust consumptiegedrag. Huishoudkunde is volgens de schrijvers van deze syllabus, een vak bij uitstek om dit *Mondiaal Bewust Konsumeren* in haar lessen op te nemen. Dat moet niet beperkt blijven tot een enkele les, maar moet een uitgangspunt worden voor het gehele huishoudkunde-onderwijs.

De syllabus geeft 4 uitgewerkte lessenseries:

1. Het wereldvoedselspel, een les van 150 minuten. De leerlingen worden verdeeld in landengroepen. Ze moeten gaan handelen in grondstoffen om pannenkoeken te bakken. Ze ervaren daarbij de 'onrechtvaardige' handelsstructuren aan den lijve, want het is hard te zien, te ruiken, dat anderen al pannenkoeken bakken of eten, terwijl je

zelf nog maar alleen meel hebt.

2. Voedsel hier en in Burkina Fasso. Vijf lessen van 150 minuten rondom voedingsgewoonten in Nederland en in Burkina Fasso, een land in West-Afrika. Aspecten die naar voren komen zijn: voedingswaarde, variatie, tijd, geld, materialen, normen en waarden, energiegebruik.

3. Waar komen onze voedingsmiddelen vandaan? Drie lessen van 150 minuten rondom de herkomst van voedingsmiddelen. Centraal staan de producten afkomstig uit Derde Wereldlanden, en de manier waarop ze geproduceerd en verhandeld worden. De wereldwinkel wordt als mogelijk alternatief verkoopkanaal aangeboden.

4. Sojaproducten. Drie lessen van 150 minuten rondom soja. Er zijn steeds meer producten waarin dat verwerkt wordt: soja-burgers, tempeh, tofu, soja-olie in de koffiemelk... Waar komt deze soja vandaan, hoe wordt ze geproduceerd, en wat zijn de gevolgen daarvan voor de kleine boer in de Derde Wereld? Kan een meer ecologisch voedingspatroon een bijdrage leveren aan de oplossing van het wereldvoedselprobleem?

Ook voor docenten van andere vakken biedt deze syllabus volop ideeën. Syllabus: *'Huishoudkunde en de Derde Wereld'*, 49 pagina's.

Te bestellen door overmaken van f 7,- op giro: 52730 van DKA, Boxtel, vermeld: *'Syl. Huishoudkunde V 4090'*.

heidszorg, werkgelegenheid, Derde Wereld en natuurbehoud. Voor mensen die een dergelijk project in hun woonplaats zouden willen starten, geeft het verslag inspiratie en een aantal concrete mogelijkheden om met alternatieven aan de slag te gaan.

Het project in Boxtel ging op 1 maart 1983 van start, met financiële steun van de gemeente Boxtel en het ministerie van Volksgezondheid, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer. Eko-werker Jan Juffermans moet proberen plaatselijke besturen, bewoners, bedrijven en scholen te stimuleren tot een milieuvriendelijk(er) werkwijze. Het project is opgezet vanuit het uitgangspunt *'think globally, act locally'*, ofwel: vertaal de mondiale problemen in een andere aanpak op lokaal niveau.

Het verslag is te bestellen door f 4,75 over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde, Boxtel, vermelding *'Verslag eko-werk '84-'85'*.

Briefjes van duizend

In de zure-regenweek hebben Kleine-Aarde-medewerkers voor zo'n f 800.000,- aan 'briefjes van duizend' gestopt onder ruitenwipers van geparkeerde auto's. De aktiebriefjes waren gekopieerd op groen papier, zes stuks op een vel van 21 x 14,8 cm (A4). Voor mensen en groepen die in hun eigen omgeving met de briefjes van duizend aktie willen voeren is een model op wit papier verkrijgbaar, waarop drie voor- en drie achterkanten staan. Met het model kan men dus twee zijden kopiëren en zo zes briefjes van duizend maken. Indien gewenst kan de tekst veranderd worden zodat men eventueel steun kan vragen voor de eigen natuur- of milieu-organisatie.

Toezening van een wit model na overmaking van f 1,50 (inclusief verzendkosten) op giro 52730 van De Kleine Aarde, Boxtel, vermeld *'Model briefjes van duizend'*.

Enthousiasme over piramides

Op zaterdag 1 juni werd in Huizen feestelijk een wijkje van 17 piramidewoningen geopend. Naar aanleiding van deze gebeurtenis maken we op deze en de volgende pagina's de balans op van dit experiment. Jos van Doorn, voor De Kleine Aarde verantwoordelijk voor dit projekt, roep de uitgangspunten in herinnering en gaat na op welke verschillende manieren daar iets van terecht gekomen is. Gerard Schouten, samen met zijn collega Gerrit de Jonge, vormgever van het projekt, komt als architect aan het woord. We spraken met bewoners in Huizen en met plannemakers in Schiedam, waar men bezig is het tweede piramidewijkje van de grond te tillen. Tenslotte Chris Zijdeveld, wethouder in Schiedam, die het piramideplan van begin af aan zag zitten. Nadat we hem spraken zijn initiatiefgroep en gemeente het eens geworden over twee bouwlokaties.

WONEN EEN FEEST

Een gesprek met architect Gerard Schouten

– Er staan nu op meerdere plaatsen in Nederland piramides. Er staat er een op het terrein van De Kleine Aarde in Boxtel, er staat een complex in Huizen, er zijn enkele heren en der verspreid en er komt nu een complex in Schiedam. We hebben begrepen dat je niet voor honderd percent gelukkig bent met de manier waarop tot nu toe de plannen verwezenlijkt zijn. Wat mankeert er aan?

Gerard Schouten: Ik werd onlangs gebeld om uitgenodigd te worden voor de feestelijke opening in Huizen. Samen met Sietz Leeftang en iemand van de gemeente Huizen zou ik een eregast zijn. Ze vertelden me dat er op het terrein een feesttent zou komen te staan en dat de festiviteiten zich daarin af zouden spelen. Dat gaf een enorme voldoening. Dat is een van de doelstellingen geweest. Op de eerste maquette die we van het plan gemaakt hebben staat er een tent tussen de piramides. Een tent met een hoedje op, als feesttent. Dat er iets van gemeenschappelijkheid zou ontstaan, dat is altijd één van de belangrijkste doelstellingen geweest. Er is daar nooit met die groep als zodanig over gesproken. Maar als je ziet dat het vanzelf ontstaat is dat schitterend. Kees Duif, die ik aan de telefoon had, zei: 'Als je wist hoe wij ons ten opzichte van elkaar voelen dan kunnen de tranen me in de ogen schieten.' Ik weet dat

er ook spanningen geweest zijn, ruzies zelfs. Maar als je de balans opmaakt is het nog altijd de moeite waard.

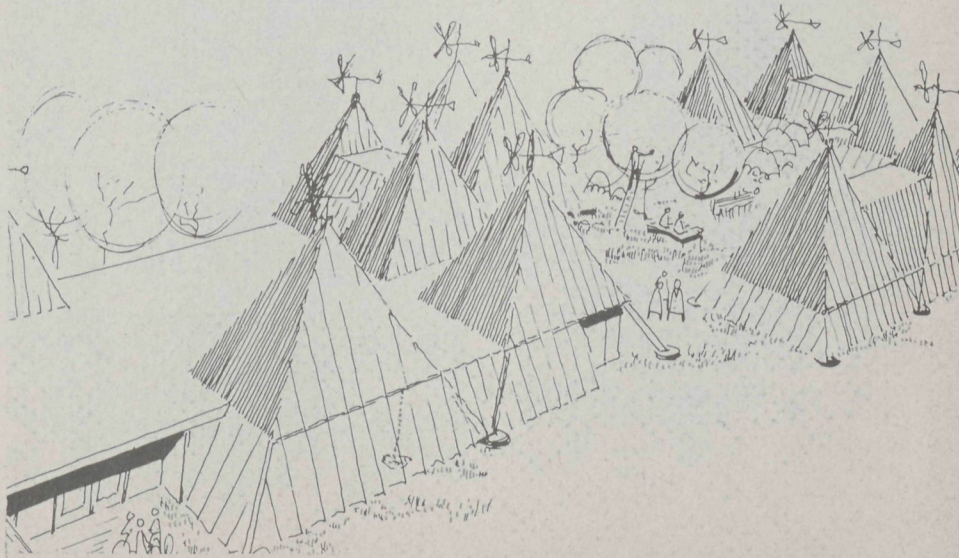
Variatie nabijheid/afstand

Je vraagt naar wat er in Boxtel en Huizen niet honderd percent is. In Boxtel komen

■ De droom toen de piramides er nog niet echt stonden

een aantal uitgangspunten niet helemaal tot uitdrukking. Dat is het gemeenschappelijke. Er staat maar één pyramide. Eigenlijk zeggen we altijd tegen mensen die er één willen bouwen: 'Dat moet je niet doen, dan ga je je heel uitzonderlijk voelen. Dan woon je in een expositieruimte.' Een ander punt is dat in Boxtel van de geplande maten is afgeweken. De balklaag had een heel stuk lager gekund. Bij de hoogte geldt een esthetische maat. Bij 2,15 begint het goed te worden en drukt het plafond niet meer. Dat loopt zo door tot 2 meter 35 en dan wordt het minder 2 meter 60, 2 meter 70, dat is afschuwelijk en als je dan weer hoger komt wordt het weer goed, bij 3 meter 10 wordt het weer goed. Hoe dat komt is een ander verhaal maar in Boxtel zit het plafond net in die vervelende zone. Het gevolg van die verkeerde hoogte is ook dat de eerste verdieping nodeloos klein is. Doordat de muren schuin staan heeft het verlies in hoogte ook gevolgen voor het oppervlakte. Je had daarboven acht vierkante meter ruimte kunnen winnen.

– In Boxtel staat de kolom, waarin de wc en de trap en zo zitten in het midden, dat geeft in Boxtel het gevoel of je in een soort slakkenhuis zit. In Huizen is dat niet het geval waardoor de ruimte groter lijkt. De ruimte in Huizen is groter. Maar dat komt omdat de hoogte daar wel goed is. Het vloeroppervlakte, dus de ruimte onderga je anders door de hoogte, dat heeft

daar direkt mee te maken. Maar de indeling moet zo zijn als in Boxtel, met de kolom in het midden. Eén van de uitgangspunten van het plan is geweest de vereenzaming van mensen. Het aantal eenspersoonhuishoudingen is de grootste groep aan het worden in ons land. Dat is nooit zo geweest. Als de mensen alleen zijn dreigen ze te vereenzamen. Dat zijn de mensen die de wachtkamers van de psychiater bevolken. Nu zijn de piramides zo ontworpen dat ze niet te groot zijn voor iemand alleen en niet te klein voor twee mensen. Voor een goede relatie met anderen is er veel variatie nodig. Als er een duo in een huis is moet er in dat huis een veelheid van variatiemogelijkheden zijn. Dat je elkaar ziet, maar ook dat je elkaar niet ziet, maar toch in elkaars nabijheid bent. Als je mensen in een ruimte zet waar ruimtelijk niets gebeurt, een doorzonkamer bijvoorbeeld, dan geef je daarmee een aanzet tot spanningen, onenigheid of vervlakking. Je hebt dus variatie van nabijheid en afstand van elkaar nodig.

Afstand bezit

Dat is in Huizen niet het geval. Daar heb je maar één ruimte beneden. Een ander punt is dat ze in Huizen de piramide in twee bouwlagen gebouwd hebben. Als je gaat slapen is je behoefte aan veiligheid groter dan gewoon. Die plek mag ook wat meer besloten zijn. Dat slapen doe ik dus op een plateau dat wat hoger ligt, maar wel in dezelfde ruimte. Als je nu van waar je woont een gangetje door moet, een lampje aan maakt, het trapje op loopt, daar de deur open doet, de deur beneden dicht. Dan woon ik eigenlijk in twee ruimtes. Ik kan me voorstellen dat iemand die alleen

■ De piramides in Huizen

in zo'n huis woont z'n gevoel van eenzaamheid vergroot. Het is hetzelfde alsof je je huis waar je woont uit zou moeten om elders te gaan slapen, als je het wat overdreven voor wilt stellen.

Dat de twee ruimtes, beneden waar je woont, boven waar je slaapt in elkaar overlopen is een uitgangspunt dat men in Huizen heeft laten vallen. Daarmee is die bouw ontzettend beschadigd. Het is niet wat het had kunnen zijn.

– *Maar denk je dat de mensen het ook zo beleven? Iedereen is toch razend enthousiast.*

Misschien zeggen ze het niet zo maar dat ze het wel zo beleven daar ben ik zeker van. Dat gaat om oerdingen die in generaties niet veranderen. Net zoiets als in een restaurant waar iedereen eerst in de hoek gaat zitten, als er plaats is, dan aan de zij-kanten en pas als er geen andere keuze is in het midden. Dat heeft met de zintuigen te maken, aan de achterkant kun je niet zien, dat vind je niet prettig. En in Huizen merk je het ook, er is een iemand bijvoorbeeld die het liefste nog hoger, op de - heel kleine - tweede verdieping wil gaan slapen.

– *Die piramides zijn wel heel klein, als je veel spullen hebt, moet je die wegdoen. Is afstand van bezit ook een van je uitgangspunten?*

Echt verzet tegen het plan is er eigenlijk nooit geweest. Je krijgt wel eens opmerkingen van hoe moet ik m'n schilderijtjes ophangen met al die schuine wanden. Dan zeg ik: 'Ja, dat kan niet hè, maar misschien is het mooier als je de zaak zelf beschildert, als een soort totempaal.' Een schilderijtje kopen is heel passief. En afstand van bezit, daar heb ik geen probleem mee. De dingen worden beter door minder. Een huis moet

Het Bouwfonds slaat toe

In Loenen aan de Vecht is een groep drie jaar lang bezig geweest om daar piramide-woningen van de grond te krijgen. Zonder resultaat. De gemeente vond het niet goed. Komen er nu toch piramides in Loenen aan de Vecht?

Gerard Schouten: Eergisteren kreeg ik een telefoontje van iemand uit Loenen aan de Vecht, de vader van de vrouw die sekretaresse was geweest van de groep die zonder resultaat in Loenen het piramideplan had proberen te verwezenlijken. Er was een vergadering in het gemeentehuis geweest naar aanleiding van advertenties van het Bouwfonds Nederlandse Gemeentes die in Loenen piramides wilde gaan neer zetten. Die man was naar die vergadering geweest. Het Bouwfonds bood die woningen aan voor 185.000 gulden per stuk. De grond kost daar 26.000 en het bouwen van piramides, zoals dat in Schiedam gaat gebeuren kost 50.000 kant en klaar. Dus hoe komt het in Godsnaam dat het BNG dat voor 185.000 doet? Die mensen daar hadden een verhaal verteld dat niet meer was dan wat van ons geleende woorden. Op vragen bleek dat ze er nauwelijks iets van af wisten. Wij hebben het Bouwfonds toestemming gegeven de piramides in Huizen neer te zetten. Die toestemming gold alleen voor Huizen en gelukkig staat dat zwart op wit. Tijdens die vergadering in Loenen was de vraag gesteld 'Kunnen jullie wel zo bouwen zonder toestemming van de architecten?' Het antwoord luidde: 'Dat is onze verantwoordelijkheid. We geven die mensen straks wel wat en voor geld is alles te koop.' Dat is ontstellend smerig. Want het gaat helemaal niet om geld bij dit plan. Het gaat om enthousiasme, om geloof in dingen, om het groepsproces van samen iets bouwen. Ik ben er ontzettend kwaad en verdrietig om. Het Bouwfonds heeft er met z'n poten af te blijven. Op grond van de auteurswet hebben ze niets met het plan te maken.

niet te groot zijn. Een clown met te grote schoenen is belachelijk. Je gaat toch ook niet met een touring car met z'n tweetjes op vakantie? Maar bij een huis geldt nog steeds dat hoe groter hoe meer status. Alles wat je te veel hebt belast iemand. Het werkt bevrijdend als je dingen niet hebt. Maar natuurlijk, het brengt ook problemen met zich mee.

Geen inspraak in wonen

– *Het kost ontzettend veel problemen om die piramides verwezenlijkt te krijgen. Waar ligt dat eigenlijk aan?*

De barrières liggen in het systeem zoals dat bij ons funktioneert. Er wordt in alle op-

zichten inspraak verwacht. Je mag gaan dansen in de kleren die je wilt. Vroeger dat precies voorgeschreven. Kinderen mogen ook mee beslissen als er op school een nieuwe leraar wordt aangenomen. In alles is inspraak en mag je zelf beslissen. Behalve voor wonen. Dat wordt helemaal voor je bepaald. In Schiedam bijvoorbeeld. Daar was sprake van meerdere mogelijke lokaties waar de piramides zouden kunnen komen. Ik heb toen voorgesteld om de mensen op die plekken te laten kamperen en op die manier de beste plek zouden vinden. Je zet een tent neer, je verschuift hem, op een bepaalde plek heb je een mooie doorkijk. Op die manier krijg je een verbondenheid met de plek. Dat is heel iets anders dan iemand die het voor jou van achter een tekenplank bepaalt waar jij levenslang moet zitten. In Schiedam heb ik dat voorgesteld, de ambtenaren krabben zich al achter hun oren. In Huizen hoefde je er helemaal niet mee aan te komen. Hoe het komt dat zo iets niet kan? De zaken zijn zo strak gereguleerd dat als je met iets nieuws komt er niet gekeken wordt of het een verbetering is.

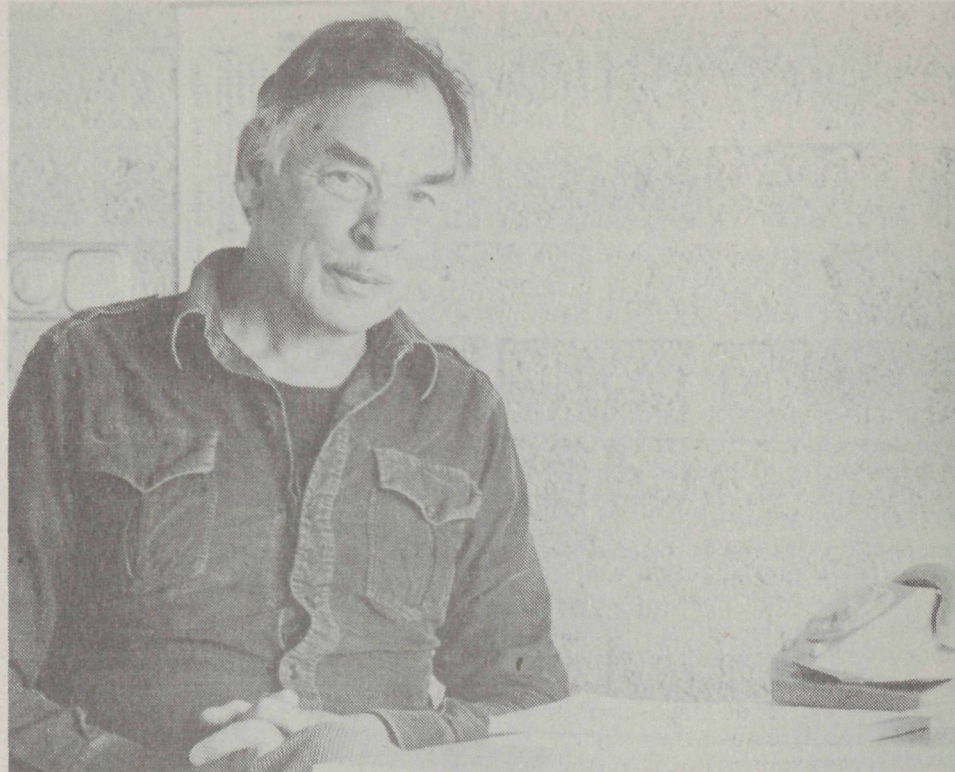
Platteland

– *Maar de problemen, zoals die in Schiedam liggen, zijn reëel. De investeringen die de gemeente moet doen om een stuk grond bouwrijp te maken, de verschillende leidingen te leggen, zijn zodanig dat ze per woon-eenheid het dubbele worden van het normale. Ook al zijn die voorzieningen op zich misschien minder dan je normaal voor een huis nodig hebt.*

Daar heb je helemaal gelijk in. Maar wat er in Schiedam gebeurt is ook een kompromis. Een kompromis tussen het plan en wat in Schiedam gebruikelijk is, namelijk complexen huizen bij elkaar. Maar mijn voorstelling is helemaal anders. Mensen moeten niet in Schiedam gaan wonen. Wat ik eigenlijk zou willen is dat mensen daar gaan wonen waar een stuk grond is waar ze graag zouden willen zijn. Maar dat kan niet. Je kan alleen in een uitbreidingsplan wonen. Maar het plan is bedoeld voor het platteland. Ik heb het allemaal uitgerekend en het kan best zijn dat ik het verkeerd heb. Een persoon heeft, naast de ruimte om in te wonen, nog 200 vierkante meter grond nodig om zelf te bestaan. Mijn ideaal was dat mensen hun elektriciteit op zouden wekken, helemaal self-supporting zouden zijn. Dat zou een heel sobere manier van leven betekenen. Het zou betekenen dat je maar een keer per week naar de radio zou kunnen luisteren, om maar eens een voorbeeld te noemen.

– *O.k. platteland is er niet meer zoveel in Nederland. Een ander punt is dat de mensen zelf als bouwheer, als opdrachtgever, optreden.*

Dat vind ik een voorwaarde. Je moet bouwend wonen en wonend bouwen. Ik zou het liefste gewoon het karkas hebben en gooi er dan maar een zeildoek overheen dan kan je er alvast in wonen. En dan timmer je het met hulp van elkaar in elkaar.

Ik hoop dat de mensen in Schiedam er maximaal zelf aan doen.

– *In Huizen zijn het premie-A woningen. Een premie brengt het binnen bereik van meer mensen dan dat het helemaal partikuliere bouw zou zijn. Wat is daar dan zo mis aan?*

Maar het is al in het bereik van alle mensen! Er wordt een premie gegeven omdat het bouwen zo duur is maar je moet zo duur bouwen om een premie te krijgen! Dat is iets krankzinnigs. Dat moeten we toch ook weer betalen en het is helemaal niet nodig want je kunt fijn wonen en fijn bouwen, ook op de toekomst gericht bouwen zonder dat het veel geld kost.

Honderden plaatsen

– *Er staan nu piramides in Huizen, er komen er in Schiedam. Verwacht je dat er nog meer zullen volgen?*

Het gaat er niet om dat er straks allemaal piramides komen te staan, maar om het proces hoe het ontstaat. En op zich zijn daar al leuke voorbeelden van. De groep in Nieuwegein bijvoorbeeld die met het plan is bezig geweest. Die jongens hebben niet gebouwd maar het is een vriendenstel voor het leven geworden en zo wonen ze nu ook - zij het op een andere manier. Dat vind ik prachtige dingen. Maar ik denk dat als het één keer goed gebeurt, als het in Schiedam echt goed gebeurt, dan ben ik er vast van overtuigd dat het binnen vijf jaar op honderden plaatsen gerealiseerd is. De tijd is er helemaal naar. Kijk, als het plan niet goed was, was het vuurtje al lang gedoofd.

– *Nog één vraag. Op het terrein van De Kleine Aarde staat een bolwoning, als expe-*

■ Gerard Schouten

riment. Daarna is de piramide gekomen. Als je nu, met ongeveer eenzelfde soort programma van eisen een woning zou moeten ontwerpen als indertijd in 1977 toen jullie begonnen zijn, wat zou er dan uitkomen? Als de vertrekpunten dezelfde zouden zijn dan zou er hetzelfde plan uitkomen. Ik sta er nog helemaal achter. Dus zou ik hetzelfde maken. Ja en als de vertrekpunten anders zouden zijn... De maatschappij over 15 jaar zal heel anders zijn. Er is dan helemaal geen werk meer. Alles gaat automatisch. Philips heeft al allemaal dingen bedacht. Ook het voedselpakket krijg je met een druk op de knop. Allerlei ingrediënten die zich mengen en dan komen er pannenkoekjes uit. In die omstandigheden zou je misschien iets moeten maken als een nest voor mensen die niet meer aan een plaats gebonden zijn. Een huis dat mobiel is, dat je zelf moet trekken en waarmee je steeds naar andere plekken kan, waar clusters zijn waar je voor een bepaalde periode bent. Zo iets misschien. Waar ik van overtuigd ben is dat de kwaliteit van het leven, van het mens-zijn enorm beïnvloed wordt door de manier waarop wij wonen. Het kan grandioos zijn, een groot feest. Hoe worden kinderen groot, hoe gaan mensen met elkaar om, dat zijn dingen die je in het wonen allemaal aan kunt reiken. Dat mensen bouwen is een oerinstinkt, dat op dit moment helemaal weggevaagd wordt. Er wordt gedacht dat als je de mensen een centrale verwarming geeft, een aanrecht van 220 cm lengte en een plee, gemiddeld 85 centimeter breed, dat je de mensen dan gelukkig maakt. Maar het gaat om volledig andere dingen.

*Jos van Doorn
Maarten van Dullemen*

Het woonplan gerealiseerd

Voor alle duidelijkheid nog even terug naar het begin. De Kleine Aarde, als initiatiefnemer en drager van het plan heeft indertijd drie uitgangspunten geformuleerd. Deze vormen de basis van het piramidewoonplan. In het kort zijn het de volgende punten.

- Energiearme bouw, dat wil zeggen in het gebruik, maar ook in en tijdens het bouwen en de toegepaste bouwmaterialen. Dit leidt tot de toepassing van veel hout, porisosteent, eenvoudige zelfdragende constructie, steenwol als isolatiemateriaal, e.d. Daarnaast het gebruik van de zon als hoofdennergiebron, door middel van een ingebouwde kas.
- Milieubewuste leefwijze; de mogelijkheden scheppen dat bewoners op een milieuvriendelijke wijze kunnen leven.
- Mensvriendelijk; een manier van wonen die de gelegenheid schept om als individu samen met anderen te leven. Dit in de vorm van een gemeenschap-

pelijke tuin, plein, ruimten, waardoor gezamenlijk een bepaalde woonvorm ontstaat, afhankelijk van die woongroep. Het plan wordt van het begin gedragen door die willekeurige groep mensen, die er later als woongroep gaan wonen. Deze groep mensen, enthousiast geworden voor het plan en haar filosofie, gaat als bouwheer fungeren. Zij treedt als zodanig op naar de gemeente en aannemer, in de vorm van een stichting, vereniging, of iets dergelijk.

In samenwerking met de architecten Gerard Schouten en Gerrit de Jonge heeft dit geleid tot een stringente vormgeving, die deze mogelijkheden biedt. De architecten hebben hun specifieke eigen inbreng in het plan, zoals uit een der artikelen blijkt. Wat is er nu, anno 1985, van het woonplan gerealiseerd? In de opzet van toen ('77-'78) was het belangrijkste punt: een

■ De piramide in Boxtel

doorbraak forceren in het denken over wonen en bouwen. Het mens- en milieuvriendelijke moet voorop staan bij het wonen. Om tot wonen en samenleven met anderen te komen dient er gebouwd te worden. Dit woonplan dient als denkraam waarin veel kan plaatsvinden, toegespitst op een persoonlijke en creatieve inbreng van allen. (zie brochure: *Milieubewust wonen in piramidehuizen*)

In alle mogelijke variaties is de doelstelling van het plan in de praktijk gebracht. Het heeft in ieder geval ook veel stof doen opwaaien in de bouwwereld en de ambtenarij. En heeft als zodanig tot nieuwe inzichten geleid.

In Huizen is de levensvreugde die de bewoners uitstralen zeer opvallend en werkt verademend. Op een zeer bijzondere wijze komt de creativiteit van de bewoners tot haar recht. De buitenzijden van de woningen zijn strak, dominant en identiek, terwijl iedere piramide van binnen licht en totaal anders is. De bewoners hebben ieder op hun persoonlijke wijze schitterend gebruik gemaakt van de geboden mogelijkheden. Ook al waren die mogelijkheden, door de gemeente aan strikte banden gelegd, niet optimaal.

In Schiedam lijken de kansen veel beter. Heel anders verging het de groepen, die vanaf het begin meegedaan hebben en uiteindelijk niet tot verwezenlijking van het woonplan konden komen. Zo is de groep Vlissingen, als een Centraal Wonen project toch van de grond gekomen. Alleen in de door de gemeente wel goedgekeurde standaard bouwvorm.

Uit de groep in Nieuwegein, waar het plan op het allerlaatste ogenblik afketste door een veel te hoge grondprijs van de gemeente, zijn een aantal als woongroep verder gegaan. Een groep heeft een boerderij gekocht en een ander deel heeft twee grachtpanden in Utrecht kunnen kopen.

Op deze wijze is er voor hen een mogelijkheid om de filosofie van mens- en milieuvriendelijk wonen en leven uit te bouwen.

Het proces van verandering in het denken over bouwen en wonen is in ieder geval in gang gezet.

Jos van Doorn

'Die mensen waren in eerste instantie pisinijdig, hoor!'

Wethouder Zijdeveld

Chris Zijdeveld, wethouder (PvdA) volkshuisvesting in Schiedam, is een enthousiast aanhanger van energie-besparende maatregelen. Hij maakte Schiedam op dit punt tot een voorbeeldgemeente. Ook het piramideplan vond in hem van begin af aan een supporter. In maart 1983 opende hij de proefpiramide op het Kleine-Aarde-terrein in Bostel.

Chris Zijdeveld: De afhankelijkheid van de overheid op het gebied van wonen, die wij gemaakt hebben, is enorm. Een ontwikkelaar biedt een huis kant en klaar aan. Het is in Nederland bijna niet mogelijk eigenhandig je huis, of een deel daarvan, neer te zetten. Mijn vrouw is een Zweedse. Daar kan dat wel. Ik heb familieleden die bijna eigenhandig hun huis hebben neergezet. De bevrediging die daarvan uitgaat, hebben wij de mensen ontnomen. Nou weet ik ook best dat je op Skandinavische grond wat makkelijker een fundering stort dan dat je hier palen heit maar dat neemt niet weg dat die bevrediging weggenomen is. Het piramideplan zou iets van een antwoord daarop kunnen zijn.

Hobbels

– *Wat zijn de hobbels die voor de verwezenlijking daarvan genomen moeten worden?*

In de eerste plaats heb je de schrikreactie op de ongebruikelijke woonvorm in het algemeen, de angst voor de voorschriften. Die angst speelt bij ons niet zo. Direkt na de dag in Bostel heb ik het in de raadscommissie gebracht. *'Als een groep zich aandient doen we dan mee?'*, heb ik gevraagd. Die raadscommissie is een heerlijk klimaat om in te werken. Die groep reageerde meteen met *'Als het enigszins mogelijk is, meteen doen.'* Dus die hobbel is genomen.

Het volgende punt was een lokatie. Het moest mogelijk zijn het piramideplan binnen een bestaand bestemmingsplan te brengen. Met een beetje ruime interpretatie daarvan hebben we een plek gevonden. We dachten dus een gespreid bedje te hebben als een groep zich aan zou dienen. Het tweede probleem was de groep. Het duurde een hele tijd voordat een groep zich aandient. Het is ook een ongebruikelijke konstruktie. Normaal is het dat de gemeente iets doet en dat de mensen daar dan instappen. Maar hier moest er eerst een complete groep zijn voordat er wat kon gebeuren. Wij hadden in de pers gebracht dat we wel zo'n piramideproject

wilden. Maar als er dan mensen opbelden dan moest ik zeggen *'Vorm maar een groep anders doet De Kleine Aarde niet mee.'* Dat heeft heel vele moeite gekost. Je hebt heel sterke verklaringen afgelegd maar als er dan iemand belt die zegt: *'Goed wethouder, ik wil wel in zo'n woning wonen.'* dan krijgt hij als antwoord: *'Zie maar andere gegadigden te vinden'.* Die mensen waren in eerste instantie pisinijdig hoor!

Moelijke weg

Ik heb nog voorgesteld laten we nu gewoon een komplexje door ons of een aanemer neer laten zetten als eerste projekt. Maar De Kleine Aarde zei: *'Nee dat doen we niet, we hebben een eigen filosofie.'* Goed, die heb ik dus uitgedragen. Maar mijn handen hebben wel eens gejeukt om te bellen en te zeggen *'Waarom willen jullie per se de moeilijke weg?'* Dat onder het motto dat als je nu maar een of twee keer van die dingen neer liet zetten door de overheid of de semi-overheid dan verkopen ze zich naar mijn smaak vanzelf. Uiteindelijk is die groep er dan toch gekomen. Ze kwamen hier binnen - eind januari dit jaar - en hadden een verrassend sterke presentatie. Meestal pleegt een groep die hier binnen komt niet zo goed voorbereid te

■ Wethouder Chris Zijdeveld

zijn en de zaak zo doordacht te kunnen presenteren.

Het zag er goed uit. Maar de eerst teleurstelling was dat men die lokatie, die we indertijd hadden bekeken, niet geschikt vond, te dicht bij een rijksweg. Dat klopt. De lokatie ligt dicht bij een weg. Maar voor ons was de charme dat het ook dicht bij een fiets-voetgangersroute was die twee stadsdelen met elkaar verbindt. Die weg is 's avonds een beetje eenzaam en de bouw zou een stuk psychologische controle geven. Ze zeiden nee, en op dat moment waren we dus terug bij af. We hebben toen gezegd: *'Hebben jullie misschien in de stad rondgekeken en hebben jullie zelf suggesties?'* Die hadden ze: een viertal. Maar het bleken allemaal heel moeilijke plekken in verband met andere plannen; er is er een die misschien haalbaar is, twee waar je een kansje hebt. We zijn zelf ook gaan kijken naar plekken die misschien wat makkelijker zijn. *(Zijdeveld haalt een reeks tekeningen te voorschijn.)*

Grondprijs

– *En hoe zit het met de grondprijs?*

In de grondprijs zit in principe het stuk grond bouwrijp opleveren met alle leidingen tot aan het kavel, plus de wegen er naar toe. Hoe de uiteindelijke prijs gaat worden is nu nog niet te zeggen. Ga je in een bestemmingsplan zitten op een plek die een woonbestemming had dan kun je niets anders dan de geplande woningbouw-prijs vragen. Als je daar buiten zit, hangt het af van punten als moet er een auto-ontsluiting komen of is in dit geval een fietspad voldoende? Als je het dan eens bent, houdt in feite de overheidsbemoeienis op. Dan kan er gebouwd worden binnen een aantal randvoorwaarden als: is het plan door een architect gemaakt en doorstaat het een brandveiligheidstoetsing?

– *Er komen nu binnenkort piramides in Schiedam, er staan er al in Huizen, zullen er elders nog meer volgen?*

Ik denk eerlijk gezegd dat ie daar iets te duur voor is. Hij heeft als charme dat als de spanten door een deskundige gezet zijn de rest betrekkelijk gemakkelijk gedaan kan worden door mensen die een beetje handig zijn. Voor een categorie mensen die daaraan voldoet kan het een woning zijn tegen betrekkelijk lage kosten. Hij

Een tent die eenmaal op de innoverende toer zit gaat door

Chris Zijdeveld: Van huis uit ben ik werktuigbouwer. Als lekenbestuurder hoef je geen specifieke vakdeskundigheid te hebben op het gebied dat je als wethouder krijgt. Ik wist niets van stedenbouw. Ik wist niets van architectuur toen ik hier kwam. Ik had alleen milieuopvattingen. In het allereerste begin kenden architecten er wat vreemd tegen aan. Maar ik denk dat het veel bedreigender zou zijn geweest als ik als kollega-architect tegen hen had gesproken. In het begin was ik die gek, die werktuigbouwer, die zich met woningbouw was gaan bemoeien. Maar dat was redelijk snel over. Het is ook veel makkelijker als je niet in het vak zit. Ik denk dat je ook gevoeliger bent voor signalen vanuit de bevolking. Je hebt niet de neiging om vanuit het gevoel dat je vakgebied wordt aangevallen dingen te gaan verdedigen. Je zegt niet: *'dat moet nu eenmaal zo in dit vakgebied.'*

Architectuur was tot honderd, honderdvijftig jaar geleden er voor om te

zorgen dat er beschutting geboden werd. De architect was traditioneel iemand die beschutting verkocht en daarnaast vormgeving. Op het moment dat er vloeibare brandstof ter beschikking kwam, is er een omslag gekomen. Zolang de mensen met kolen moesten slepen, vonden de mensen het niet leuk zwaar te moeten stoken. Maar vanaf het moment dat vloeibare brandstof goedkoop ter beschikking kwam, kon de architect kiezen voor esthetika. De noodzakelijke beschutting bood hij door hoger te stoken. Daarmee heeft de vorige generatie architecten een vrijheid gekregen die ze gebruikt hebben om puur vormgevers te worden. Nu moet er weer een omschakelingsproces plaatsvinden en ook beschutting verkocht worden. Er is hier een brochure gemaakt over energiebesparend bouwen. Die geven we aan iedere architect die gaat bouwen. De architect is vrij die al of niet te gebruiken maar we zeggen wel dat we willen dat eensgezinswoningen

minder dan 800 kubieke meter aardgas gebruiken. Hoe hij dat dan verder doet is zijn zaak - voor mijn part plakt hij het plafond vol met sterretjes - maar met die brochure komt hij een eind.

Toen ik hier kwam heb ik er voor gezorgd dat mijn medewerkers in staat gesteld werden de noodzakelijk kennis op te doen. We hebben expedities georganiseerd naar kongressen, met name van de Amerikaanse vereniging voor zonne-energie. De kennis zit nu in het apparaat. Mocht ik verdwijnen dan gaat de zaak op het gebied van energie zaken en bouwen zeker door. Als een apparaat eenmaal gezien heeft dat het aanpakken van een nieuwe ontwikkeling leuk is en snel kan dan krijg je een buitengewoon gemotiveerde groep. Een tent die eenmaal op de toer van innoverend denken zit, blijft daarin doorgaan. Dat blijkt ook op andere gebieden, bijvoorbeeld bij de aanleg van nieuwe tramlijnen, waar heel originele oplossingen geïntroduceerd worden.

haalt het alleen in prijsargumenten als hij in hoge mate in zelfbouw tot stand komt. Alleen al daardoor komt ie voor een beperkte categorie mensen in aanmerking. Ik denk dat als het lukt, en er ook een leuke lokatie komt, dat er daarna zeker ook een aantal anderen wakker zullen wor-

den en dat je dus zeker in Nederland een paar honderd van die dingen over een aantal jaren zal tegenkomen. Misschien een paar duizend, maar ik zie zeker geen honderdduizend. Maar de piramide werkt zeker initiërend op het denkproces. Dat we de mensen weer eens zelf aan de gang

moeten laten, een gemeenschap een omgeving moet vormgeven. Wat dat betreft heeft De Kleine Aarde wel meer ballonnen opgelaten die een vruchtbare bodem gevonden hebben.

*Jos van Doorn
Maarten van Dullemen*

De gasopnemer dacht dat er met de meter geknoeid was

De piramides staan er in Huizen

Het waait behoorlijk, de zaterdag dat we het piramidewijkje aan Het Spijk bezoeken. De wind drijft de enorme windmolens, die overigens niet tot het project behoren, tot hogere toerentallen. Daarachter het water van het Gooimeer. Aan de andere kant, door een klein watertje gescheiden, een grote wei waar paarden lopen te dartelen en een nog vrijwel kaal volkstuinkomplex waar talloze mensen bezig zijn met plantvoorbereidingen. Over het watertje is uit oude planken een soort primitief pontje gemaakt, waarmee kinderen driftig heen en weer pendelen.

Binnen praten we lekker warm met Kees Duif, voorzitter van de groep die de piramidebouw tot een goed einde gebracht heeft en met Ed Sival, degene die er het langste bij betrokken is. De officiële opening op 1 juni moet nog plaatsvinden maar de bewoners zijn er al april vorig jaar ingetrokken. Stom genoeg, realiseert men zich plotseling, is er niet systematisch bij iedereen bijgehouden hoeveel kubieke meter aardgas aan verwarming gebruikt is. Je kunt ook niet aan alles denken. Maar energiebesparing was een van de uitgangspunten van de bouw en het is leuk om te weten wat daarvan terecht gekomen is. De incidentele cijfers die toch bekend zijn - 600, 900 en 1200 kubieke meter - doen vermoeden

den dat de doelstelling ruimschoots gehaald wordt. De gasopnemer dacht dat er met de meter geknoeid was, zo weinig was het. Maximaal gebruik maken van de zon met een schuine wand van 60 graden op het zuiden. 11 van de 17 huizen hebben zonnepanelen op het dak. Die schuine hoek van 60 graden heeft behalve een maximale warmte-absorptie een ander merkwaardig effect. Niemand heeft gordijnen maar desondanks kan je er van buiten door de spiegeling niet doorheen kijken. Binnen heb je volledige privacy en kun je rustig in je nakie rondlopen.

■ Twee trotse bewoners. Gehurkt voorzitter Kees Duif

Vechten om elk detail

Hoe is het hele bouwproces gelopen? De gemeente gaf geen toestemming om zelf te bouwen. Piramides konden er alleen komen als ze premie-A-woningen werden en door het Bouwfonds Nederlandse Gemeenten neergezet werden. Om dan nog iets van je doelstellingen gerealiseerd te krijgen vergde een hele inspanning. De groep had een strakke organisatie gekozen. Er moesten snel beslissingen genomen kunnen worden, zeker in de laatste bouw-fase, vertelt voorzitter Duif. Het bestuur had duidelijk mandaat en kon dat hebben omdat men zo grondig mogelijk van te voren doorpraatte wat er in de volgende fase aan de orde zou komen. De wensen van de toekomstige bewoners waren dus bekend. En mocht er onverwachts een nieuw punt opkomen dan was er een sneeuwbal-systeem zodat binnen een half uur iedereen geraadpleegd kon worden. Zo lang waren de meeste beslissingen wel op te houden. De mensen van het Bouwfonds waren niet gewend zoveel weerwerk te krijgen. Vaak moest om de kleinste details gevochten worden. *'Deze kant van de steen moet boven, de ene kant neemt stof op, de andere niet.'* Men was technisch precies op de hoogte wat er aan materialen en apparatuur op de markt was. En technische mensen zijn bereid op basis van technische argumenten om te gaan. Aan het eind van de rit had men het gevoel dat de mensen van het Bouwfonds er zelf ook plezier in begonnen te krijgen. *'Je moet een beroep op hun innovatiedrang doen'*, zegt Duif. Alles bij elkaar heeft de verwezenlijking van de plannen behoorlijk lang geduurd. Heel wat mensen haakten in de loop der jaren - de eerste plannen dateren van 1979 - af. Omdat ze het niet meer zagen zitten.

Of omdat ze elders werk kregen. Of omdat ze gewoon niet langer konden wachten. Of omdat het uiteindelijk toch te duur voor ze werd. De premie-A-woningen gingen 155.000 gulden kosten. Anderen namen hun plaats in. De groep die er nu woont is een redelijk gemêleerd gezelschap. Een chemisch analist, een vliegtuigmonteur, een voorlichtster van de gemeente Huizen, een ontwerper, een sportleraar, twee mensen die bij de NOS werken, etc. 's Morgens worden er in het wijkje 3 Telegrafien, 3 Volkskranten en 3 Trouws bezorgd. Werklozen, gastarbeiders, gehandicapten ontbreken echter.

Sjoelbakken en geiten

Toen de bouw voorbij was, had het bestuur nog de neiging alles snel te willen beslissen. Er kwam een krisis. De anderen kwamen in opstand. *'Het bestuur ijde nog voort'*, zegt Duif nu. Hij was er per week zo'n 15 uur mee bezig geweest en vertelt nog steeds te genieten van de rust, nu dat voorbij is. *'Er is een tijd geweest dat we wekelijks in de krant stonden.'* Nu voeren ze niet meer zo'n actief voorlichtingsbeleid en laten de zaak meer op zich afkomen. Langzamerhand begint men in Huizen trots te worden op het eerst met argusogen bekeken project. De bezienswaardigheid wordt opgenomen in zondagse wandelingetjes. En de bewoners zijn niet te beroerd om iedereen met belangstelling binnen te noden. In een gemeentelijke publikatie is zelfs al de zinsnede dat *'de gemeente Huizen 17 piramides rijk is'* gesignaleerd. Van te voren is niet afgesproken dat men dingen gemeenschappelijk zou gaan doen. Maar dat is wel vanzelf gegroeid. Men loopt makkelijk bij elkaar binnen. Er is een gemeenschappelijke ruimte waar gesjoelbakt kan worden. Op tweede paasdag werd gemeenschappelijk gebruncht. Er zijn plannen om gezamenlijk een kruidentuin te beginnen en geiten te gaan houden. Die kruidentuin zou op een stukje gemeentelijk groen komen. En stel je eens voor dat gemeentegrond in een kruidentuin veranderd zou worden! Een ander spontaan initiatief is dat er gezamenlijk brood wordt ingekocht van een goede bakker die een keer per week langs komt uit Almere.

Het oorspronkelijke plan voorzag in de mogelijkheid om zelf althans een gedeelte te bouwen. Dat kon in Huizen niet. De kas werd niet als warmtebron gebruikt, de dakbedekking werd niet van hout. En zo wijken de piramides in Huizen op nog een reeks punten van het oorspronkelijke plan af.

Zijn er te veel concessies gedaan? *'Nee'*, zegt Annelies Cuypers, die in de verwezenlijking van het plan een belangrijke rol speelde door de publiteit te verzorgen. *'De principes zijn overleefd. Nu kan je zeggen: het werkt, kom zelf maar kijken. Als je halverwege opgehouden zou zijn omdat je te veel compromissen had gedaan had je nu niets om te laten zien.'*

JvD/MvD

Een groep als bouwheer

Schiedam

Zaal Irene Schiedam. De vergadering van de bestuurders van de Stichting Piramide-woningen Schiedam is allang voor onze komst begonnen. 21 gegadigden zitten om de tafel en bespreken de verschillende lokaties die mogelijk zouden zijn. Het zijn er zes, zo meldt de commissie die met het vinden van een geschikte lokatie belast is. Op de ene lokatie zal de grond te duur worden omdat er nog geen riolering in de grond zit. Elders is er een bestemmingsplan voor 2000 woningen laagbouw. Het derde stuk is eigenlijk te klein. Eigenlijk is er niets dat direct in aanmerking komt, zo luidt de konklusie.

Dan is het de beurt aan het verslag van de bouwgroep. Het is de bedoeling tot een vragenlijst te komen hoe ver men de piramide zelf denkt te kunnen bouwen. Voorlopig nog tot niets verplichtend, maar voor een eerste indruk.

Ondertussen lees ik de krantenartikelen door die over het piramideplan in Schiedam gepubliceerd zijn. *'Lente 1984 kan alles gebouwd worden'*, tekent een krant begin 1983 op uit de mond van wethouder Zijdeveld. *'Als alles tenminste meezit en wij*

het eens kunnen worden over de lokatie en de financiën.' Maar hij verwacht wat dat betreft geen problemen.

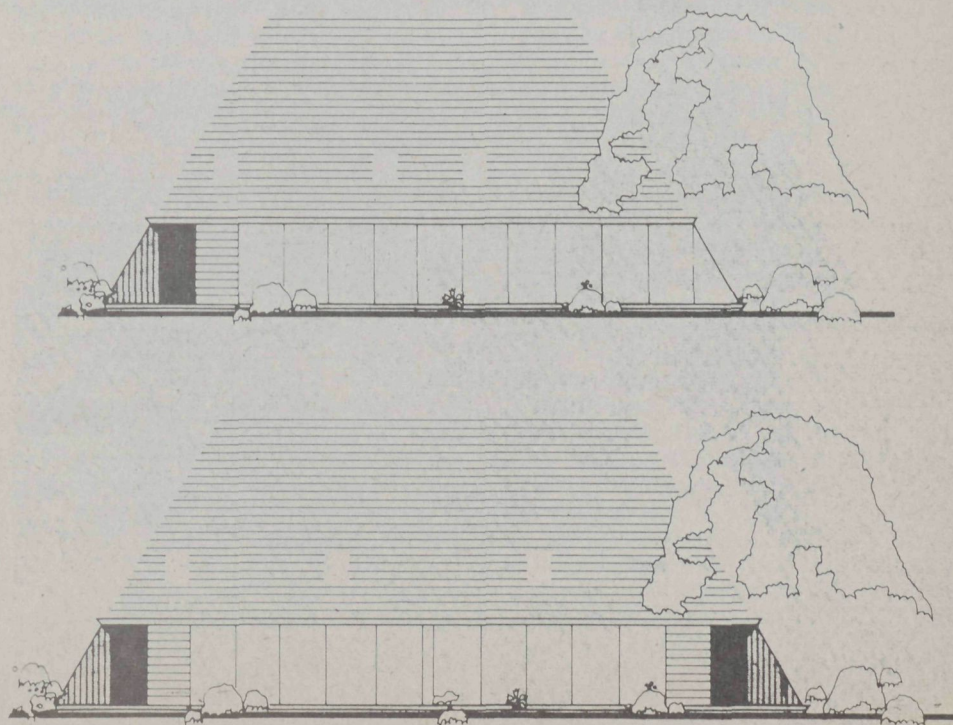
Men verwacht op een prijs van zo'n 60.000 uit te komen, inclusief grond maar zonder extra dingen als zonne-kollektoren en warmteterugwinningsinstallaties. Een ander artikel uit dezelfde tijd meldt: *'Zijdeveld over de piramides: ik verwacht dat er om gevochten gaat worden.'*

Grondmonsters nodig

Ondertussen heeft de vergadering het over de bestektekeningen. Hoe ver zijn die gevorderd? Het is detaillistenwerk. Er zijn onder andere grondmonsters nodig. Voorlopig kan men nog wel vooruit maar het is nodig de lokatie te weten voor een afgerond geheel.

Een kop uit de krant van januari 1984 *'Belangstelling piramides onvoldoende.'* Een moestuin gemeenschappelijk? is het volgende agendapunt. Er wordt een nieuwe commissie voor ingesteld. Vier vrouwen melden zich. Francine, die tot nu toe geen andere funktie had, laat zich overhalen

■ Model B (boven) en C in Schiedam

kontaktpersoon van die commissie te worden.

Nadat nog afgesproken is wie 'in rechte' de stichting bij de Kamer van Koophandel zal vertegenwoordigen sluit prachtig op tijd de voorzitter de vergadering. Ik spoed me naar het bord waar allemaal tekeningen met verschillende modellen hangen. 'Ik wil de aarde ruiken, dat mis ik op m'n flat', zegt m'n buurvrouw. Er zijn drie soorten piramides gepland, een A-model voor 2 personen, een B-model (is dubbel A) voor met kinderen en een model C, die is 1,50 meter groter dan de A en heeft twee piramides onder één dak.

Na afloop praten we verder. Wie zijn nu de mensen die mee doen en wat bracht hen er toe deze stap in het ongewisse te wagen en samen met een stel tot nu toe onbekende anderen gezamenlijk als 'bouwheer' op te gaan treden? Ik praat met een jonge electriciën die zelfstandig wil gaan wonen. 'Ik ben gek op hout en verheug me op de mogelijkheden het zelf te gaan doen.' Energiebesparing spreekt hem wel aan maar komt niet op de eerste plaats. Een ex-aannemer woont op dit moment prachtig in het centrum van de stad. Maar dat huis is te groot nu de kinderen het huis uit zijn. Voor een uitvoerder is zijn beroep zijn hobby. Hij wil nu eens een keer niet voor een ander bezig zijn, maar voor zichzelf. Verder signaleer ik een grondwerker en iemand die op een architectenbureau werkt. Er is niet genoeg tijd om met iedereen te praten.

Boeteprediker

Conny Groenewegen is degene die van de groep het langste met het plan bezig is. Ze nam contact op met de gemeente, De Kleine Aarde en - vooral - ze mobiliseerde de pers. De eerste publikaties leverden zo'n 120 reacties op, mensen die in eerste instantie op de goedkoopste afkwamen, want Schiedam is een arbeidersstad en men wil er graag goedkoop wonen. De mensen dachten in eerste instantie vaak dat de zaak al klaar was. 'Heb je een sleutel dan ga ik kijken.' Ze vertelt hoe architect Schouten voor de belangstellenden kwam praten. Een beetje als een boeteprediker. Een auto, daar doen we niet aan, de wasmachine gooien we er uit. Wat hem betreft zaten er geen wegen in het plan, er was zelfs geen plek voor een fiets. Een koude douche een beetje voor mensen die in de eerste plaats op goedkoopste afgekomen waren. Een moestuin moest gemeenschappelijk gedaan worden, vond Schouten. Daar moest men niets van hebben. Maar geleidelijk aan is er meer begrip gegroeid voor de 'ideologische' kanten van het plan. Er wordt een parkeerplaats gepland, dat wel, maar er komt in ieder geval een fietsenhok, een ontmoetingsruimte, want er ontstaat toch wel iets van een band als je zo samen bezig bent, en de moestuin, dus toch ook misschien. En wat Conny zelf het meeste trekt? Dat je een piramide zelf in kunt delen, en een eengezinswoning is sowieso te groot voor haar en haar gezin.

Maarten van Dullemen

en mogelijkheden

Voor donateurs van De Kleine Aarde is plaatsing van (niet-commerciële) berichten gratis tot een maximum van 50 woorden. Voor het herfstnummer moeten de berichten uiterlijk 25 augustus binnen zijn.

Na 10 jaar ontwikkelingssamenwerking (voeding, volkslandbouw, natuurgeneeswijzen) in de Andes van Peru en Ecuador en een jaar Spanje en Portugal om hiervan afstand te nemen zoeken we voor september tot maart een gezellig nest om ons tweede kind te krijgen voor we weer uitvliegen. Hans (37), Anneke (36) en Manuel (3), Carlier, p/a Hackfortweg 31, 7371 BK Loenen. Tel. 05765-1330.

Welke handige jongeman wil ons z.s.m. tegen kost en wonen helpen op ons biologisch kleinfruitbedrijf in Frankrijk. Liefst met tuinbouwervaring. Inl. Cor en Tineke van Wijngaarden, La Belletière, 36700 Chatillon sur Indre. Tel. 09.33.54.38.83.06.

Alternatieve Konsumenten Bond, een echte en de enige konsumentenorganisatie voor konsumenten die alternatieve waren gebruiken. Wij behartigen de belangen van alternatieve konsument en geven de Alternatieve Konsumentengids uit, waarmee we ons werk financieren. Voor informatie en abonnementen: Nieuwe Leliestraat 170, Amsterdam (020-228745/245979).

Steenbok New Age gericht zoekt gemotiveerde lieve vrouw. Partner ± 20-35 jaar om gezamenlijk ekologisch project op te bouwen, binnen- of buitenland. Kind welkom. Schrijf: Henri Verbert, 34, AV Schauer, 1160 Bruxelles, België.

Aangeboden op boerderijtje in Twente: woonruimte (3 kamers, WC, douche) voor vrouw met kind (2-6 jr.). Wij (46-44-4) willen graag, met behoud van voldoende privacy, gedeelde zorg voor kinderen, huis, moestuin, kleinvee. Rietmolenweg 60, Haaksbergen. Tel. 05452-375.

Gezin (50-48-15 jaar) zoeken mensen (leeftijd onbelangrijk) die met ons willen wonen (milieuvriendelijk) + werken (o.a. crisisopvang) in eigen woning (landelijk gelegen) in O.Brabant. Tel. 08855-73318.

Tussen Bolsward en Workum, bij kunstenaars met zoonje en dieren, gratis verblijf in 6-persoons woonwagen (geen luxe), rust, privacy, natuur en diverse recreatieve mogelijkheden in de buurt. Creatieve cursus volgen is mogelijk. Wederdienst: een helpende hand bij b.v. onderhoud, dieren, moestuin enz. enz. Bel voor informatie Trushka, telefoon 05157-9660.

Misleidende konklusie MeMo-onderzoek

Je komt thuis en hoort op het ANP-nieuws: 'Memo-bedrijven zijn niet milieuvriendelijker dan andere bedrijven. Dit blijkt uit een onderzoek dat is verricht in opdracht van het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer'. Hierna kwam nog iets over het feit dat Memo-bedrijven nauwelijks geld hebben voor investeringen.

Op De Kleine Aarde had ik het rapport over het betreffende onderzoek al enkele weken ervoor ingezien. De publikaties over dit onderzoek geven een zeer vertekend beeld. Het rapport - Memo-bedrijven en het milieu - heeft namelijk slechts betrekking op een relatief klein deel van de memobedrijven in Nederland, namelijk alleen drukkerijen, houtverwerkende bedrijven en bakkerijen. Als je nu weet dat de agrarische en voedsel-sektor veruit het grootste deel uitmaakt van de memobedrijven, is het natuurlijk totaal onmogelijk om zo'n algemene konklusie te trekken uit het gehouden onderzoek. Zeker niet omdat nu juist die grote agrarische sektor zo overduidelijk milieuvriendelijker is dan de gangbare landbouwbedrijven. Maar die verschillen zijn niet in het onderzoek betrokken. Onbegrijpelijk waarom niet. Zou dat te pijnlijk zijn voor het ministerie van Landbouw en Visserij?

Het rapport zelf is overigens interessant en eigenlijk best positief. Het is misgegaan met het persbericht. Volgens Albert Zweers, die vanuit memo-Amsterdam bij het onderzoek was betrokken, werd het betreffende persbericht zonder zijn medeweten door het ministerie van VROM uitgebracht. Helaas is er nog nergens een duidelijke rektifikatie gepubliceerd. Vele maanden later, januari '85, op een konferentie over lokale werkgelegenheid, hoorde ik iemand de gewraakte konklusie, niet zonder plezier, letterlijk oplepelen. Hij bleek het rapport niet gezien te hebben. Zo werkt dat. De memobeweging heeft - geheel ten onrechte - een lelijke deuk opgelopen. Wie herstelt de schade? (J.J.)

Memo-bedrijven en het milieu. Nr. 15 in de Publikatiereeks Milieubeheer van VROM. Het onderzoek werd uitgevoerd door het Nederlands Economisch Instituut. Bestellen door f 27,50 over te maken op giro 751 van Distributiecentrum Overheidspublicaties, Den Haag, met vermelding 'ISBN 90 346 03385'.

Over slakken, stinkende kompost en kardoer

Tijdens kursussen, via de telefoon, ononderbroken wordt De Kleine Aarde benaderd met praktische vragen over de moestuin. Hieronder een selectie.

Vraag: ik kan elk jaar een partij paardemest krijgen. Heeft deze mest genoeg aan voedingselementen in zich of moet ik bijmesten?

Antwoord: De bemestende waarde van paardemest is verschillend, omdat paarden op verschillende manieren gehouden worden. Het strooisel varieert van stro tot houtkrullen. Een voedingselement, magnesium, ontbreekt in paardemest. Een aanvulling, zeker op magnesium-arme gronden als zandgronden, zal dan ook noodzakelijk zijn. De gebreksverschijnselen zijn het eerst in de oude bladeren zichtbaar. Er ontstaat een geelverkleuring tussen de nog groene nerven. Magnesium is namelijk een essentieel element voor de bladgroenvorming in de plant. De eiwitsynthese is dan al grotendeels op een lager pitje gezet. Bij snel ingrijpen kan de plant zich nog herstellen. Het spuiten van kieseriet of bitterzout, twee magnesiumhoudende zouten, is dan mogelijk. Beter is het om voor een evenwichtige bemesting te zorgen. Dit zou in uw geval het volgende betekenen. Meng door de paardemest serpentijn of dolokal en laat dit zo verkomposten. Serpentijn is een magnesiumhoudend gesteente. Op zure gronden zou ik dolokal adviseren en op basische gronden serpentijn. De hoeveelheden hangen af van de voedingstoestand van uw grond. Een grondmonster kan hierbij een uitkomst geven. Serpentijn is te verkrijgen bij Boerengood, telefoon 05205-556.

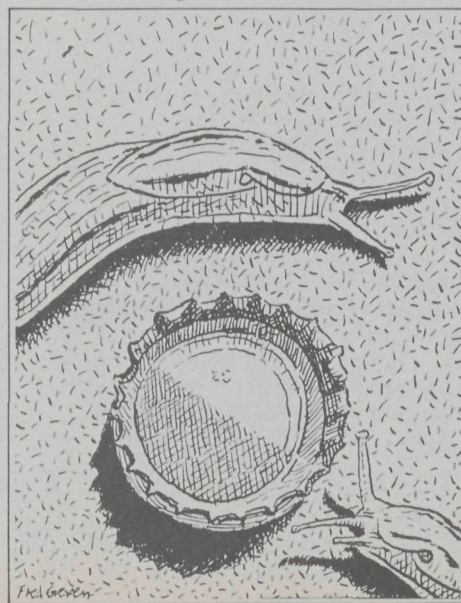
Vraag: hoe komt het dat mijn kompost niet zo wordt als in de boekjes staat, maar blijft stinken?

Antwoord: Waarschijnlijk wordt dit veroorzaakt door zuurstofgebrek in de komposthoop of -silo. Als er bijvoorbeeld veel vers groen materiaal op elkaar gegooit wordt, treedt er een verzuringsproces op, dat te vergelijken is met het inkuilingsproces van gras. Het materiaal koekt samen en verteert niet. Door onder andere melkzuren vindt er een conservering plaats. Wanneer dat gebeurt is is het het beste om

de komposthoop helemaal opnieuw op te zetten en hierbij te zorgen voor een gevarieerde laagsgewijze materiaalopbouw. Tussendoor een klein beetje kalk of wat grond en bij nat materiaal wat droog materiaal, bijvoorbeeld stro.

Vraag: in onze moestuin hebben we veel last van slakken. Wat is hier tegen te doen?

Antwoord: De schade die slakken veroorzaken is vooral te herkennen aan de achtergelaten slijmsporen. Slakken eten in korte tijd veel. Deze vretterij vindt 's avonds plaats, overdags verschuilen ze zich op donkere vochtige plekken. Bij nat weer verschijnen er snel veel slakken, vooral op gewassen als Chinese kool, sla en andijvie. Probeer ook te voorkomen dat deze 'slakgevoelige' gewassen aan de rand van de moestuin staan. Zo'n rand is namelijk een ideale schuilplaats voor slakken. Een directe bestrijding is uit te voeren met bier in schaalpjes, schoteltjes, etcetera. De schaalpjes worden tot het randje bij de aangetaste planten in de grond gegraven en daarna helemaal gevuld met bier. Tegen de regen kan een dakpan of zo iets over de schaalpjes geplaatst worden. Zo wordt het bier niet verdund na een regenbui. De slakken worden aangetrokken door het bier, drinken ervan en verdrinken. Bij een zware aantasting door slakken is het zaak

tuinadvies

om de vallen regelmatig na te kijken of het bier te ververset. De inhoud van de schaalpjes kan op de komposthoop gegooit worden.

Vraag: het wordt altijd afgeraden om sinaasappelschillen op de komposthoop te gooien, waarom eigenlijk precies?

Antwoord: In 80 percent van de gevallen worden sinaasappels behandeld met een fungicide (schimmelwerend middel dus) als o-fenylfenol of difenyl. Deze middelen uit de groep van fenolen zijn vrij slecht afbreekbaar en het middel blijft dus vrij lang in het milieu aanwezig. Deze bestrijdingsmiddelen zouden een remmende werking kunnen hebben op het verteringsproces van de komposthoop, omdat bij dit proces ook schimmels een grote rol spelen. Door de langzame afbraak zouden de fenolen zelfs na een bemesting met de kompost nog last kunnen bezorgen. Dit alles is natuurlijk wel afhankelijk van de hoeveelheden sinaasappelschillen die in de kompost verwerkt zijn. Dit alles geldt in feite ook voor aardappelschillen van met kiemremmende middelen (profam) behandelde aardappels.

Vraag: als volkstuinder op een arme zandgrond lukt het me alleen om groenten te telen met een zware bemesting. Voor het planten gooi ik in het plantgat daarnaast nog een schep compost. Kan ik zo door blijven gaan?

Antwoord: Tja, volkstuinders, vooral op een volkstuinderscomplex hebben nogal de neiging om zwaar over te mesten om zoveel mogelijk van hun tuintje te krijgen. Soms is de mestgift wel drie- tot viermaal zo hoog als geadviseerd wordt in bemestingsschema's. Naast de milieuoverlast, die op een volkstuinkomplex op die manier behoorlijk op kan lopen kan er sprake zijn van een nitraatovermaat in de groenten. Dit nitraat wordt in het maagdarmkanaal gereduceerd tot nitriet. Het nitriet gaat verbindingen aan met het bloed en neemt daarbij de plaats in van het zuurstof. Er wordt dus minder zuurstof gebonden door het bloed en in sommige gevallen kan dat fataal zijn. Een overbemesting kan dus zowel direct als indirect schadelijke gevolgen voor de volkstuinder hebben. Nu is de stikstof in de meeste organische

meststoffen niet snel opneembaar en zo is de kans op nitraat-overmaat niet zo groot. Meststoffen als kompost of verkomposteerde stalmest zijn hier voorbeelden van. Bij overmatig gebruik komen er echter wel veels te veel fosfaten in het milieu. Meststoffen als drijfmest, gier en kippemest kunnen bij overmatig gebruik een overmaat aan nitraat in groenten veroorzaken. Het gaat daarbij vooral om groentes als bietjes, bladgroentes en bloemkool. Grond op peil brengen kan niet in een jaar, dat heeft zijn tijd nodig. Om het organisch stofgehalte te verhogen kunt u het beste met kompost werken. Om veeleisende gewassen van voedingsstoffen te voorzien werkt u het beste met verkomposteerde stalmest. Om de 2 jaar een grondonderzoek om te kijken hoe het met de toestand van de grond staat. En vooral een goede vruchtwisseling waarbij afwisselend gewassen staan die veel mest behoeven met gewassen die met minder genoegen nemen. Zie hier ook ons cursusboek 'Ekologisch tuinieren' voor, dat bij ons te bestellen is door overmaking van f 11,- (inklusief verzendkosten) op giro 52730 van DKA, Boxtel.

Vraag: is het gewas kardoelen in Nederland in de volle grond te telen?

Antwoord: Ja, dat is mogelijk, maar omdat de kardoelen in tegenstelling tot de nauw verwante artisjok geen bloemstengel mag vormen moet men niet te vroeg met zaaien overgaan. Het gewas heeft een zware bemesting nodig, ongeveer zoveel als kolen. Men kan rechtstreeks zaaien of eerst opkweken. Bij rechtstreekse zaai legt men midden op het bed, op regelmatige afstand van een meter, telkens 3 of 4 zaden bij elkaar op een diepte van 3-5 cm. Van elk groepje laat men een plantje staan, de rest

wordt weggesneden. De opkweek duurt ongeveer 4-7 weken. 2-3 weken na zaai kunnen de plantjes verspeend worden. Tegen half september kan men met het bleken beginnen. Men hult hierbij op een droge dag het gewas in lang stro en bindt dit bijeen. Na ongeveer drie weken is het gewas lekker mals voor gebruik. Let er wel op dat er bij vochtig weer geen rotting optreedt. Bij vriezend weer kan de gehele plant uitgestoken worden om op een vorst-vrije plaats te zetten. Zo kan men tot in januari kardoelen eten. Trouwens de vlezig hoofdwortel heeft dezelfde smaak als de bladstelen.

Vraag: elk jaar weer hebben we in onze moestuin en het daarop aansluitende grasveld veel last van mollen. Afgezaagde flessen zonder bodem rechtop in het gat in de grond stoppen helpt niet. Mollenklemmen zetten ook niet. Wat nu?

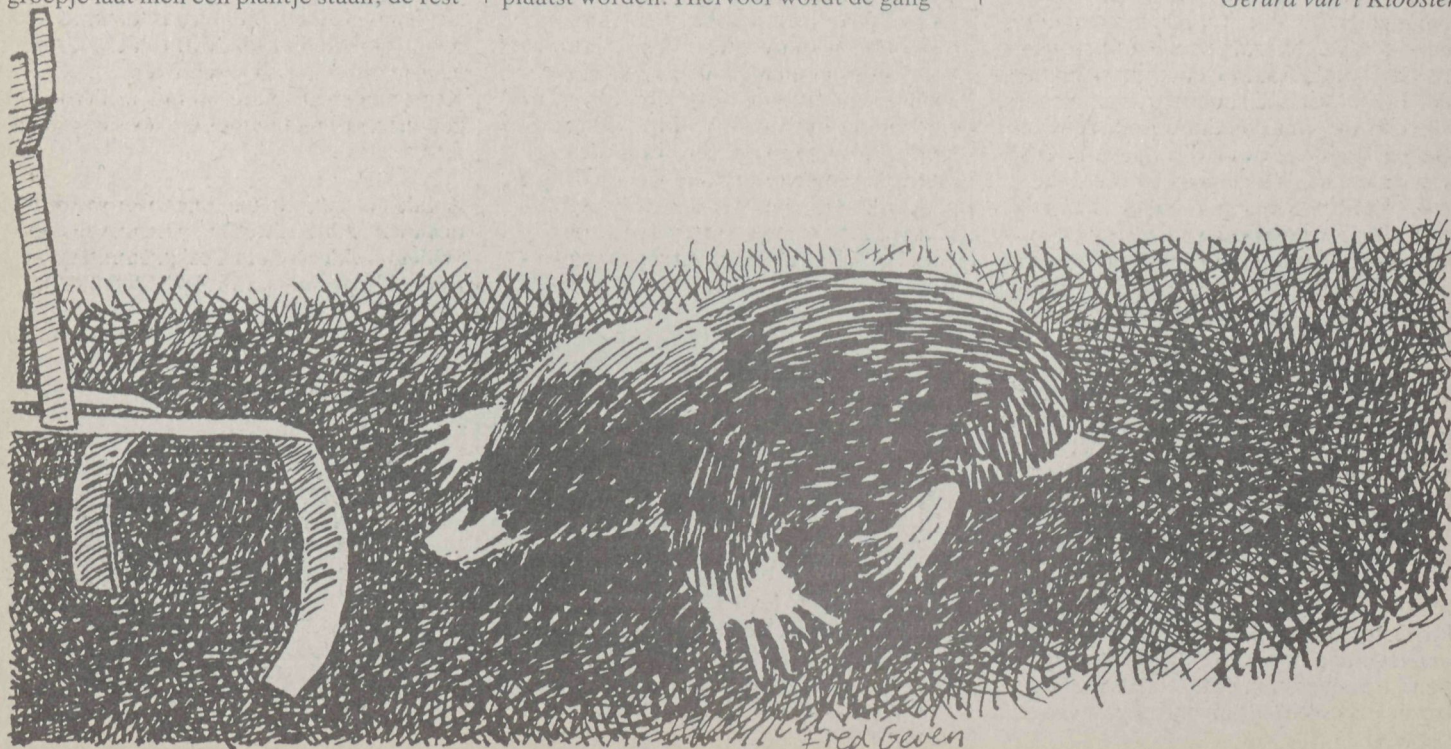
Antwoord: Mollen zijn liefhebbers van vooral insecten en aardwormen. In een goede bodem komen deze dieren dan ook veel voor, zowel mollen dus als de voedseldieren. In zekere zin is de mol daarom ook een nuttig dier, want met de vretelij verlost hij ons ook van veel schadelijke insecten. De schade veroorzaakt door een mol is ook meer indirekt. Met het graven van de gangenstelsels tilt hij plantgoed op en dit kan bij droog weer verdrogen. De molshopen bedekken plantgoed en dat is natuurlijk nog lastiger. Enkele mollen kunnen zo in korte tijd een ware ravage in de moestuin aanrichten. Hiertegen is op korte termijn maar één bestrijding doeltreffend en dat is toch de mollenklem. Goede mollenklemmen gaan meteen af en de mol voelt er zo weinig van. De klem moet in een versgegraven rit(gang) geplaatst worden. Hiervoor wordt de gang

opengelegd tot aan de bodem. Deze wordt enigszins vastgeklopt en daarna wordt de klem erin geplaatst, gespannen natuurlijk. De klem moet zo geplaatst worden dat de mol bij het kruipen in de gang het lipje van de klem, waardoor deze afgaat, moet optillen. Na het plaatsen van de klem wordt deze afgedekt met los zand, zodat het in de gang rondom de klem donker blijft. De klemmen zijn vaak zwart en worden daarom licht te vergeten. Plaats hiertegen een bamboestokje naast de klem. Blijf de klem wel dagelijks controleren op een eventuele vangst. Is er na twee dagen niets gevangen en zijn er toch duidelijke sporen van nieuwe graafactiviteiten, verplaats dan de klem naar die nieuwere gangen. Soms betreft het ook wel mol op doorreis.

Vraag: zijn er risico's verbonden aan het gebruik van spoorbielzen in de tuin?

Antwoord: Spoorbielzen zijn behandeld met kreosoot. Kreosoot bevat grote hoeveelheden polycyclische aromaten en daarnaast ook fenolen. Het is waarschijnlijk dat deze gedeeltelijk uit de spoorbielzen weglekken het grondwater in. Deze uitspoeling zal eerst sterk zijn en daarna langzaam afnemen. Er zijn gevallen bekend waarin met kreosoot behandeld hout aanleiding gaf tot merkbare besmetting van drinkwater, dat door in nabijheid gelegen plastic leidingen stroomde. Het is dan ook aannemelijk dat planten de betrokken stoffen gedeeltelijk op kunnen nemen. Het gaat hierbij om stoffen die kanker kunnen bevorderen, dan wel erfelijk materiaal kunnen veranderen. Alles bij elkaar genomen is het zaak om zo weinig mogelijk hout, behandeld met kreosoot, in de tuin te verwerken.

Gerard van 't Klooster

BOEKEN

Nieuwe winkeltjes- en restaurantenlijst

Jarenlang heeft De Kleine Aarde een lijst verzorgd met winkeltjes en restaurants. Met ingang van 1985 is daar een eind aan gekomen. Het werd een steeds zwaarder karwei een juiste, volledige en ook verantwoorde lijst samen te stellen. Bovendien verdween de noodzaak een beetje omdat langzamerhand in vrijwel alle plaatsen van enige omvang een natuurvoedingswinkel te vinden is en vaak ook een restaurant. Bovendien bevinden deze gelegenheden zich tegenwoordig niet meer zo vaak op een onvindbare achteraf-plek. Een andere reden voor De Kleine Aarde om met deze lijst te stoppen is dat anderen deze adressen verzamelen en uitbrengen. In 1984 gaf de Eindhovense restauranthouder Jan Stevens een goede gids uit met restaurants in natuurvoedings Nederland en België. Onlangs kwam de uitgave 1985/86 van deze *'Gids lekker en gezond eten in Nederland en België'*, uit. Nieuw daarin is de uitbreiding met een winkeltjeslijst. Stevens houdt een zeer konsekwent stramien aan. Bij de restaurants geeft hij alle informatie die een mogelijke klant nodig heeft om niet aan de gesloten deur te komen (wekelijks openingstijden, sluiting of vakantie) of op een andere manier teleurgesteld te worden (prijsnivo, variatiemogelijkheden, roken, alcohol, eventuele reservering, enzovoorts). De gids bevat uiteraard alle restaurants waar vegetarisch wordt gekookt met hoofdzakelijk biologische produkten. Maar ook gelegenheden waar vlees op het menu staat, zijn meegenomen als zij voor het merendeel vegetarische gerechten serveren en als het vlees van BD- of scharreelkwaliteit is. Aan de hand van symbolen is het steeds mogelijk om de achtergrond van een restaurant te bepalen.

Ook bij zijn winkeltjeslijst is Stevens degelijk tewerk gegaan. Hij heeft gekozen voor de vermelding van winkels die verswaren van de verdeelcentra verkopen. In zijn opsomming komen ook reformzaken voor, maar daar kun je dan in ieder geval terecht voor biologische groenten en fruit. Stevens garandeert dat hij alle adressen persoonlijk heeft gecontroleerd. Dat is dan ook een zeer sterk punt van dit duidelijke en zeer bruikbare boekje.

De Alternatieve Konsumenten Bond, Onkruid en MeMo hebben als aanbieding op de beurs Memo '85 een zeer goedkope winkel- en restaurantlijst uitgebracht onder de naam *'Goed eten in de Lage Landen'*. Als je naar de prijs van twee kwartjes kijkt, kies je onmiddellijk voor deze lijst. Als je kwaliteit belangrijk vindt, kies je waarschijnlijk eerder voor de gids van Jan Stevens. Met name de winkellijst van *'Goed eten in de Lage Landen'* is zwak. Er staan verschillende restaurants tussen de winkels. Verder zitten er zeker nog een stuk of tien fouten in die bij een betere controle aan het licht zouden zijn gekomen.

Tijdgebrek is de belangrijkste reden geweest waarom deze twee lijsten in feite langs elkaar heen werken. Restauranthouders hebben nu twee keer een uitgebreide vragenlijst moeten invullen. Zowel door Jan Stevens als door de Alternatieve Konsumenten Bond en Onkruid is de bereidheid uitgesproken om een volgende keer intensief samen te werken. Er zou dan een gedetailleerde, iets duurdere uitgave kunnen komen en een goedkope brochure, beide gebaseerd op hetzelfde adresmateriaal.

(R.W.)

Gids 1985/86 Lekker en Gezond eten in Nederland en België. Jan Stevens, ISBN 90 71062 03 1, f 4,25 of Bfr. 80.

Deze gids is verkrijgbaar in boekhandel, natuurvoedingswinkels en -restaurants. Of f 5,35 (inkl. verzendkosten) overmaken op giro 1468221 van IRIS, Voorterweg 168, Eindhoven.

Goed Eten in de Lage Landen, een uitgave van Alternatieve Konsumenten Bond, Onkruid en Stichting MeMo. Prijs f 0,50. Bestellen door f 1,60 (inkl. verzendkosten) over te maken naar giro 763228 van AKB, Amsterdam.

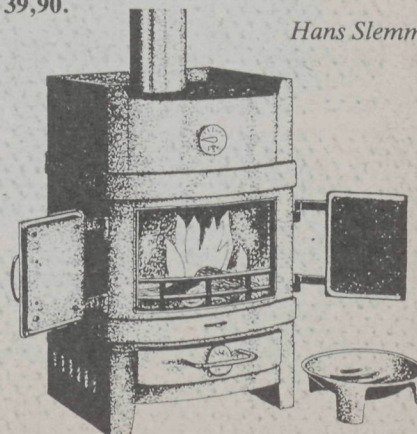
Alles over kachels

Iedereen die z'n verwarmingssysteem nog eens kritisch door wil lichten en verbeteren en wie zijn keus nog moet maken al helemaal, heeft nu een uitstekende gids ter beschikking.

In *'Zuinig en veilig stoken, alles over warmtebronnen en brandstoffen'* beschrijft Willem Aalders het werkingsprincipe van een groot aantal kachels, die hout, kolen, gas, olie of turf als brandstof gebruiken. Daarnaast ook uitvoerige informatie over schoorstenen, c.v.-installaties, ventilatie-eisen, etcetera. Voor- en nadelen van de diverse warmtebronnen passeren de revue. Gelukkig is het geen hoera-boek geworden. Aalders wijst er steeds op dat onoordeelkundig stoken van kachels veel risico's en milieugevaren veroorzaken kan. De zo populaire houtkachel - helaas nog steeds wel eens *'allesbrander'* genoemd - wordt stevig aan de tand gevoeld. Maar ook de verplaatsbare olie-kacheltjes en de c.v.-installatie krijgen een beurt. Ook wordt gewaarschuwd tegen het gebruik van papierbriketten, gemaakt van oud - bedrukt papier, omdat bij verbranding hiervan giftige stoffen in de lucht en/of de as terecht komen. (Ook in dit tijdschrift is hierover wel eens te optimistisch geschreven...). Kortom: een absolute aanrader, uitvoerig geïllustreerd met duidelijke tekeningen en foto's.

Zuinig en veilig stoken, alles over warmtebronnen en brandstoffen, geschreven door Willem Aalders, Zuid Boekproducties B.V., 231 pagina's, ISBN 90 6248 391 7, f 39,90.

Hans Slemmer

Nieuwe toekomst voor 'dure zak'

Past wonderwel in nieuw afvalbeleid

De 'dure zak' voor het huishoudelijk afval is bijna verdwenen. Dat bleek uit een onderzoek waarover Wim van Heerde schreef in DKA nr. 51. Maar die 'dure zak', waarbij je meer reinigingsrecht betaalt als je meer afval aanbiedt, blijkt wonderwel aan te sluiten op drie nieuwe beleidsuitgangspunten van zowel de landelijke als de plaatselijke overheden, namelijk A) het verkleinen van de afvalhoop B) scheiding aan de bron en C) het principe 'de vervuiler betaalt'. Nieuwe ontwikkelingen als kringloopcentra, glas- en milieuboeren maken de 'dure zak' nog interessanter.

Bijna belandde een eenvoudig systeem ten onrechte op de vuilnishoop. Een pleidooi voor (her)gebruik van die 'dure zak' bij de kringloop-reinigingsdienst.

Omdat er merkwaardig genoeg nergens onderzoek gedaan bleek naar de effecten van de 'dure zak', heeft Wim van Heerde zelf een inventarisatie gemaakt. Het gaat om gemeenten die 'nog' met de 'dure zak' werken. Naast een klein vast bedrag aan reinigingsrechten koopt men van de gemeente een zak. Die zak wordt door de gemeente goed herkenbaar bedrukt. Alleen gemeentezakken worden door de reinigingsdienst opgehaald. Zo betaalt de gebruiker meer naarmate hij meer afval produceert. Dit systeem is langzaam aan het verdwijnen. De gemeenten die het nog gebruiken hebben blijkbaar het gevoel ge-

kregen achter te lopen.

Die ongeveer 25 gemeenten blijken echter de basis in huis te hebben van het meest eenvoudige systeem van moderne afvalverwerking: een kringloopreinigingsdienst. Immers in de betreffende gemeenten blijkt het afvalaanbod per inwoner gemiddeld zo'n 28 percent lager te liggen dan het Nederlandse gemiddelde: 260 in plaats van

■ **Het meeste afval gaat nu nog op de grote hoop en zand erover. Of het wordt verbrand. Het nieuwe beleid staat nog ver af van de dagelijkse praktijk.**

360 kilo per jaar! In dit verband is het van belang meteen te signaleren dat in gemeenten met mini-containers het afvalaanbod juist blijkt te zijn toegenomen. Een onderzoek vermeld in *Consumentengids* van september 1982, kwam uit op gemiddeld zo'n 23 percent méér aanbod. Met die mini-container zitten we dus zeker niet op het goede spoor. Terug dus naar die 'dure zak'.

Beloond

Het systeem van die 'dure zak' blijkt dus de afvalstroom aanzienlijk in te dammen. Mensen houden bijvoorbeeld glas, textiel en papier apart en besparen zich zo de extra kosten van weer een nieuwe afvalzak. Dat gesorteerde glas, textiel en papier kan men gratis kwijt. Zo wordt milieuvriendelijk gedrag beloond. De mogelijkheden daartoe zijn de laatste jaren sterk toegenomen. En zeker met de komst van de kringloopcentra en kringloopwinkels, waar men steeds meer frakties uit het afval gescheiden kan inleveren, is er sprake van een interessante ontwikkeling, die de 'dure' zak in een nieuw daglicht plaatst. De combinatie leidt tot een echt kringloopbeleid.

In zijn pleidooi voor de terugkomst van de 'dure zak' signaleerde Wim van Heerde een probleem met stortkokers in flats. Daardoor zou het systeem wellicht moeilijk toegepast kunnen worden in stedelijke gebieden. Ik denk echter dat het de moeite waard zou zijn bijvoorbeeld een proef op te zetten, waarbij de bewoners van een flat uitdrukkelijk gevraagd worden alleen de 'dure zakken' te gebruiken, dus ook in de stortkoker. Met enige controle zou het best wel eens goed kunnen gaan. Voor de versterking van de motivatie zou het een idee zijn om per flat enkele inzamelcontainers neer te zetten, waarin de bewoners dan verschillende frakties gescheiden kunnen deponeren, gratis. Al bij een beperkte deelname zullen bewoners goedkoper uit zijn dan bij een vast bedrag aan reinigingsrecht.

Politieke prijs

Bij zo'n dure-zakken-systeem wordt ervan uitgegaan, dat gemeenten en kringloopcentra gaan samenwerken en dat de opbrengsten van de verkoop van de gescheiden ingezamelde frakties uiteindelijk de kosten dekken van het inzamelsysteem.

■ Een belangrijke schakel in optimale scheiding aan de bron voor huishoudens is een fraaie en doelmatige vormgeving in huis. De 'recycling-boy' (of hergebruikrek) is één van de mogelijkheden. De manier waarop de gescheiden frakties opgehaald of eventueel weggebracht zullen worden, zal bij de keuze van een systeem een belangrijke rol moeten spelen. Iets voor ontwerpers en vormgevers om hun hoofd over te breken. Mensen die over dit aspect van de scheiding aan de bron ideeën hebben, worden gevraagd met De Kleine Aarde (Jan Juffermans) contact op te nemen. Het is de bedoeling op een bijeenkomst de verschillende ideeën te presenteren en ervaringen en plannen uit te wisselen.

De realiteit gebiedt te onderkennen, dat hiervoor de afzet en de prijs van de grondstoffen nog een stuk beter moeten worden. Nu hebben de meeste grondstoffen prijzen nog een politieke prijs die niet in verhouding staat tot de schaarste ervan. Naast het innen van het reinigingsrecht via de dure zakken, kan een bescheiden basistarief voor reinigingsrecht worden gehandhaafd, zoals in verscheidene gemeenten ook gebruikelijk is.

De kosten van het inzamelen en verwerken van de restanten ongescheiden afval zal geheel uit de prijs van die dure zakken moeten komen.

Het zou goed zijn als bij het opzetten van kringloopreinigingsdiensten gebruik gemaakt zou kunnen worden van het terugploegen van uitkeringen. Het is dan ook te wensen dat minister Winsemius zich daar sterk voor gaat maken. In een toespraak vorig jaar in Zwolle heeft hij in die richting duidelijk verwachtingen gewekt.

Stap terug

In de weinige gemeentes die de dure zak nog gebruiken realiseert men zich waarschijnlijk niet of nauwelijks dat dit systeem

toekomst heeft. Uitzonderingen zijn de gemeentes Nijkerk en Gendringen. Bij een gesprek met de betrokken wethouder en ambtenaar van de gemeente Vught, vorig jaar, bleek dat zij niet op de hoogte waren van het beduidend lagere afvalaanbod bij de 'dure zak'.

Maar ik kwam er net te laat. Juist de week er na besloot de gemeenteraad van het systeem af te stappen en mee te gaan doen aan de scheidingsfabriek in Den Bosch (zie pag. 34). De bewoners van Vught gaan nu dus ook een vast bedrag betalen. Men belooft me toch de cijfers eens na te trekken en enkele weken later kwam uit de bus dat men in Vught ook zo laag scoort, namelijk 269 kilo.

Bestuurlijk gezien is zo'n stap naar betaling van een vast bedrag aan reinigingsrechten een duidelijke stap terug. 'De vervuiler betaalt' is op verschillende bestuursniveaus richtlijn voor het milieubeleid geworden. Echter, in de praktijk is het maar al te vaak theorie. Hetzelfde geldt voor de uitgangspunten 'scheiding aan de bron' en 'het verminderen van de afvalhoop'. De 'dure zak' past uitstekend bij die uitgangspunten, beter dan elk ander gebruikt systeem. De uitdaging is de gescheiden inzameling zo slim mogelijk te organiseren. Daarmee kan de deelname van de mensen maximaal zijn en optimaal geprofitteerd worden van de gratis mogelijkheden. Bij de proef met gedeeltelijke gescheiden inzameling in Den Bosch bleek het deelname-percentage al gemiddeld boven de 90 percent uit te komen, terwijl daar nog geen beloning tegenover stond!

Alle gescheiden stoffen huis-aan-huis ophalen is natuurlijk de beste service. Ook kan gedacht worden aan inzameldepots bij de winkelcentra, waar men de spullen altijd kan inleveren, zodra men ze kwijt wil. Want als er iets in huis in de weg staat, is men gauw geneigd het dan maar in de bak of de zak te kiepen. Door deelname aan dit systeem zal men uiteindelijk nog maar heel weinig zakken nodig hebben, want zo'n 90 percent van het huishoudelijk

■ De combinatie 'dure zak' en een kringloopcentrum met een gescheiden ophaalstelsel kunnen een maximale opbrengst geven van de beste kwaliteit grondstoffen.

afval is herbruikbaar (zie DKA nr. 36). Uit eigen ervaring met een huishouden van vier personen, waarbij in feite bovenstaand systeem in de praktijk is uitgetoetst, is gebleken dat er nog maar één zak per maand aan rommel overbleef. In die restzak vind je dan bijvoorbeeld de harde plastics, dozen van sap die uit karton en aluminium bestaan (gebruiken we dus zo min mogelijk, maar ik vraag me af of die samengestelde verpakkingen toch niet herbruikbaar zijn), maandverband, versleten schoenen etcetera.

Wettelijke scheiding?

Over de organische fraktie in het huisvuil wordt gelukkig alom steeds dieper nagedacht. Het is immers zo ongeveer de helft van het huishoudelijk afval. Kompostering is de beste oplossing. Gezien de systematische vervuiling van bodem en grondwater bij elk systeem dat die organisatie fraktie vermengt met andere afvalstoffen (denk maar aan allerlei vloeistoffen, medicijnen, batterijen en cosmetika), zou er een wettelijke verplichting moeten komen om de organische fraktie altijd apart in te zamelen. In het licht van de schaarste van vele grondstoffen zal wettelijke scheiding ook van andere frakties overwogen moeten worden.

De organisatie van het gescheiden houden van de verschillende soorten afval in huis zal meer aandacht moeten krijgen. In bijvoorbeeld een soort 'hergebruik-boy' met 'big recycling bags' (zie tekening), zou dat met een niet al te groot beslag op ruimte goed vorm te geven zijn.

We zijn op zoek naar een gemeente, die met een combinatie van genoemde punten - de 'dure zak', een kringloopcentrum met depots en een goed inzamelsysteem voor in huis - een proef wil gaan doen. Het is niet ondenkbaar dat daar financiële steun voor te vinden zal zijn. In ieder geval enthousiaste ondersteuning vanuit de milieubeweging. Maar zo'n project zou, zeker gezien de miljoenen die nu - in de vorm van subsidies en WIR-premies - in de scheidingsfabrieken en andere - in feite al achterhaalde - afvalverwerkingssystemen worden gestopt, ook wel recht hebben op een paar centen subsidie.

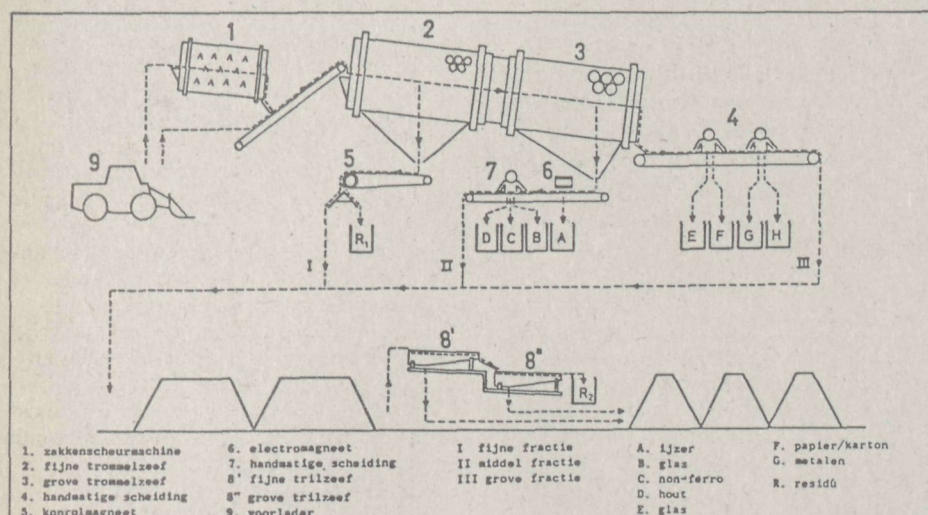
Jan Juffermans

De vuilfabriek van Den Bosch

Nieuw systeem nu al verouderd

Mensen geloven niet meer in eenvoudige oplossingen, heb ik pas ergens gelezen. Nou, in ieder geval wat de afvalproblematiek betreft, ga ik daar echt in geloven. Kom je met een idee dat 'blieb, blieb' doet, ofwel op de een of andere manier digitaal of anderszins met 'high-technology' is verweven, dan gaan alom de oogjes glinsteren en worden de subsidie-kranen opengedraaid. Dat werd me duidelijk rond de besluitvorming voor de afval-scheidingsfabriek in Den Bosch, ruim een jaar geleden. Vanuit De Kleine Aarde is toen bezwaar aangetekend tegen die zogenaamde vuilfabriek. Zoals uit 't vorige artikel blijkt, betekent de fabriek een duidelijke stap terug in het beleid. Bovendien dreigt met de fabriek de zeer succesvol verlopen proef met gescheiden inzameling in Den Bosch domweg afgekapte te worden. 'Gooi de boel maar weer bij elkaar, wij scheiden dat voortaan technologisch.' Dat technologische is echter beperkt. Naast een gedeeltelijke machinale scheiding staan er een aantal mensen aan een lopende band te graaien in andermans afval, waar zelfs gevaarlijke stoffen in kunnen zitten. Niet bepaald mens-vriendelijk. Aan het systeem zitten echter nog meer nadelen. Bij scheiding achteraf zijn de frakties altijd vervuild, dus minder van kwaliteit en minder waard. De compost is altijd vervuild. Het systeem kost een flinke dosis energie. De hele opzet vergt

grote investeringen en de werkgelegenheid is kleiner en gekoncentreerder dan bij de opzet die op de twee vorige pagina's is geschetst. Toegegeven moet worden dat zo'n scheidings-systeem een stap vooruit is als je het vergelijkt met de verouderde, maar zeer veel gebruikte systeem als storten, verbranden en (gedeeltelijke) kompostering zoals de VAM dat doet.

Een probleem is echter dat de investeringen de zaak voor vele jaren vast legt en andere activiteiten om de afvalberg te verkleinen blokkeert. Het gevaar is zelfs groot dat zo'n vuilfabriek juist afhankelijk is van een gelijkblijvende portie afval, zodat vermindering het bedrijfsresultaat zelfs bedreigt. Om van verschillende kanten subsidie los te krijgen, werd voor de vuilfabriek een zeer geraffineerde presentatie georganiseerd in het Provinciehuis van Den Bosch. Tussen de fraai in elkaar overvloeiende beelden heb ik geen enkele keer die mensen aan de lopende band zien staan... De aanwezige Europarlementariërs waren unaniem in hun enthousiasme over deze prachtige ontwikkeling. De centen lieten niet lang op zich wachten.

De vuilfabriek van Den Bosch lijkt nu al een achterhaald model te zijn, ook economisch bekeken. In zijn doktoraal skriptie 'Huisvuilverwijderingsmethoden: een kosten-effektiviteits-analyse' komt J. Jantzen tot de konklusie dat de kosten van het terugwinnen van grondstoffen uit ongescheiden ingezameld huisvuil een stuk hoger zijn dan uit gescheiden huisvuil. Bij ongescheiden huisvuil komt hij uit op f 190,- per ton. Bij gescheiden ingezameld huisvuil op f 120,- per ton. Bovendien, stelt hij, kunnen uit gescheiden ingezameld huisvuil meer grondstoffen teruggewonnen worden.

Uit hetzelfde onderzoek blijkt dat brandstof-alternatieven goedkoper, maar uit milieu-oogpunt minder effectief zijn. Genoemde skriptie is verkrijgbaar bij het Voorlichtingscentrum van de Rijksuniversiteit Groningen, telefoon 050-114051.

J.J.

Proefprojecten scheiding aan de bron

	deelstroom	respons	zuiverheid	effekt	kosten inzameling
's-Hertogenbosch	PGKMT	83 %	83 %	4,9/18	f 120,-
Woerden	PGM	72 %	92 %	1,7/12	f 80,-
Amersfoort	KGM	71 %	63 %	1,2/11	f 80,-
Groningen	PKGM	45 %	65 %	20/105	f 60,-
De Bilt	org.	48 %	98 %	28,9/185	f 60,-

Toelichting:

P = papier; K = kunststoffen; M = metaal; T = textiel; G = glas.

respons: hoeveelheden gescheiden ingezamelde deelstromen in verhouding tot het theoretisch haalbare, met inbegrip van correcties of twijfelsituaties.

zuiverheid: percentage geeft aan in welke mate de ingezamelde deelstromen bestaan uit het pakket terugwinbare produkten zoals dat gekozen is volgens het gewenste scheidingskriterium.

effekt: het aantal tonnen gescheiden produkt dat per week in de betrokken gemeente in de desbetreffende proefwijk daadwerkelijk wordt ingezameld (A) in vergelijking tot de totale hoeveelheid vrijkomend afval in dezelfde wijk (B); notatie: A/B.

kosten: de kosten van inzameling per ton bij toepassing van een scheidingsstelsel meerdere zakken, mini-containers of de duo-bak. De kosten van inzameling bedragen zonder overhead en toezicht voor de inzameling van plastic zakken normaal f 40,- per ton, dit is netto voor personeel en inzamelwagen.

Kontouren 'grondstoffendienst' tekenen zich af

Sinds 15 maart liggen de lijnen vast voor het gemeentelijk afvalbeleid voor de toekomst. Op die dag diskussieerden zo'n 30 vertegenwoordig(st)ers van overheid, kringloopprojecten, milieubeweging en vakbeweging over dit onderwerp. Aanleiding daarvoor was dat - ondanks het getuigen in vele overheidsstukken van de noodzaak tot terugdringen van de afvalstroom en het bevorderen van hergebruik - er nog maar weinig terecht komt van deze goede voornemens. De Kleine Aarde en Stichting voor MilieuEdukatie wilden de redenen daarvoor opsporen en de richting vinden waarin mogelijke oplossingen moeten worden gezocht. Het resultaat overtrof - vooral vanwege de grote eensgezindheid onder de aanwezigen - de verwachtingen.

Ingeleid door drie sprekers en een enthousiasmerende videofilm in de ochtend, werd er 's middags gediscussieerd in groepen. De onderwerpen waren:

- de samenwerking tussen gemeentelijke reinigingsdienst en andere inzamelaars (met name kringloopprojecten);
- de financiële beoordeling van nieuwe experimenten met afvalinzameling/-verwerking;
- de fundamentele doelstelling van nieuwe verwerkingssystemen;
- de rol van de overheid;
- de keuze tussen scheiding aan de bron of scheiding achteraf.

Niet voldoende zuiver

Dhr. G. van Bezooijen, hoofd reinigingsdienst gemeente Groningen en sekretaris van de Nederlandse Vereniging van Reinigingsdirecteuren, zette de resultaten van vijf recente proefprojecten met scheiding

aan de bron op een rij. (zie kader pag 34). Zijn konklusies waren vooralsnog niet positief. Zonder nabehandeling zijn de bij scheiding aan de bron gehanteerde deelstromen niet voldoende zuiver en moeten dus worden nabehandeld.

Gescheiden inzameling is geen op zichzelf staande oplossing en voegt aanzienlijke kosten toe aan de meerkosten van de totale afvalverwerking.

Nascheiding gebaseerd op handsortering roept arbeidsvoorwaarden op waarvan het zeer de vraag is of ze wel gewenst zijn. Zelfs in een gemeente waarvan de bewoners kwa opleiding boven het landelijke gemiddelde uitkomen, blijkt de scheiding op grond van eenvoudige scheidingsregels (namelijk één deelstroom: organisch materiaal) en een goede begeleiding niet tot bruikbaar resultaat te hoeven leiden.

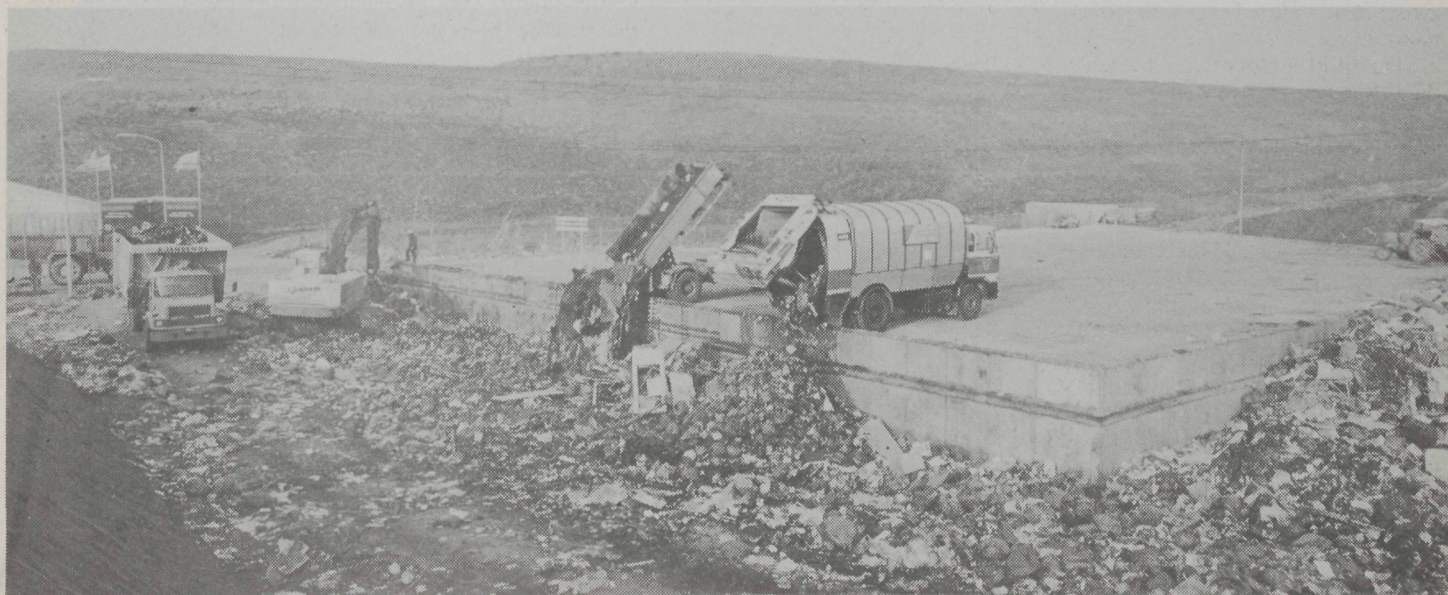
■ RAZOB, vuilverwerking in Nuenen

De organische fraktie met de grootste zuiverheid kan worden verkregen door nascheiding zonder burgers lastig te vallen met ingewikkelde scheidingsregels thuis. Papier kan maar op één manier zinvol worden verkregen voor hergebruik, namelijk door inzameling onder uitsluiting van andere componenten (dus: scheiding aan de bron, LvE).

Het is zinloos kunststoffen samen met andere droge componenten in te zamelen (het maakt niet uit of je voor het hergebruiken van kunststoffen uitgaat van scheiding aan de bron in twee frakties: nat en droog, dan wel scheiding achteraf, LvE). Het beleid moet er op gericht zijn de inzameling van papier en glas volgens de huidige systemen (glas: glasbak, LvE) te verbeteren. De metaal- en organische fraktie kunnen met het hoogste rendement worden teruggevonden via een eenvoudige scheidingsinstallatie.

Van Bezooijen ondersteunde zijn verhaal met dia's waarin duidelijke voorbeelden waren te zien van vervuilde frakties, doordat de betreffende burgers niet bereid bleken hun medewerking te verlenen.

Ondanks de verwachting dat deze konklusies vrij provocerend zouden werken, bleek er weinig reactie te komen. Door de discussies 's middags bleken de konklusies die in het voordeel spraken van scheiding achteraf allemaal wegens niet volledige ar-

gumentatie in een andere richting te zijn omgebogen. Daarover later meer.

Inbreuk op werkerterrein

Als tweede inleider had Gert Hekman (koördinator Stichting Kringloopbedrijf Hellendoorn) een positievere boodschap. Tussen zijn stichting en de gemeente bestaat een goede samenwerking en gezamenlijk hebben zij een integraal plan voor afvalverwerking opgesteld, waarbinnen een groot deel hergebruik lijkt te zijn gegaande. Dit plan moet over twee jaar gaan werken. De kern van het verhaal van Hekman was dan ook de samenwerking tussen gemeentes en kringloopprojecten. De reden dat dit in de meeste gevallen niet goed loopt, zou volgens hem gelegen kunnen zijn in:

- Reinigingsdirekteuren zijn niet enthousiast om hun veelal volbezette en weinig flexibele inzamelsysteem te wijzigen.
- Kringloopactivisten willen in hun idealisme vaak verder gaan dan organisatorisch en technisch mogelijk is.
- Veel reinigingsdiensten zien ideeën en plannen van kringloopactivisten als een inbreuk op hun werkerterrein.
- Verwerking van afval moet zo goedkoop mogelijk worden gehouden, wat - sec genomen of vermeend - in het voordeel uitpakt van storten of verbranden en in het nadeel van kringloopactiviteiten.

Dat met name dit laatste een misvatting is toonde hij aan door de begroting van zijn stichting op het bord te zetten. Uit deze cijfers - die bepaald niet waren gebaseerd op overspannen verwachtingen - bleek dat kringloopprojecten wel degelijk geld op kunnen leveren en daarvan een aantal mensen aan het werk kunnen zetten. Op zulke resultaten kunnen de reinigingsdiensten niet bogen. Hun activiteiten brengen geen geld op en zijn volledig afhankelijk van subsidies die zij zelf mogen afdwingen met reinigingsheffingen.

Hekman hield dan ook een pleidooi voor een nauwere samenwerking tussen gemeente en kringloopprojecten bij de ontwikkeling en uitvoering van een afvalverwerkingssysteem gebaseerd op scheiding aan de bron (arbeidsintensief in plaats van de kapitaalsintensieve scheiding achteraf) en gericht op het voorkomen van afval, waarbij in de kostenafweging tevens de te verwachten maatschappelijke kosten worden meegenomen. De rijksoverheid nodigde hij uit om wettelijk gescheiden inzameling dwingend voor te schrijven.

Tegen privatisering

Het derde verhaal - gebracht door Willem Hoogendijk van de Stichting voor MilieuEdukatie - was gericht tegen de privatisering (op commerciële basis door het bedrijfsleven) van afvalverwerking. Een milieubelastend produkt als afval mag niet onder rendementsdruk komen te staan. Dat kan ten koste gaan van het verantwoord zijn van de verwerking, van het streven naar afvalvermindering, van de

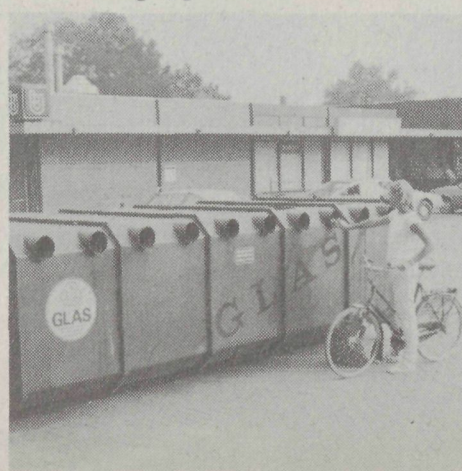

CHEMISCH AFVAL, HOUD HET APART!

kontinuiteit en van de arbeidsomstandigheden en -beloning. Het mag ook niet zo zijn dat gemeentelijke reinigingsdiensten en kringloopidealistten blijven zitten met het ondankbare werk dat geen winst oplevert. Nee - zo stelde Hoogendijk - het zou juist omgekeerd moeten, want waarom zouden de gemeentelijke reinigingsdiensten niet mogen verdienen aan hun werk? Waarom mag de firma Maltha (die de glasbakken leegt, de inhoud bij de smelterijen aflevert en daarvoor de verdiensten opstrijkt, Lve) aan het glas verdienen? Als de reinigingsdienst verdient aan het afval is er ook meer ruimte voor het opzetten van experimenten en onrendabele activiteiten en anders komt de winst in ieder geval ten goede aan de gemeenschap als geheel. In het tweede deel van zijn verhaal benadrukte Hoogendijk het belang van een grote voorlichtingscampagne over scheiding aan de bron. Hij gaf daarbij ook aan, dat er op alle nivo's *gehandeld* moet worden: statiegeldregelingen, kleinschalige, flexibele proefprojecten en wettelijke regelingen.

Ekostad Davis

Zeër inspirerend was de videofilm over de stad Davis in Californië. In deze studentenstad zijn een groot aantal ekologische onderwerpen uitgewerkt waar wij hier alleen nog maar over kunnen dromen. Zonne-energie, groen in de stad, fietsver-

Van de studiedag 'Afval en Beleid' is een dokumentatiemap gepubliceerd. Daarin zijn opgenomen de stukken zoals die vooraf aan de deelnemers werden toegestuurd. Verder de op de dag gehouden inleidingen, gevolgd door de discussiesultaten. De 64 pagina's tellende map is verkrijgbaar door overmaking van f 11,- (inklusief porto) op giro 52730 van DKA, Boxtel; vermeld 'Afval en Beleid'.

keer, ieder zijn eigen volkstuinje, geen woningbouw hoger dan twee verdiepingen. En een laag kriminaliteitscijfer en vergaande inspraak van bewoners bij het besturen van de stad op de koop toe. Ook het reinigingsgebeuren was door de Eko-uitgangspunten aangepast: een platte wagen rijdt, onderverdeeld in een groot aantal vakken, door de stad en de - in dit geval - chauffeuse zamelt heel relaxed het in een groot aantal papieren zakken aan de kant van de weg staande voorgescheiden afval in. Zakken leeggeschud en bij de papierfraktie. Klaar. Op basis van vrijwilligheid doet 70 percent van de stad (40.000 inwoners) mee. Wat er met het afval van de overige 30 percent gebeurt, laat de film niet zien.

Verbazend eensgezind

Verbazend groot was bij de plenaire rapportage de eensluidendheid van de werkgroepen. Aangezien onder de aanwezigen zich nagenoeg evenveel vertegenwoordigers van overheid (hoge én lagere), kringloopcentra en milieubeweging bevonden mag gesproken worden van een evenwichtige samenstelling. Gehoopt mag worden dat de konklusies een verdragend karakter zullen hebben en de grote lijn van het afvalgebeuren voor de toekomst min of meer vast zullen leggen. Winsemius heeft er weer een kontourennota bij!

Centrale taken voor gemeente

Uit de discussie kwam het volgende model voor een volledig geïntegreerd gemeentelijk grondstoffen-inzamelsysteem naar voren. Centraal in het model staat de gemeentelijke reinigingsdienst. In overleg met kringloopcentra en traditionele afvalverwerkers (sloperijen, oud-papier-inzamelaars) wordt een fijnmazig en flexibel op de marktontwikkelingen reagerend netwerk opgezet van inzamelpunten, waarbij ook anderen ingeschakeld kunnen worden. Te denken valt bijvoorbeeld aan winkeliers voor het inzamelen van klein chemisch afval. Het huishoudelijk afval blijft een gemeentelijke taak, evenals de centrale taken: verantwoordelijkheid, coördinatie, controle. Ook neemt de gemeente de financiële gevolgen op zich van nieuwe initiatieven die binnen het totaalplan genomen worden. Hierdoor wordt de rentabiliteitsdruk vermeden, terwijl in het gehele plan voor de optimale organisatie-omvang kan worden gekozen. De gemeentelijke dienst zal een gedaante-verandering moeten ondergaan om een

meer bedrijfsmatig karakter te krijgen, zodat zij ook winstgevend kan opereren. In hun afwijzing van privatisering waren de aanwezigen het volledig eens. Men achtte het onverkooptbaar dat gemeenten en idealisten - en dus de burgers - met de verliesgevende activiteiten blijven opgezadeld, terwijl het bedrijfsleven met de krenten uit de pap een dik belegde boterham verdient. Om de noodzakelijke veranderingen door te voeren zal er wet- en regelgeving aangepast moeten worden. De rijksoverheid moet een aantal van haar bevoegdheden delegeren. Er moeten mogelijkheden komen voor gemeenten om bepaalde bestanden uit het huishoudelijk afval te kunnen weren (bijvoorbeeld de PET-fles). Voorgaande hoeft - voor de duidelijkheid - niet uit te sluiten dat het bedrijfsleven een aandeel heeft in de verwerking van de totale afvalstroom. Voorwaarde is daarbij vooral, dat de uiteindelijke doelstelling: het terugdringen van de hoeveelheid afval, mogelijk wordt gemaakt en dat het totale systeem flexibel blijft. Als het bedrijfsleven dit waar kan maken kan het - net als de eveneens bedrijfsmatig opererende kringloopbedrijven en traditionele afvalverwerkers - een deel van het systeem voor zijn rekening nemen. De vraag is echter of men dan nog wil.

Toch nog scheiding achteraf

Het totaalsysteem gaat uit van optimale scheiding aan de bron, aangevuld door kleinschalige en wederom flexibele installaties voor nabehandeling. De aanwezigen vonden het nog te voorbarig om daarover nu al definitieve uitspraken te doen. Men had het idee nog niet te zijn uitgeëxperimenteerd met scheiding aan de bron, zodat op dit moment alleen maar theoretische uitspraken mogelijk zijn. Nù grote installaties voor scheiding achteraf bouwen is uit den boze. Deze leggen de toekomst vast, terwijl de uiteindelijke keuze nog niet is gemaakt.

Ook voor scheiding aan de bron vond men de tijd nog niet rijp, omdat dit idee maatschappelijk nog niet ver genoeg is doorgedrongen om al voldoende participatie van de burgers te mogen verlangen. Hier zal dus aan gewerkt moeten worden. Allereerst met voorlichting en edukatie, maar

ook door het blijven experimenteren en door financiële prikkels (bijvoorbeeld door een relatie aan te brengen tussen reinigingsheffing en de hoeveelheid geproduceerd afval, of door het terugkoppelen van de uitgespaarde maatschappelijke kosten naar de reinigingsheffing). Wettelijk voorschrijven van gescheiden inzameling vond men ongewenst, hoewel het instrumentarium daardoor via Hoofdstuk 5 van de Afvalstoffenwet - die nog niet in werking is getreden - al aanwezig lijkt. Verplichte participatie van burgers roept alleen maar weerstanden op en werkt daardoor bepaald niet motiverend. Bovendien zal het ook niet controleerbaar zijn en zal dus de grond voor represailles ontbreken.

Scheiding aan de bron voorop

In tegenstelling tot Van Bezooijen sprak men zich dus unaniem uit voor scheiding aan de bron als meest wenselijke methode. Met name het edukatieve effect op het konsumptiegedrag - waarvan bij scheiding achteraf geen sprake is - pleit voor deze methode. Daarnaast blijft men toch geloven in een grotere zuiverheid van de fracties en het verantwoordelijkheidsbesef van mensen, dat men als overheid niet mag afnemen.

Een systeem gebaseerd op scheiding aan de bron moet wel aan de volgende voorwaarden voldoen:

- Er moet sprake zijn van continuïteit.
- Voorkomen van afval moet het uiteindelijke doel zijn (en dat houdt in dat het systeem niet financieel afhankelijk mag zijn van het afvalaanbod).
- Er moet sprake zijn van betaalde arbeid (niet noodzakelijkerwijs voortvloeiend uit de opbrengst van de inzamelactiviteiten). Deze voorwaarden worden door het voorgaande model het best gewaarborgd:
 - De verwerking van het afval moet beantwoorden aan het appèl dat op bewoners wordt gedaan om mee te werken.
 - Er moet sprake zijn van een uitgebreide begeleiding in de vorm van een continu programma van voorlichting en edukatie.
 - Er moeten voorzieningen aanwezig zijn om het gescheiden houden ook in woningen waar weinig ruimte is te realiseren (zie 'Afvalboy').
 - Voor de burgers mag het uiteindelijk

niet (veel) meer gaan kosten.

Maatschappelijke kosten

Op dit laatste punt is al genoemd de theoretische mogelijkheid om uitgespaarde maatschappelijke kosten terug te koppelen naar de reinigingsheffing. Een systeem van optimaal hergebruik zal voor de maatschappij minder kosten met zich meebrengen dan de nu gehanteerde methodes van afvalverwerking. Zo'n systeem voorkomt bijvoorbeeld bodem- of luchtverontreiniging en is arbeidsintensief. Dit zijn maar twee voorbeelden van kosten die de maatschappij wél op moet brengen in de vorm van bodemsanering, rookgasreiniging of werkloosheidsuitkeringen. Waarschijnlijk zijn er veel meer relaties. Door al deze niet gemaakte kosten bij elkaar op te tellen zou:

1. een eerlijker afweging voor de financiële gevolgen van onderling te vergelijken systemen kunnen worden gemaakt, terwijl nu een veel engere benadering wordt gehanteerd die steeds uitpakt in het voordeel van de goedkope maar milieubelastende methodes starten of verbranden.
2. de maatschappij de uitvoerders van deze maatschappelijk meer verantwoorde methode van afvalverwerking kunnen belonen door een deel van deze beparingen aan hen uit te betalen.

Er zullen nog veel moeilijkheden opdoemen voordat een kosten/baten-analyse op een dergelijke grondslag wordt geaccepteerd. De noodzaak om uiteindelijk zover te komen en het zoeken naar methodes die dat mogelijk maken werd echter door iedereen onderkend.

En verder...

Tot zover de contouren van de toekomstige grondstoffendienst. Niet één enkel bedrijf, maar een aantal door de gemeentelijke dienst gecoördineerde inzamel- en verwerkingspunten. Een maatschappelijk gebeuren waarin iedere groep zijn verantwoordelijkheden heeft en ook neemt: overheid, bedrijfsleven, partikulier initiatief en burgers. Dit mag en kan niet anders zijn dan het uiteindelijke resultaat van een proces van veranderingen in inzicht en houding. Edukatie is het enige middel om zover te komen. Een zware taak, niet iets wat je op een doordeweekse achternamiddag eventjes doet. Maar gelukkig liggen er ook in praktische voorbeelden (experimenten) en wet- en regelgeving edukatieve aspecten besloten. Ieder kan dus het hare/zijne bijdragen. In ieder geval bleken de aanwezigen in staat de rangen te sluiten tot één afvalfront. Verbreding is nu noodzakelijk, want nog niet al de onder deze vier hoedjes te vangen mensen zitten op één lijn.

Lowie van Erk

Op 22 november krijgt de studiedag een vervolg. Op die vrijdag gaat er gepraat worden over klein chemisch afval. Voor details zie cursusprogramma.

Mest weg, boer weg?

Er is een tijd geweest - vele eeuwen lang - dat boeren de zorg droegen voor het land. Vele rijke kultuurgebieden hebben we aan deze werkers te danken. Ze moesten ook wel, want de bodem betekende hun boterham, hun hele leven. Wie zal iets aantasten, ziek maken waar hij zelf voor zijn voortbestaan van afhankelijk is? Kortom, de zorg voor de bodem was bij hen in de beste handen. Des te vreemder is het dat door een gemeenschappelijke aktie van de ministers Braks van het ministerie van Landbouw en Visserij en minister Winsemius van Volksgezondheid en Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer de bodem beschermd moet worden tegen de activiteiten van juist de tot agrarisch ondernemer geëvolueerde boer. Aan het waarom van deze maatregel valt zo langzamerhand redelijkerwijs niet meer te tornen. Bij het hoe willen wij enige vraagtekens zetten.

In de verhouding tussen boer en bodem is vanaf ongeveer 1950 de klad gekomen. Er kwam een landbouwpolitiek die gericht was op efficiëntie en intensief grondgebruik. Dat betekende herverkavelen in grote rechthoekige percelen, geschikt voor machinale bewerking. Geriefhoutbosjes en houtwallen moesten verdwijnen. De waterbeheersers deden mee door het grondwaterpeil te verlagen en beken te reguleren. Het landschap kreeg een ingrijpende face-lift: alle plooiën werden gladgetrokken.

Ook minder geschikte gronden konden door nieuwe methodes bruikbaar worden gemaakt: intensieve tuinbouw en veeteelt deden hun intrede. Op het moment leven er in Nederland maar twee keer zoveel mensen als varkens: voor elke Nederlander een half varken. In de provincie Brabant is die verhouding ongeveer 1 op 1, hoewel de varkens lichtelijk in het voordeel zijn. Tel daarbij op de pelsdierfokkerijen, het melkvee en de batterijkippen en een toch al overbevolkt land barst helemaal uit zijn voegen. En dat poept allemaal dat het een lieve lust is.

De explosieve groei van deze bedrijfstakken was nodig - vond de overheid - om de Nederlandse bevolking van een goedkoop voedselpakket te blijven voorzien. En bij dat pakket hoort nu eenmaal - wederom volgens de overheid - een goed stuk vlees. In die tijd was vlees synoniem met welvaart. De producenten van dit voedselpakket zagen wel hun schulden en kosten van levensonderhoud stijgen, maar niet hun netto inkomen, dus werden ze gedwongen om meer te produceren. En hoewel Nederland op dit moment de vierde voedslexporteur ter wereld is, is de prijsstelling zo, dat de boeren er - na aflossing van hun gedwongen investeringen - niet veel meer dan een belegde boterham aan overhou-

den. Gemiddeld genomen. Nederland verkrijgt zich en heeft veel te eten, op kosten van de landbouwer, die van rentmeester is verworpen tot renteknecht.

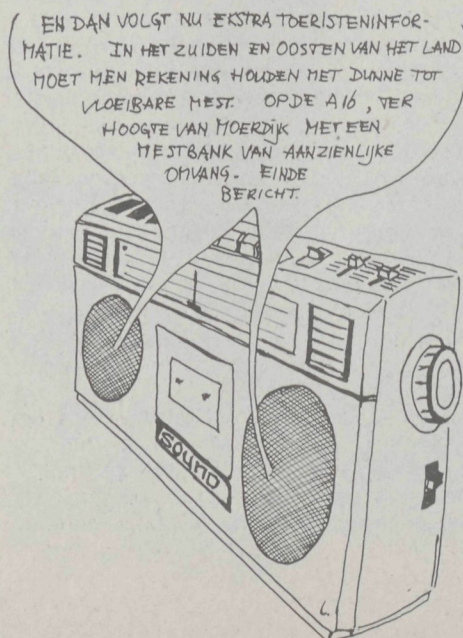
Mest weg!

De gevolgen laten zich aan alle kanten zien. Van goed rentmeesterschap is allang geen sprake meer. De aantastingen van het milieu dienen zich de één na de ander aan. De immense hoeveelheid mest is een van de grote oorzaken. Ook de overheid is ervan doordrongen dat hier iets aan moet worden gedaan. Er is al een plafond aangebracht in de geproduceerde mesthoeveelheid. Dat plafond zal in de toekomst wel omlaag gaan. Verder ziet het er naar uit dat er een maximale mestgift gaat komen, gebaseerd op een fosfaatnorm, een uitrijd-

verbod in de winter, evenals een betere verspreiding van de hoeveelheden mest naar kunstmest gebruikende gebieden in Nederland via mestbanken. Dit laatste zal niet eenvoudig gaan. De mest is vanwege het kopergehalte niet erg geliefd. Wat dan nog resteert zou verantwoord verwerkt moeten worden. Wie wil weten wat onder 'verantwoord' verstaan wordt: men denkt onder andere aan verbranding, dumping in zee of verscheping naar olie-exporterende landen. Dat is maar één kant van het totaalprogramma. De andere kant is sleutelen aan het krachtvoer: een zodanige samenstelling bereiken dat de mest minder koper, cadmium en fosfaat gaat bevatten. In alle gevallen zal de veeteler moeten zorgen voor een grotere mestopslag op zijn bedrijf en zijn overschotten moeten aanbieden aan de mestbank, die voor deze service veel geld vraagt.

Grote investeringen dus, terwijl de meesten toch al een grote schuldenlast hebben dankzij de uitbreidingen waar ze toe gedwongen waren. Aan overheidssteun hoeft men niet te denken. Vanuit Den Haag schermt men met het geveugelde 'de vervuiler betaalt'. Het gevolg laat zich raden: de zwakke (lees: kleine en middelgrote) bedrijven gaan het eerst om zeep: Wie het laatst investeert (en desnoods een paar boetes inkasseert) wint.

Zo saneert de bedrijfstak zichzelf. Wat rest zijn enkele grote vleesproducerende industrieën, waarin een paar honderd mensen kunnen werken en een nieuw legertje mensen toegevoegd aan het toch al grote bestand werklozen. En om de produktie op peil te kunnen houden zullen de blijvers zich nog weer meer moeten richten op een efficiëntere en intensievere bedrijfsvoering met de bekende gevolgen voor het landschap en het welzijn van het dier. Het zal duidelijk zijn dat dit bewust aansturen op een nog grotere schaal in de veehouderij in onze ogen een niet te verteren zaak is. Omdat het de milieubeweging was die problemen heeft gesignaleerd en maatregelen heeft geëist, zijn zij in de ogen van veel boeren de kwaaië pier. De aanstichter van het probleem, de grote stimulator achter de landbouwontwikkelingen van de laatste decennia, blijft daarmee buiten schot. En als straks - in 1986 - de problemen voor veel veetelers te groot dreigen te worden is het niet ondenkbeeldig dat uit protest de mestkarren in een natuurgebied worden

leeggespooid in plaats dat een bonte stoet agrariërs gierend naar het Binnenhof trekt. Natuurlijk: het mestprobleem móét worden aangepakt. De milieubeweging pleit voor vermindering van de mestproduktie. Dat betekent minder varkens, kippen en koeien. En dus: minder vlees. En natuurlijk al helemaal geen pelsdierfokkerijen, maar ook zonder mestproblemen zouden die er niet moeten zijn.

Boer weg?

Een meer milieuvriendelijke bedrijfsvoering zou onder de huidige omstandigheden beloofd moeten worden en zeker niet bestraft. In heel wat bedrijfstakken is het regeringsbeleid echter altijd geweest dat de vervuiler wordt beloond. De rommel die wordt geproduceerd ruimt het Rijk netjes en zonder mopperen op. Gratis. Ook de tuinbouw hoeft zich geen zorgen te maken voor de gevolgen van het gebruik van kunstmest en bestrijdingsmiddelen. Wie daarentegen de rommel niet wil maken, moet zelf maar voor de kosten opdraaien: Iets waar de ekologische tuinders al tijden mee te kampen hebben (zie DKA 51, blz. 2 en 3). Zo moeten veehouders ook bij dit beleid hun milieuvriendelijker gedrag zelf bekostigen. Het hoeft geen betoog dat op deze manier het eigen initiatief in het voordeel van het milieu niet gestimuleerd wordt.

De mestproblematiek is een maatschappelijk probleem: de overschotten zijn het gevolg van een maatschappelijke ontwikkeling. In tegenstelling tot een soortgelijke ontwikkeling in de industrie is in dit geval de ondernemer (de boer) niet *gangmaker* geweest, maar de gehoorzame *volger* die het hoofd boven water wilde houden. Initiatiefnemer was de overheid, de maatschappij. In het adagium 'de vervuiler betaalt' moet onder 'vervuiler' dan ook niet de boer worden verstaan, maar de maatschappij, die al jarenlang profijt trekt uit de slechte inkomenspositie van de gemiddelde boer.

De industrie die op onze oppervlaktewateren mag lozen krijgt van minister Smit-Kroes vier miljard uitgekeerd om de rivierbodems uit te baggeren. Voor bodemsaneringen in het hele land als gevolg van industriële verontreinigingen liggen vele tientallen miljoenen klaar. Gemeenten en waterschappen die de verschillende milieuwetten uitvoeren hanteren al jarenlang bijzondere regelingen én financiële ondersteuningsmiddelen voor kleine bedrijfjes, waarvoor om bedrijfseconomische redenen strikte naleving van die wetten de doodsteek zou betekenen. Voor automobilisten die een katalysator gaan gebruiken wordt gedacht aan een beloning in de vorm van belastingverlaging. En ga zo maar door. *Boeren* echter worden niet gesteund bij het naleven van milieumaatregelen. Zij moeten op een houtje bijten. Een onverteerbare zaak.

Lowie van Erk

Ander geluid van Landbouw

Op dinsdag 9 april zaten we daar dan: op het ministerie van Landbouw en Visserij, als delegatie van de 23 organisaties die minister Braks op hoge poten de zaak van de concurrentievervalsing tussen de gangbare en alternatieve landbouw, alweer 7 maanden geleden, hadden voorgelegd (zie DKA 51). We waren met z'n zevenen: van de Nederlandse Vereniging voor Ekologische Landbouw, de BD-vereniging, de Alternatieve Konsumentenbond, het IVN, het Centrum voor Energiebesparing, de Projectgroep Alternatieve Landbouw Wageningen en De Kleine Aarde. Ergens in het immense gebouw aan de Bezinderhoutseweg werden we ontvangen met koffie door de heren Duffhues van Akker- en Tuinbouw, De Ruiter en Van Onzenoort van Natuur, Milieu en Faunabeheer en Top van Voedsel en Kwaliteitsaangelegenheden.

Tot onze verrassing kregen we hier geen smakelijke voortzetting van de tirade van minister Braks tegen de alternatieve landbouw, zoals hij een poos geleden in *Jonas* (november '84) hield. Dat was ook echt té gek.

Speerpuntfunctie

Hoewel niet met zoveel woorden, werd bij monde van de heer Duffhues de redelijkheid van onze argumenten over de concurrentievervalsing onderschreven. Hij gaf duidelijk aan dat het met de huidige landbouwsystemen de verkeerde kant uit is gegaan en dat de alternatieve landbouw een speerpuntfunctie vervult. Hij gaf ruiterlijk toe dat 'we onszelf tegenkomen' als we op de huidige weg door zouden gaan en dat er veel meer naar de langere termijn gekeken zal moeten worden. Dat men daarbij niet aan nog meer subsidies denkt maar aan een betere toepassing van het principe 'de vervuiler betaalt' kan ook als een punt van overeenstemming gezien worden.

Vóór de vergadering was van onze kant een agenda-voorstel gedaan met een aantal concrete punten. We wilden namelijk wat meer dan op theevisie. Eerlijk gezegd is er toch niet intensief over die punten gepraat. Maar wel werd duidelijk dat men vanuit het ministerie het eigenlijk wel op prijs stelde dat er zo'n brede delegatie vanuit de alternatieve landbouw- en konsumentenorganisaties gezamenlijk was gekomen. Tot dan toe had men moeite met de versnipperde informatie en de onduidelijke

structuur van dat alternatieve wereldje. En daar hebben ze gelijk in...

Verder overleg

Naast een kennismaking werd op de 9de april zo de basis gelegd voor verder overleg. Er is afgesproken dat we op korte termijn over een aantal zaken verder zullen praten. In feite wordt door het ministerie gestimuleerd dat er meer gezamenlijk wordt 'opgetreden'. In het gesprek kwamen namelijk ook zaken aan de orde als het RijkswaARBorgmerk voor alternatieve producten, het konsulentschap voor de ekologische tuinbouw en specifiek onderzoek voor de alternatieve methoden, onderwerpen die nu via steeds wisselende kanalen aan de orde gesteld worden. Bij volgende gesprekken is er de mogelijkheid ook mensen en organisaties uit te nodigen die bij een te behandelen onderwerp betrokken zijn. Ook van de kant van het ministerie is het de bedoeling per keer te bekijken wie er van hun kant het beste bij het overleg aanwezig kunnen zijn.

Hoewel er dus nog geen spijkers met koppen geslagen zijn, kan op z'n minst gezegd worden dat er een opening is. JJ

Pesticiden maken slachtoffers

Ieder jaar komen 5 à 10.000 mensen om het leven als gevolg van vergiftiging met pesticiden. Daarnaast vertonen nog eens 500.000 mensen vergiftigingsverschijnselen, aldus gegevens van de Wereldgezondheidsorganisatie WHO. Deze gegevens ontleen we aan het verslag van *Agribusiness & Ecology*, afgekort *Agrecol*, van de Stichting Mondiaal Alternatief. In dat verslag wordt een overzicht gegeven van acties op internationale schaal vanaf 1983. Met name het gevecht tegen de export van hier verboden pesticiden, die we dus puur voor de centen blijven produceren, is van belang. Begin juni is de actie 'Dirty Dozen' van start gegaan, een campagne tegen de export van 12 hier verboden pesticiden. Die actie wordt internationaal gevoerd door het Pesticiden Aktie Netwerk (PAN). Het verslag en meer informatie zijn te krijgen bij Jan v.d. Waerd, koördinator van PAN-Nederland, Donkerstraat 17, 3511 KB Utrecht, tel. 030-331328.

Memo-beurs '85 schreeuwt om vervolg

Voor het eerst sinds 1980 werd er in mei van dit jaar weer een landelijke Memo-beurs gehouden. Weliswaar geen zelfstandige, maar een beurs in een beurs. De Utrechtse Jaarbeurs was de organisator die binnen de Naturamed, een bonte mengeling van nuttige en volslagen overbodige hulpmiddelen voor de gezondheid, ruimte beschikbaar stelde voor een verkrukkeld Memo-eiland. Het was voor de memo-ondernemers een hernieuwde kennismaking met elkaar waaruit veel waardevolle contacten en initiatieven kwamen. De reacties van publiek en standhouders staan maar één konklusie toe: er moeten weer regelmatig landelijke beurzen komen als aanvulling op het regionale memo-gebeuren. De organisatie van Memo '85 is niet in staat om al in 1986 een volgende editie op stapel te zetten. Jammer eigenlijk, temeer daar dit te wijten is aan de kneuterigheid van een groot aantal memo-ondernemers. Twee weken na de beurs had de helft nog niet betaald voor hun stand. Dit soort problemen maakt de organisatie extra arbeidsintensief en minder leuk. Een standhouder zag het allemaal heel simpel: 'Laat toch ge-

woon elke memo-ondernemer honderd gulden in een pot doen om iemand de volgende beurs te laten voorbereiden. We moeten gewoon elk jaar zo'n beurs hebben. Ik ben de eerste om te betalen.' Als iedereen zo zou reageren, was die honderd gulden ook snel weer terugverdiend, want heel wat standhouders kunnen terugzien op een goede verkoop en vele zinvolle contacten. Een ander discussiepunt is de deelname binnen de Naturamed. Moet je daar als alternatieveling tussen staan? Een voordeel is dat je veel mensen ontmoet die zich interesseren voor gezondheid en milieu, maar die nog niet zijn ingeburgerd in het memocircuit. Daar staat als nadeel tegenover dat je wellicht vereenzelvigd wordt met onduidelijke gezondheidsliflafjes en extreem dure pillen. Eind mei was wel al duidelijk dat er een nieuwe memo-beurs zou komen, ook dat dat pas in 1987 zou zijn. Waarschijnlijk niet meer samen met de Naturamed. Dus in 1986 geen landelijke beurs? Als iemand er in wil springen, lukt het misschien toch nog.

(R.W.)

BIOLOGISCHE MESTSTOFFEN, gega-randeerd vrij van zware metalen en giftige stoffen. Vraag nadere informatie over A.A.A. producten, Alginure bodemverbetering, Alginure kompostversneller en vele andere bodemverbeteringsmogelijkheden. Levering door heel Nederland. Stuur een kaartje naar: Bos - Noordwijk, Antwoordnetnummer 10100, 2200 WB Noordwijk, of bel 01719-18440/18636.

Kolengestookt 4-oven AGA-fornuis, eventueel op gas om te bouwen, prijs f 4.250,-. Inlichtingen 02159-10868 na 19.00 uur.

Groot LANDHUIS, mooi gelegen in een groen stukje Zuid-Frankrijk. Centrale verwarming. Tevens woonhuis in bijgebouw. Garages, grote schuur, ateliers. Alles in goede staat. 9 ha grond met biologische wijngaard, moestuin, boomgaard. Vraagprijs f 460.000,-. Tel. 09...33.53.87.22.26.

RAYBURN, met warmwater voorziening en oven, compleet met radiatoren, leidingen en CV-pomp. Tel. 05230-18215.

Een goed onderhouden AGA fornuis. Tel. 02230-35746.

ZUID-FRANKRIJK, BOERDERIJTJE met stallen en aanbouw. 2 ha weide en bos, mogelijkheid dieren, ambacht. Prijs: f 60.000,-. Tel. (63) 55.74.71.

Voor 2 gezinnen, evt. met bedrijfje: zeer ruime GRONINGSE BOERDERIJ, gelegen in de kom van Middelstum (17 km van Groningen, 2 uur van A'dam). 9 kamers, 2 grote keukens, 2x douche/toilet, 2 grote kelders etc. Voldoende privacy. Schuur 20x30 mtr., 9 mtr. hoog. Alles in goede staat, gerenoveerd. Ruim verhard erf, 3500 m² moestuinen, heuvels, bomen, ponyweide etc. Prijs hele pand f 190.000,-. Bel 05955-1950 of 2381.

In provincie Groningen, 16 km afstand van Groningen en 18 km van Drachten. In prachtige omgeving. VERBOUWDE BOERDERIJ, zeer geschikt voor meerdere families. 2 woonkamers, 6 slaapkamers, douche enz. Met kinderzwembad 3 x 4 m. Alles staat op bijna 1 ha grond. Garage en schapen en kippenhok aanwezig. Prijs f 260.000,-. Incl. T. v.d. Hoeven, Hagedoornsweg 1, 9365 PK Niebert. Tel. 05945-49389.

EIKENHOUTEN REGENTONNEN inhoud 200 l à f 80,-. Ook leverbaar als bloembakken à f 90,- per 2 stuks. Onge-schilderd en zonder bezorgkosten, geleverd in geheel Nederland evt. ook België. Tel. 05180-1295. H.O. Bruinsma, Langhuisterweg 43, St. Annaparochie.

In de bergen gelegen aan rivier een KLEI-NE BOERDERIJ 2.1 ha. Vraagprijs f 23.000,-. Verdere informatie: Malcolm Bray, Bonane, Kenmare, Kerry, Ireland.

Regeladvertenties

Tarief f 1,50 per woord inclusief BTW. Minimum prijs per plaatsin f 30,-. Maximum aantal woorden 50. Voor brieven onder nummer f 5,- extra. Opgave vóór 25 augustus, met betaling door middel van een giro (betaal) kaart of bankcheque ten name van De Kleine Aarde.

TE KOOP

VAKANTIEHUISJE in rustig bungalowpark, Ermelo, afm. 6.70 x 3.60, ca. 400 m² tuin, geschikt voor moestuin. Vraagprijs f 14.000,-. Tel. 020-137348.

GEMEENSCHAPPELIJK WONEN: Te koop gedeelte van boerderij, Netersel, Bra-

bant, met schuren en biologische tuin. Liefst mensen met kinderen. Tel. 04978-2059/1498, na 18.00 uur.

Cottages, smallholdings in Ireland. £ 4.000 - £ 8.000 (sterling) Bill Corr, Killargue, County Leitrim, IRELAND.

Wij stoppen met onze wijnmakerij. Daarom verkopen wij onze resterende biologische VRUCHTENWIJNEN: 300 flessen appelvlierbessenwijn, 500 flessen appelwijn, 700 flessen appelrozebottelwijn, 700 flessen appelrodebessenwijn. Vraagprijs f 3,- per fles, incl. BTW. Tel. 02152-66275.

A.V. Schouten heeft altijd te koop goede gebruikte AGA en RAYBURN fornuizen. Nu ook HERGEBRUIK ISOLATIEPLATEN voor de grondstofprijs. Tel. 05287-1732.

1 Kolenkookfornuis, merk AGA i.g.st.z. Tel. 076-651719.

Ons mooie, goed onderhouden OUD-GRONINGSE HUIS, op 1500 m² grond. Tegenover botanische tuin, in Pieterburen. Event. geschikt te maken voor dubbelbewoning, f 155.000,- k.k. Tel. 05952-546.

Ik heb ontzettend lieve volwassen stambok Toggenburger MELKGEITEN te koop. De prijs zal mild zijn, als ze maar een goede baas krijgen. Carine, tel. 04110-1806.

AGA fornuis. Telefoon 077-10070, na 18.00 uur.

TEGELKACHELS bouwen wij altijd naar uw wensen. Bouwpakketten vanaf f 1495,- inclusief BTW. Frans en Joke Tielen, Tegelkachelbouw. Prinsengracht 69, 4233 EV Ameide. Tel. 01836-1895.

GEZOCHT

Te koop gevraagd voor sociaal initiatief: **GROTE BOERDERIJ**, bij voorkeur onverbouwd, rustig gelegen in het midden van het land. Maartenstichting. Tel. 03404-20597.

Stel, 61 en 46 jaar, zoekt medegeïnteresseerden (ook financieel) voor starten **AGRARISCHE LEEFGEMEENSCHAP**. Ook genegen aan te sluiten bij al bestaande situatie. Tel. 02209-2242.

Marjan zoekt **WOONGROEP** of mensen die deze willen vormen met interesse voor ekologie e.d. in Oost-Brabant en buiten de stad. Tel. 040-438081.

Piet, 50 jaar, werktuigbouwkundige (W.A.O.), geen vegetariër zoekt een **VRIENDIN**, zoveel mogelijk zelfvoorzienend. Brieven onder nummer RA 53-01, DKA, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Te koop gevraagd **ERGENS IN NEDERLAND** minimaal 5000 m² grond met sloopwoning of onverbouwde boerderij met goed casco. Wensen: idyllisch plekje - zandgrond - eenzaam en besloten gelegen (geen burens, en binnen 300 meter geen andere woningen of gebouwen) - enige legale, flinke schuren - geen verkeer of ander lawaai - weids uitzicht - vraagprijs tot f 75.000,-. Brieven onder nummer RA 53-02, DKA, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Wij, 28 en 32, geen kinderen, willen in de nabije toekomst met ons spaargeld een **BE-DRIJF(JE)** opzetten in een samenlevingsvorm met anderen. Ter oriëntatie zoeken wij contact (uiteenlopend van een avondje praten tot en met (tijdelijke) aansluiting) met leef- en werkgemeenschappen die al op gang zijn. Brieven onder nummer RA 53-03, DKA, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Wij zoeken **ENTHOUSIASTE MENSEN** om ons vegetarisch restaurant verder te helpen opbouwen en nieuw leven in te blazen. Voor meer informatie: 038-213578. Schriftelijke reacties naar: Vegetarisch Eethuis 'ROZEMARIJNTJE', Thorbeckegracht 63, 8011 VP Zwolle.

Student (28 jr) zoekt aansluiting met **WOONGROEP**. Bewuste levensstijl (vegetarisch, yoga, meditatie enz.) stad Utrecht of De Bilt. Tel. 02155-13427.

TE HUUR/ VAKANTIE

'Houten wambuis' voor trekkers of groepen

nabij natuurgebied 'de Kil' in de **BOMME-LER WAARD**, f 10,- p.p.p.n. Waaldijk 61, Hurwenen. Tel. 04182-1663.

In mooie, rustige, bosrijke omgeving (Z.O.-Friesland) voor niet-rokers te huur: een compleet **VÓÓRHUIS** van een boerderij. Inlichtingen 05612-585.

SCHOTLAND vakantie in oud kasteeltje (1300) in beschermd natuurgebied. Het kasteeltje heeft slaapnissen. Prijs volpension f 450,- p.p.p.w., ook geschikt voor kleine groepen tot 14 personen en om cursussen te organiseren. Inlichtingen: Maryse Vogelaar, Garth Castle, Postbus 34, Bunschoten of 03499-83263 (vaak niet thuis).

4-pers. **CARAVAN** te huur, staand bij klein gemengd bedrijf, omgeving Ruinen, prijs vanaf f 150,- p.w. Tel. 05221-2611.

'**WORKING HOLIDAY**' Caravan, accommodation and board available in return for help on organic market garden in scenic Cotswolds. For further information please contact Anthea Hamilton and Phil Palmer, 76a Church RD, Quentington, Cirencester, Glos, England. Tel. Coln St. Aldwyns 493.

Voor vakantie te huur in de **BOSSEN** van **DWINGELOO** Dr. Woonunit voor 2-3 pers. Billijke prijs. Huisdieren ook welkom. Tel. 05219-7353.

RIJDEN met plezier voor mens en dier in de prachtige bossen van Dwingelo Dr. met makke **IJSLANDSE PAARDEN**. Lessen, tochten enz. voor volwassenen en kinderen. Stal 'Gladur'. Tel. 05219-7353.

Wij hebben een boerderij op een halve ha grond aan een rustig vaarwater bij Sneek. Wij bieden **GELEGENHEID** voor **KAMPEREN**, roeien en kanovaren (max. 5 tenten of caravans). Ook maken wij geitenkaas en verbouwen onbespoten groenten. B.v.k. reserveren. Inl. Efter de Tille, Molmawei 10, 8641 WS Rien. Tel. 05152-329.

Te huur in **BOERDERIJ IN ARDÈCHE** gedeelte voor 2 pers. f 300,-, gedeelte voor 6 pers. f 425,- of samen f 700,- p.w. Inl. Seibert, B.W. ter Kuilerstr. 199, 7545 KR Enschede.

KURSUSSEN

In ons vegetarisch Centrum (Zuid-Frankrijk) organiseren wij van de zomer werkweek: massage-relaxatie, rebirth, natuurlijke dans, voedingsleer, vastenkuur. Kampeergelegenheid. We spreken Nederlands. Linda en Jean-Marie, **HARMONIE VITALE**, Cagnac, 46130 Bretenoux, France. Tel. 09.33.65.33.85.83.

In Mantenon worden in juli weer **WEEF-KURSUSSEN** georganiseerd voor beginners en gevorderden. In div. begeleiding. Nederlands gesproken. Inclusief warme maaltijd. Kampeermogelijkheid op eigen

terrein. Kosten f 425,-, excl. mat. Opgave en inl. Tel. 09.33.37.27.54.32 of in Nederland 08870-2068 tussen 18.00 en 19.00 uur./11 Route de Paris, 28130 Maintenon.

GRONDONDERZOEK met alternatief bestmingsadvies. **GIFREST- EN MILIEU-ONDERZOEK**. Voor meer informatie CBB Deventer, Singelstr. 15-21, 7400 AV Deventer. Tel. 05700-15236 (of 15250). Vraag een monstername-pakketje aan. Voor hen die cursussen geven in biologisch tuinieren kunnen gratis een handleiding bij het grondonderzoek aanvragen.

PAARDRIJDEN in Drente. Cursussen voor volwassenen, zowel beginners als gevorderden, dagtochten en trektochten of IJslanders en Fjorden. Lessen volgens een speciale methode voor vrijetijdsruiters. Stal Noorderlicht, Vanda Oosterhuis, Oostereinde 13, Wasperveen. Tel. 05213-343.

SPINNEN, VERVEN, WEVEN op kampeerboerderij in Brabant. Van 20 t/m 26 juli organiseert De Vlasblom een week, waarin spinnen en verven (voor beginners en gevorderden) en weven (voor beginners) gecombineerd worden. Kosten f 285,-. Inl. Magda Vlasblom, Vestdijk 137, Eindhoven. Tel. 040-122700.

DIVERSEN

GRONDONDERZOEK met alternatief bestmingsadvies. **GIFREST- en MILIEU-ONDERZOEK**. Voor meer informatie CBB Deventer, Singelstr. 15-21, 7400 AV Deventer. Tel. 05700-15236 (of 15250). Vraag een monstername-pakketje aan. Voor hen die cursussen geven in biologisch tuinieren kunnen gratis een handleiding bij het grondonderzoek aanvragen.

De Nederlandse samenleving begint Frank op zijn zenuwen te werken. Frank wil ruimte. Hij is 32 jaar en wil **ERGENS IN EUROPA**, in een mooi klimaat en een landelijke en bevolkingsarme streek gaan wonen en iets vriendelijks ondernemen. Echter, terzake alternatieve buitenlandavonturen weet Frank nauwelijks van toeten of blazen. Hij wil daarom komend najaar en winter in het buitenland wonende Nederlanders of Nederlandse leefgemeenschappen (met of zonder alternatief bedrijfje) bezoeken. Frank wil werken of betalen voor zijn verblijf. Signalement: exacte opleiding, gevoel voor zaken, rookt en drinkt niet, vindt gevoel voor humor, mondigheid en een kritische instelling belangrijke eigenschappen bij mensen. Brieven onder nummer RA 53-04, DKA, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

'Help! Waar kan ik **EINDELIJK** heen met m'n passie, m'n ideaal, m'n leven? Ik ben Jan; natuurgids, Belg, 1.69 m, free-lance journalist en 21. Maar nu wordt het hoogdringend tijd dat ik helemaal buiten kan werken en wonen! Oe, de drang is te groot... Jan Vervaecke, G. Gezellelaan 93, B-8710 Heule, België.

Alternatieve voeding past in voedingsbeleid

Langzamerhand is de Nota 'Voedingsbeleid' wel uit alle leesmappen verdwenen. Ofschoon het werkstuk een goed overzicht geeft van wat er zoal op voedingsgebied gebeurt, is deze nota niet met gejuich ontvangen. Toch heeft dit beleidsstuk prettige gevolgen voor De Kleine Aarde. Allereerst wordt er weer eens wat duidelijker, zij het nog steeds in zeer ambtelijke taal, gesteld dat de gebruikers van alternatieve voeding geen belangrijk gezondheidsrisiko lopen. Belangrijker is echter dat de Tweede Kamer bij de bespreking van de nota bedongen heeft dat er geld beschikbaar moet zijn voor voedingsbeleid. En een deel van dat geld krijgt De Kleine Aarde voor het werk van de voedingsgroep. Dat werk wordt namelijk gezien als 'een aanvulling op de activiteiten van het Voorlichtingsburo voor de Voeding'.

De Wageningse voedingskundige Paul Hulshof las de nota Voedingsbeleid en sprak er over met initiatiefnemer Ria Beckers van de PPR. Er blijft nog veel te wensen over, maar in ieder geval is er nu een voedingsbeleid waarin het geluid van De Kleine Aarde ook een plaats heeft. En dat is in ieder geval winst.

'Erg mager, van een beleid is nauwelijks sprake', aldus PPR-kamerlid Ria Beckers in een reaktie op de nota voedingsbeleid, die na jarenlang aandringen eind 1983 is aangeboden aan de Tweede Kamer. Ruim drie jaar na de motie Beckers-de Bruyn/Andela Baur, die de regering al in 1980 verzocht zo spoedig mogelijk met plannen voor een geïntegreerd voedingsbeleid over de brug te komen. Dat het even op zich heeft laten wachten komt, zo staat in het voorwoord te lezen, omdat de auteurs een zo compleet en actueel mogelijk overzicht wilden geven van het voedingsbeleid op dit moment. En dat is ook het enige waar de nota volgens Beckers goed is in geslaagd. In die zin is de nota een handig naslagwerkje geworden.

Kernpunten

De nota draait om twee hoofdthema's: een goede voedselvoorziening met veilige levensmiddelen en een verstandige voedselkeuze. Een verschuiving van accenten en een kleine uitbreiding van het toezicht op de produktie en verwerking van levensmiddelen, dat zullen de voornaamste veranderingen zijn bij de uitvoering van het beleid, zo staat er te lezen. Niet erg spektakulair, maar dat is ook niet zo verwonderlijk: de voorgestelde maatregelen moeten namelijk tot stand komen binnen de smalle marge van het huidige produktiesysteem. Dat wil zeggen dat de huidige produktie en verwerking in de landbouw en industrie niet ter discussie staan. Bovendien is er geen extra geld uitgetrokken.

In een op 9 april vorig jaar gehouden

debat is geprobeerd het beleid nog wat aan te scherpen. Volgens Beckers heeft dat er toe geleid dat de staatssecretaris toch nog geld heeft toegezegd voor onderzoek naar o.a. voedingsgedrag, voedingswaardedeklaratie en voorlichting over gezonde voeding.

Plannen

Welke voornemens heeft de overheid in petto om bijvoorbeeld goede voedingsgewoonten te bevorderen? Ze lijkt daarbij vooral te denken aan maatregelen op het gebied van de reclame, etikettering, voorlichting, onderwijs op vooral basisscholen en prijsbeheersing van levensmiddelen. Beïnvloeding van de prijs van de voeding vindt men vooral noodzakelijk om voeding niet een onevenredig groot deel van het totale budget te laten worden. Een prijsbeleid overigens waarbij de nevenkosten van de produktie al sinds jaar en dag via de belastingmaatregelen op de samenleving (boterbergen en melkplassen) of op het milieu (mestoverschotten, verzuring e.d.) worden afgewenteld. 'Goed'koop is, zo blijkt langzamerhand, duurkoop. In de reclame zullen bepaalde claims, vooral die slaan op de gezondheid, verboden worden. Voor de mogelijkheid van een 'positief' gebruik van reclame schrikt de overheid niet terug: gemakkelijk en lekker kan immers ook best gezond zijn. Straks weten we helemaal niet meer wat we moeten geloven en eten. Sinds eind 1982 is de ingrediëntendeklaratie verplicht en het ziet er naar uit dat de verplichte voedingswaardedeklaratie (op-somming van voedingsstoffen) niet lang

meer op zich zal laten wachten.

In de voorlichting kunnen vooral wat accentverleggingen worden verwacht naar bevolkingsgroepen met een minimum inkomen, etnische minderheden en andere 'kwetsbare' groepen. Hiertoe, lees ik, worden ook sommige gebruikers van alternatief voedsel gerekend.

Giftige stoffen

Een greep uit de voornemens om de chemische verontreinigingen uit levensmiddelen terug te dringen leert dat er naar gestreefd wordt de hoeveelheid diergeneesmiddelen en bestrijdingsmiddelen in levensmiddelen terug te dringen, dat er o.a. maxima zullen worden gesteld aan PCB's en zware metalen (cadmium!) via Warenwetsbesluiten en dat er bijv. een chronisch toxiciteitsonderzoek komt voor aflatoxine M₁. Aflatoxine is een stofwisselingsprodukt van het sterk kankerverwekkende aflatoxine B₁. Het komt via het krachtvoer van koeien in de melk terecht. Van aflatoxine M₁ is nog onbekend of het kankerwekkend is.

Verder zal het vergelijkend onderzoek naar gehalten van 'giftige' stoffen in gangbaar- en alternatiefgeteelde producten worden voortgezet. Het is te hopen dat hiermee de discussie over 'kwaliteit' tussen alternatief en gangbaar niet nog verder wordt versmald tot gekissebis over gehalten aan zware metalen en resten bestrijdingsmiddelen.

Milieuparagraaf

De dagelijkse opname van bestrijdingsmiddelen, geur-, kleur- en smaakstoffen moet worden teruggedrongen tot een veilige norm. Tjonge, tjonge, het is toe te juichen dat de overheid zich zoveel zorgen maakt over onze gezondheid. Jammer dat voeding zó in een eng kader wordt geplaatst. Voedingsmiddelen en verontreinigingen daarin worden alleen gezien voorzover er een directe bedreiging van uit kan gaan op de gezondheid. De verspillende en vervuilende wijze van produceren wordt toegelaten zolang er in het eindprodukt maar niet te veel schadelijke stoffen zitten; ook al wordt geprobeerd de scherpe kanten van de neveneffecten van de produktie (bijvoorbeeld de meststoffenwet) wat bij te slijpen.

Waarom ontbreekt die milieuparagraaf

eigenlijk? Ria Beckers: 'Dat is ook wel een beetje mijn eigen schuld. Ik heb de ingang volksgezondheid gebruikt bij het indienen van de motie. Op volksgezondheid zijn nog wel mensen te vinden die iets willen veranderen.'

Door het voedingsbeleid in een nauw gezondheidsperspektief te plaatsen, laat men een belangrijke troef liggen: de bezorgdheid van veel mensen voor het milieu. In het voorwoord van de nota wordt zelfs gerefereerd aan een artikel in het tijdschrift Sociale Geneeskunde. Daarin wordt melding gemaakt van zaken die Nederlanders als bedreigend ervaren voor hun gezondheid: 49% van de ondervraagde zag de voeding als de belangrijkste bedreiging na inspanningen (55%) en vóór roken (45%) en het milieu (43%). Het mag dan ook een raadsel heten dat de nota alleen tot stand is gekomen in samenwerking met WVC, Landbouw en Visserij en Economische Zaken en niet met VROM (met de M van Milieu, red.).

Liberaal

De nota vermeldt dat er in het belang van de gezondheid van een 'afdwingen' van een voedingspatroon geen sprake kan zijn. Iedere Nederlander heeft de vrijheid voedsel te kiezen zoals hij dat zelf wil, en heeft dus ook zijn eigen verantwoordelijkheid. Echter het bevorderen van een verstandige voedselkeuze wordt heel wat gemakkelijker als de overheid daar ook de ruimte voor schept. De overheid erkent die rol wel maar trekt daaruit geen konklusies in overeenstemming met de beleidsdoelen. Het overzicht over de markt is compleet zoek en van een eerlijke vergelijking met anderen waren kan geen sprake zijn. Van een vrije keuze is slechts sprake binnen het assortiment dat de supermarkt te bieden heeft. Dat assortiment bestaat al uit meer dan

10.000 verschillende waren, en er wordt nogal wat troep verkocht.

Ria Beckers: 'De kern is dat de eigen verantwoordelijkheid van de konsument wordt benadrukt, met een terughoudende rol voor de overheid. Daar ben ik ook wel voor; ik ben niet zo voor overheidsinmenging. Maar als je dat doet, heeft dat natuurlijk wel konsekwenties voor de produktie. Dan mag je wel eisen stellen naar de producent toe.'

En daaraan ontbreekt het nou net. De eigen verantwoordelijkheid wordt als dekmantel gebruikt om geen keuzes te maken voor ruimtescheppend beleid. Als de overheid haar eigen doelstellingen serieus neemt, zijn die keuzes nodig in het belang van volksgezondheid én een leefbaar milieu.

Belangen

Het is al eerder gezegd: als beleidsnota is het nogal een vaag stuk. Waarom zijn de voornemens zo vaag geformuleerd? Dat komt voor een deel omdat er aan een voedingsbeleid tegengestelde belangen zitten. Als je bij de presentatie van het beleid de middenweg kiest, is de kans op kritiek het kleinst. Want wat het betekent om je nek uit te steken, hebben we kunnen zien in discussies over het terugdringen van vet en cholesterol in de voeding. Juist de zuivel-, eier- en vleesproducenten, die hun afzet al flink zagen dalen, lieten zich niet onbetuigd. Vanuit economische belangen werd de strijd aangebonden met de resultaten van wetenschappelijk onderzoek.

Er zijn dus allerlei redenen om beleidsmaatregelen niet zo konkreet te formuleren. Maar aan beleidsvoornemens als 'ontwikkeling van voedingsmiddelen' hebben we niets. Het is nietszeggend als

■ Ria Beckers

er niet bij wordt gezegd wat er verbeterd moet worden, waarom, op welke termijn, in welke hoeveelheden en wie dat gaat betalen. De meeste beleidsvoornemens wemelen van dit soort uitspraken. Ze leggen niets vast en verplichten dus tot niets.

Paul Hulshof

ENERGIEK BESPAREN

Druktoets- ruimtethermostaat

Ik kom nog wel eens in een vergaderruimte, dat - BOM - je zo tegen een muur van warmte op loopt. Staat daar dan de hele godganse dag de verwarming te stoken. Terwijl dat soort ruimtes soms de hele dag lang niet gebruikt worden. En in 't weekend natuurlijk van hetzelfde laken een pak. Ja, kamerthermostaten, radiatorkranen, het schijnt allemaal niet veel te helpen. Je moet er toch aan denken als je de deur uit gaat. Doe jij dat altijd? Nou, ik ook niet hoor: schiet er best wel es een keertje over.

Maar op mijn kantoor heb ik d'r niks meer mee te stellen. Daar hebben we een 'druktoets-thermostaat' gekregen. Dat zegt natuurlijk niks, dat er drukknopjes op zitten, maar zo'n ding gaat vanzelf 6° lager staan na een tijdje en gaat dan niet meer omhoog voordat je weer voor een bepaalde tijdsduurwarmte vraagt. Daar heb je die druktoetsen voor. Twee stuks.

Op die ene kun je acht keer drukken. Kan wel meer natuurlijk, maar dat helpt niks. Elke keer drukken staat voor ½ uur en je kunt dus maximaal 4 uur lang de verwarming hoger zetten. Maar 2 of 2½ uur kan dus ook. D'r zitten ook acht lampjes op, zodat je kunt zien voor hoeveel keer drukken je nog warmte krijgt.

Dus, zeg nou dat ik 's morgens bijvoorbeeld maar één uur op kantoor ben, druk ik twee keer op dat knopje en dan kan ik 'm verder gerust vergeten. Dat andere knopje is voor als ik eerder wegga als gepland: kan ik 'm gelijk mee uitzetten. Zo'n ding werkt met een speciale radiatorkraan of anders gewoon net als elke andere thermostaat op de kachel.

Duur zeker? Zou je m'n baas moeten vragen, maar ik dacht niet dat-ie duurder was dan een fatsoenlijke klokthermostaat. Zo'n f 325,- dus.

L. v. E.

Blij & Boze Brieven

EKO en tropische produkten

In De Kleine Aarde nr. 52 wordt in het artikel 'Eko wereldvreemd bij tropische produkten' het werk van de stichting Ideële Import uit de doeken gedaan. Carl Grasveld vertelt daarin waarom hij geen handel drijft met koffiëkoöperaties van kleine boeren. Als voorbeeld noemt hij Guatemala.

SOS Wereldhandel importeert al lang koffie uit Guatemala, zoals ze al meer dan 15 jaar ook nijverheid, thee en andere voedingsartikelen van basisgroepen en socialistische landen uit de Derde Wereld importeert.

Grasveld maakt geen onderscheid tussen de federatie van koöperaties en de afzonderlijke koöperaties. SOS Wereldhandel nam van 1973 tot 1979 koffie af van Fedecocagua. Toen de invloed van de Guatemalteekse regering in de federatie groter werd en enkele dissidenten ontslagen werden, verbrak SOS Wereldhandel de relatie. Op aanraden van die ontslagen medewerkers heeft SOS Wereldhandel toen contact gezocht met enkele koöperaties die politiek aan de goede kant stonden. Die contacten bestaan nog steeds. Afname van koffie van die koöperaties betekent directe steun, een extra prijs boven de wereldmarkt en morele steun dat er mensen in Europa zich om het lot van hen bekommeren.

Deze directe en morele steun woog voor ons zwaarder dan het feit dat er exportbelasting betaald moet worden aan een regime dat oorlog voert tegen zijn eigen volk. We hebben dat uiteraard serieus overwogen, maar kwamen tot een andere konklusie dan Carl Grasveld. We staan daar niet alleen in. Een van onze projektmedewerkers heeft deze zaak besproken met enkele mensen uit het Guatemalteekse verzet. Hij ontmoette hen in Costa Rica, deze winter. Zij bevestigden het belang van economische steun aan de koöperaties van kleine boeren omdat er zo oorspronkelijke samenwerkingsvormen die niet door de regering zijn georganiseerd, kunnen blijven bestaan. Dit vond men belangrijk voor de komende tijd. Evenals de morele steun. Daarnaast blijft staan dat via koffie en met name de koffiëkrant van SOS Wereldhan-

del goede en direkte informatie over Guatemala gegeven kan worden.

Wat betreft de moorden op leiders van koöperaties waar Grasveld over spreekt. Er zijn in Guatemala veel leiders van koöperaties vermoord. De leiding van de Federatie van koffiëkoöperaties is niet vermoord. De toen ontslagen dissidente medewerkers zijn niet vermoord. Een is er later wel gevlucht. Wij hebben geen bewijzen dat er leiders van de koöperaties waar SOS Wereldhandel contact mee heeft, vermoord zijn en zijn vervangen door stromannen van de regering. Bij andere koöperaties kan dit het geval zijn.

Het voorbeeld van de import van koffie uit Guatemala laat zien dat het werken met basisgroepen in de Derde Wereld niet gemakkelijk is. Het is arbeidsintensief: contacten leggen, op bezoek gaan, informatie inwinnen, rapporten schrijven en bespreken, zorgvuldig afwegen van ontwikkelingen in het land en in de groep. Steun aan koöperaties en basisgroepen is echter van wezenlijk belang: zij werken op kleinschalige manier en vaak tegen de stroom in aan een nieuwe en betere toekomst. Zij staan voor hetzelfde als de velen die hier in kleine EKO-winkels en in wereldwinkels werken. Daarom verkoopt SOS Wereldhandel in haar Indio Latijns Amerika koffie, koffie van kleine boeren uit Guatemala.

SOS Wereldhandel

Hester Stafleu

Willem Hooglugt (Wijchen)

Natuurvoeding radikaal?

De brief van Weia uit Utrecht in het Lentenummer van De Kleine Aarde (blz. 43) is beslist niet radikaal. De huidige voedingsgewoonten - inclusief de alternatieve - zijn niet ontstaan uit de voedingsgewoonte die ooit de mens eigen moet zijn geweest, nl. datgene dat de natuur hem bood. Dit laatste is nauwelijks nog mogelijk. Echter wel door onze huidige voedingsgewoonten, ook alternatieve, anders in te delen.

Hoewel anders wordt gedacht waren de vroegste mensen pure planten- en vruchteneters (ook noten en zaden dus). Door het verspreiden van deze mensen

naar minder voedselrijke gebieden en concurrentie van dieren werd hun bestaan bedreigd en ging men uit zelfbehoud dieren doden. De verdere verspreiding van de mens heeft vaak noodzakelijke voedingsgewoonten veroorzaakt. Eskimo's bijvoorbeeld eten vooral veel vlees en vis. Hun spijsverteringsstelsel is nauwelijks anders dan dat van mensen van warmere gebieden die veel groenten en fruit eten. Ondanks de evolutie van de mens is zijn spijsverteringsstelsel nauwelijks veranderd, echter wel gedegenereerd.

Zoals gezegd aten de vroegste mensen producten uit de natuur. Dus rauw en onbewerkt. Granen en ook peulvruchten horen hierdoor eigenlijk niet thuis in de natuurvoeding. Mensen kunnen deze noch kauen, noch verwerken. Dus moeten deze produkten eerst bewerkt c.q. gekookt worden. Hierdoor wordt ook een mythe rondom de alternatieve voeding al doorbroken, namelijk het eten van granen, brood, peulvruchten in plaats van vlees of vis. Ook ons spijsverteringsstelsel heeft veel moeite met deze zetmeelprodukten en heeft voor de vertering hiervan veel enkelvoudige suikers nodig. Deze worden onttrokken uit ons lichaam of uit onze koolhydraatrijke voeding zoals groenten en fruit. Juist deze suikers zijn dé energie (naast plantaardige vetten) voor ons lichaam. Het zou beter zijn een zetmeelarme voeding te gebruiken met bijvoorbeeld aardappels. De voedselkombinaties, ook in de alternatieve diëten, zijn vaak verkeerd samengesteld en overkompleet. Een groot aanbod van verschillende soorten eiwitten wordt slecht verteerd. Maar ook eiwit + zetmeel. Zetmeel is een complexe suiker die erg moeilijk afbreekbaar is en grote hoeveelheden vitaminen van het B-komplex nodig heeft. Een combinatie van peulvruchten en granen, melkprodukten c.q. kaas en granen, fruit en granen worden slecht opgenomen. Ondanks alle optelsommen en analyses van vitaminen en aminozuren. Deze analyses zijn gebaseerd op het rauwe produkt dus niet wat het lichaam hiervan opneemt. Bepaalde produkten worden zelfs helemaal niet opgenomen, bijvoorbeeld honing op brood. Brood wordt met wat mondspeeksel in de maag verteerd. Honing pas in de dunne darm. De maagzuren die opgeroepen worden om het brood te verteren, vernietigen daardoor de goede eigenschappen uit de honing. Ook kan gisting ontstaan bijvoorbeeld bij fruit na een broodmaaltijd.

Buiten de juiste voedselkombinaties is ook de zuur/base-verhouding vaak niet juist. Door een overmaat aan zuurvormende produkten vervuilen we dus ons lichaam. Alle waterrijke produkten zoals groenten en fruit zijn basevormend. Prof. Dr. Ragnar-Berg (1857-1956), die deze theorie ontwikkeld heeft, had als vuistregel: eet 5 à 7 maal meer groenten, aardappels en fruit dan alle andere voedingsmiddelen samen. In een evenwichtenvoeding gebruikt men 80 percent basevormende en 20 percent zuurvormende voedingsmiddelen.

Het zuur-basen evenwicht is van essentieel belang in een goede voeding. De voordelen zijn:

- ontlasting van het buffersysteem
- stopzetting van mineralenroof in het eigen organisme
- geringe behoefte aan eiwit omdat deze nu goed wordt afgebroken en efficiënt wordt geabsorbeerd
- minder eiwit betekent minder zuren en dus minder belasting voor de nieren
- geringe behoefte aan vet omdat de vet-stofwisseling verbeterd wordt
- toevoer van grote hoeveelheden vitaminen, mineralen en water. Deze drie belangrijke voedingsmiddelen komen rijkelijk voor in een waterrijke voeding
- een sneller verzadigingsgevoel door een efficiënte vertering.

Jammer genoeg heeft de alternatieve sektor zich massaal gericht op de zogenaamde vleesvervangers. Voor de beginner bood dit wel een makkelijke overstap maar niet een gezondere of beter opneembare voeding. Hooguit het ekologische aspect i.v.m. de biologische teeltwijze en verdere behandeling.

Jammer genoeg is over dit alles nog weinig lektuur. In diverse vegetarische kookboeken wordt wel geattendeerd op het zuur/base-evenwicht. Zonder reclame te maken is één boek een uitschieter nl. dat van Jan Dries - 'Natuurvoeding voor elke dag'. Gezegd moet ook worden dat een omschakeling naar natuurvoeding niet gemakkelijker is. Na een voor mij eenvoudige om-

schakeling naar vegetarische voeding, zal deze overstap naar veel biologische groenten en fruit met aanvullend noten, deegwaren, graanprodukten en wat zuivel mogelijk voor velen wel radikaal lijken. Weia uit Utrecht kan gerust zijn. Er zijn er meer die zich bezorgd maken over de relatie tussen voeding en natuur, tussen mens en natuur.

Voor De Kleine Aarde mogelijk een aansporing zich op het terrein van echte Natuurvoeding eens wat meer te verdiepen.

Warner Ceelen, Reusel

Leefbaarder wereld

Wij, mensen van de IKV-kern in IJlst, zijn met onze activiteiten gericht op, jullie welbekende, doelstellingen. Daarachter ligt echter bij veel IKV-mensen een visie op mens en maatschappij en in welke richting die zich zouden moeten ontwikkelen.

We zijn ons bewust dat we in het IKV-werk een klein deel bespreekbaar maken van wat er aan de maatschappij van nu schort. Gelukkig zijn er veel mensen en groeperingen actief, op andere even belangrijke terreinen. We waarderen in dit kader jullie werk dan ook ten zeerste. Ook jullie werk draagt bij aan een maatschappijverbetering die past in onze visie. We voelen daarom behoefte om jullie op deze wijze een hart onder de riem te steken.

Hou vol, ga door, want, al merk je dat niet altijd, er staan meer mensen achter je, dan

je misschien vermoedt, in jullie streven naar een leefbaarder wereld...

Grijtsje Steur-Postma, IJlst

Kleinschaligheid en Natuurbehoud

'Kleinschaligheid, daar moet je niet over praten, dat moet je gewoon doen!' Is een uitspraak van Nico en Mariel uit Balkbrug. Zij wonen daar in een boerderij waar de NCSV in de zomervakantie haar kleinschaligheidskampen houdt.

In overleg met hen wordt gewerkt aan noodzakelijke klussen op de boerderij, maar ook broodbakken, spinnen en andere kleinschalige dingen zijn mogelijk.

Het kleinschaligheidskamp is een werktthemakamp. Dat betekent naast werken aandacht besteden aan het thema. Ook een werk-themakamp van de NCSV is het natuurbehoudkamp in Kalenberg. Hier wordt halve dagen in rietlanden gewerkt en daarnaast is er tijd genoeg om het thema natuurbehoud uit te diepen. Bovendien leent de omgeving zich uitstekend voor een tocht per roeiboot.

Brochures zijn aan te vragen bij de NCSV, Woudenbergseweg 54, 3707 HX, Zeist, telefoon 03439-1233.

Jawel, memo-ondernemers zijn idealisten

Zij menen dat de economie anders moet worden ingericht en zijn hier vast mee begonnen.

MeMOVerzekeringen bemiddelt en adviseert, omdat verzekeren een serieuze zaak is en verantwoordelijk moet gebeuren.

MeMOVerzekeringen is er voor het bedrijf, maar ook voor uw privéverzekeringen.

MeMOVERZEKERINGEN
damrak 37, 1012 Ik amsterdam
020-260139

UNIEKE KOLLEKTIE OUDE ZWITSERSE TEGELKACHELS

- stooktechnisch 100 %
- hoog rendement
- vraag vrijblijvend folder

stoffelhoeve - stationsweg 86
oosturm tel.04780-85956/80361

stichting
natuur en milieu

Donkerstraat 17 - 3511 KB Utrecht

NATUUR EN MILIEU VOERT ACTIE, OOK VOOR U!

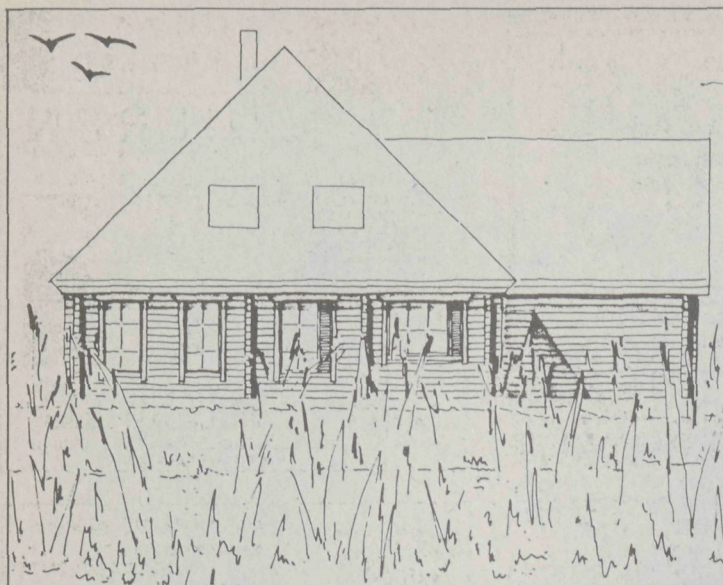
Natuur en Milieu voert als landelijke particuliere milieuo-organisatie actie voor een schone lucht en bodem, voor schoon water, voor de bescherming van natuur en landschap, voor een mens- en milieuvriendelijke economie en voor duurzame energiebronnen.

Natuur- en milieubewuste mensen kunnen de actuele informatie van het maandblad "Natuur en Milieu" niet missen.

Steun het werk van Natuur en Milieu door:

- **abonnee** van het maandblad 'Natuur en Milieu' te worden; een jaarabonnement kost minimaal f 40,-;
- **begunstiger** van de stichting te worden, jaarlijkse bijdrage minimaal f 80,-. U ontvangt naast N + M dan ook de boekjes in de Reeks Natuur en Milieu.

Bel 030-331328 (toestel 27) voor een gratis proefnummer.

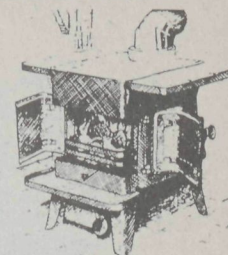
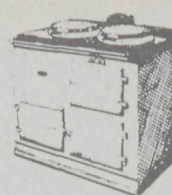
milieuvriendelijk energiebesparend bouwsysteem

medewerkend architect:
Joris Wijffelaars.

**Simpel en gezond
bouwen in hout**

FINN-LOGS
Idsteinlaan 15
5252 BJ Vlijmen
Holland
Postbus 34
5250 AA Vlijmen
Tel. 04108-6344

ALTERNATIEF VERWARMINGSCENTRUM 'SCHOUTEN'

RAYBURN AGA

QUEBB

Linieweg 13, 7921 VK Zuidwolde
Tel. 05287-1732. Open na afspraak.

Reparatie, onderhoud en onderdelen voor alle AGA-fornuizen.

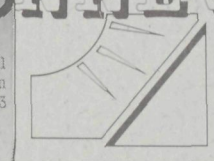
Erkend installateur

Zonnepanelen
speciaal voor Nederlands klimaat
ontwikkeld

Zeer duurzaam
en met het unieke
Zonnevang-leegloopsysteem

ZONNEVANG

Strijpstraat 41
5616 GL Eindhoven
040 - 52 39 95

productie en
installatie van
zonnepanelen

**SMAAK IS NIET
TE BESCHRIJVEN.**

proef zelf die heerlijke

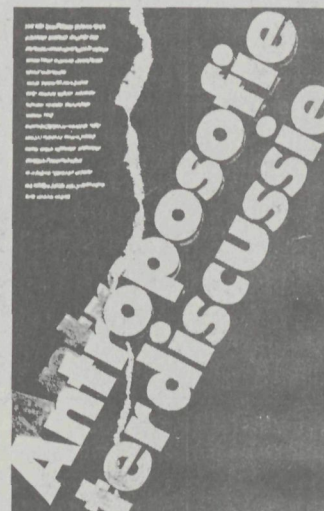

SESAMPASTA

en vraag Uw winkelier naar onze **recepten**-folder!

Oude Dijk 7 9956 PA Den Andel tel: 05950-4407

Antroposofie ter discussie

Zojuist verschenen
ca. 88 pagina's, f 15,-
(ISBN 90 6038 214 5)

Uit de inhoud:

- Antroposofie en publiciteit
- De Vrije Scholen ter discussie
- De kennistheoretische basis van de antroposofie
- Rudolf Steiners visie op volken en rassen
- Antroposofie en mythisch denken
- Steiner en Aristoteles: wetenschappelijke vooruitgang en stagnatie
- De impuls van de antroposofie in de cultuur van de 20e eeuw.

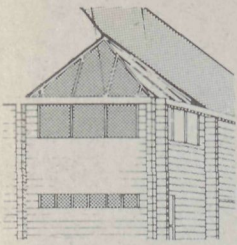
In het afgelopen jaar, met een culminatie in de afgelopen maanden, zijn er in de landelijke pers steeds vaker artikelen verschenen met betrekking tot de antroposofie en tot antroposofische werkgebieden. Deze artikelen hebben vrijwel allemaal één ding gemeen: het eenzijdige, vaak tendentieuze karakter.

In **Antroposofie ter discussie** zullen de thema's die in de pers aan de orde zijn gekomen, worden behandeld door Wim Veltman, Pim Blomaard, Maarten Ploeger, Hans Peter van Manen, Edithe Boeke, Hugo S. Verbrugh en Bernard Lievegoed. De journalist Jelle van der Meulen schreef een inleiding. Het voorwoord is van Ate Koopmans, voorzitter van de Antroposofische Vereniging in Nederland.

UITGEVERIJ VRIJ GEESTESLEVEN, Stationslaan 4, 3701 EP Zeist, 03404-23079

milieubewust ontwerp, advies, begeleiding bij

nieuwbouw
houtbouw
verbouw
zelfbouw

ARCHITECHNA NEDERLAND

koöperatieve vereniging van architecten b.a.
mierloseweg 51c Geldrop, telefoon: 040-859 859
(voorheen LBAC / st. Michielsgestel)

Lopen op 100% puur **natuur**.
Op ambachtelijk gemaakte
sandalen met kurken voetbed.
Van plantaardig gelooide leder
met zolen van natuurrubber (crêpe)

Dat kan voor **minder dan f 50,-**
– Muil met verstelbare wreefband
– Sandaal met 2 gespen
– Instapper 3 banden + gesp
In de **maten**: 36 t/m 46,
kleur: d.bruin

Inlichtingen:
Retel 01620-22927

LIJNOLIE VERF

Dekkende verven,
beitsen, vloerlakken,
jachtlak, muurverven,

EEN BIJDRAGE AAN EEN GEZOND MILIEU.

AGATHOS

GRATIS FOLDER OP AANVRAAG MET 40 VERKOOPPUNTEN.
MERCURIUSWEG 2 ZUTPHEN TEL. 05750 - 17643

NIEUW

**zonder
plastic**

LUIEREN

IS EEN PLEZIER MET

DEZE WOLLEN LUIERBROEK

SLUIT MET KLITTENBAND
GROTE ABSORPTIE
2 LAGEN 100 PROCENT WOL
ZACHTE RANDEN
VOORKOMEN LEKKAGE
ONTZIET TERE HUID
MACHINE WASBAAR
BESTEL D.M.V. GIRO.
PER STUK FL. 30,-
PORTO 1 ST. FL. 3,25
2 ST. 4,25 3 ST. 6,25
GRATIS BROCHURE.

5 MATEN
N TOT 6,5 KG
1 6,5 - 8 KG
2 8 - 10 KG
3 10 - 12,5 KG
4 12,5 - 15 KG

**WOLWIKKEL
AMSTERDAM**
SCHELDESTRAAT 102 1078 GP
POSTGIRO 5459380

Natuurvoeding en

milieuwinkel

De
Knap-
zak
075-
281403

Noordeinde 18
Wormerveer
(aan de Zaan)

Verkoop van:
EKO
levensmiddelen
huish. art.
kringloop papier
zaden, planten
boeken

Informatie over:
voeding
gezondheid
kringloop w.
bibliotheek
memo

*GIDS
1985/86
LEKKER
EN
GEZOND
ETEN
IN
NEDERLAND
EN
BELGIË*

*INFORMATIE over de
natuurvoedings-
RESTAURANTS
ADRESSEN van de
natuurvoedingsWINKELS*

*32 pag. - fl. 4,25 / 80 fr.
ISBN 90-71062-03-1*

*Te koop in boekhandel
en natuurvoedingswinkel
of door overmaking van
– voor Nederland:
fl. 5,35 op giro 1468221
– voor België:
100 fr. op postcheck-
rek. 000-1435867-73
t.n.v.
IRIS, Voortervweg 168
NL-5611 TT Eindhoven*

- Tegelkachelbouw
- Prachtige oude en antieke tegelkachels
- Vraag vrijblijvend folder

A. Jeuken
Kempweg 164^H
5801 VV Venray
Tel. 04780-89174/82520

Geleerpoeder Marmello

Jam maken met weinig suiker

Marmello is een natuurlijk geleermiddel op basis van citrusspectine.
Verkrijgbaar in natuurvoedings- en reformzaken

Een produkt van Dodo, Postbus 109, 9701 BP Groningen

Adverteer in
De Kleine Aarde
bel
Uschi Bever
04116-84921

een tuin . . . ? maar dan wel één vol verrassingen!

wij maken tuinen die niet alleen voor mensen zijn, maar geven alle ruimte aan insecten, vogels en kleinere dieren. hoe? door o.a. hoogteverschillen, gebruik van puin, denneschors als grondbedekking en wilde planten aan te planten. door bewust variaties te scheppen, waarbinnen allerlei microklimaten ontstaan. zo'n tuin is eigenlijk nooit af, steeds geeft hij verrassingen in de vorm van onverwachte 'gasten'. het harde gedeelte, bv. terrassen, paden, opritten, wordt harmonisch ingepast. Bel ons en wij laten u vrijblijvend een aantal tuinen zien.

hoveniersbedrijf en tuinarchitectuur
'hagebeemd'
st. catharinastraat 38 - eindhoven
telefoon 040 - 449009
specialist in
ecologische groenprojecten

Uitgaven van De Kleine Aarde

**OUDE NUMMERS
VOOR
SLECHTS f 1,—
+ verzendkosten**

Belangrijkste thema's uit oude nummers

- 20 Geheim agent B12
- 21 Ander werk
- 23 Bouwen
- 24 Landbouw
- 25 Milieu en huishouden
- 26 Energie
- 27 Preventieve gezondheidszorg
- 28 Voeding
- 29 Vervoer
- 30 Kinderen en milieu
- 31 Belang van utopieën
- 32 Derde wereld
- 33 Samen werken, wonen, overleven
- 34 Natuurbehoud begint aan tafel
- 35 Dieren tussen de mensen
- 36 Wie leert wie wat?
- 37 De bloeiende handel in beter eten
- 38 De jacht op afval
- 39 Nieuwe ekonomie: betere tijden op komst
- 40 Tien jaar De Kleine Aarde
- 41 Zomer-energie
- 42 Onze boeren de nieuwe sjeiks?/De beste kachels van '82
- 43 Het groene geld
- 44 De vele gezichten van zonne-energie
- 45 Winkelen bij EKO, toevoegingen en verontreinigingen
- 46 Gebak zonder suiker
- 47 Sneeuw en ijs, in de bonen
- 48 Groene politiek, zelf spaghetti maken
- 49 Melk, boeren in Frankrijk

**Stel zelf een attractief
pakket samen**

Voor bestelwijze zie hiernaast

Boeken

De Kleine Aarde in vier seizoenen. De gebundelde eerste jaargang van het tijdschrift. (Zesde druk)
f 5,95/Bf 115

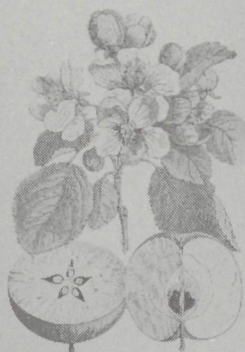
Grijp de wind. Theorie en handleiding voor het bouwen van een molen, 84 pag. DKA-boek 1. (Vijfde druk)
f 14,50/Bf 275

Eten wat de grond schaft. Ekologische voeding in theorie en praktijk. Door Arnold Robbé. DKA-boek 2. (Derde druk)
f 11,00/Bf 215

Het Hergebruikboek. Dubbellang plezier van duizend-en-één dingen. Samenstelling: Hanneke van Veen. DKA-boek 3. (Tweede druk)
f 7,50/Bf 145

Eet Kook Ekologisch. Handboek voor de gif-vrije keuken. Door Louise van Gisteren en Greet Hospers. DKA-boek 4. (256 pag.)
f 32,50/Bf 635

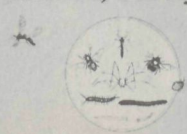
Gezond Fruit Telen

Isoleer je huis anders. Vol praktische tips. U kunt zelf uw woning isoleren, tochtvrij maken etc. DKA-boek 5
f 19,50/Bf 380

Gezond Fruit Telen. Handleiding voor het gezond houden van uw fruitbomen en de vruchten die u straks eet. Door Joke Bloksma. DKA-boek 6. 96 pag. paperback
f 19,50/Bf 380

Jakkes, bestjes!

Het leuke leerzame buitenbeestjesboek

Mellie Uyldert

de onbegrepen
wijze maagd

FELIX ZWITSER

Jakkes, Beestjes! Het leuke, leerzame buitenbeestjesboek. Over kruiptjes, sluipertjes en fladderaars in de tuin, in het groen bij school of in huis. Door Peter Kouwenhoven. DKA-boek 7, 48 pag. geb. (Tweede druk)
f 12,50/Bf 250

Mellie Uyldert, de onbegrepen wijze maagd. Waan of wijsheid? Het einde van een mythe. Door Felix Zwitser. Samenstelling David Douwes. DKA-boek 8. 148 pag. paperback
f 14,95/Bf 285

Brochures

Vleesloze recepten. Vijftien volledige menu's. Door Denise Wagemarkers. (Vijfde druk). DKA-brochure 1
f 5,00/Bf 95

Ekologische tuinbouw. Tips voor milieuvriendelijk tuinieren. (Tweede druk). DKA-brochure 2
f 2,50/Bf 50

Alternatieve Landbouwmethoden. Uittreksel van het eindrapport van de Commissie Onderzoek Biologische Landbouwmethoden ('77) (Tweede druk). DKA-brochure 3
f 5,00/Bf 95

Minder vlees...? Geen probleem. Ekologische voeding als dagelijkse kost. Waarom minder vlees en wat eet je dan? Door Arnold Robbé en Obe de Vries. DKA-brochure 5. (Zesde druk)
f 2,50/Bf 50

Methaangisting, Energie uit mest en afval. Door Jan Craens en anderen. DKA-brochure 6. (Vijfde druk)
f 5,00/Bf 95

Milieubewust wonen in piramidehuizen. Het woon/leefplan van De Kleine Aarde en de architecten Gerard Schouten en Gerrit de Jonge. DKA-brochure 10. (Vijfde druk)
f 2,50/Bf 95

De zon in huis. Bundel van artikelen over de mogelijkheden van zonne-energie. (Derde druk). DKA-brochure 11
f 4,00/Bf 80

Windenergie. Bundel van artikelen over de mogelijkheden van windmolens. Adressen en algemene informatie. (Derde druk). DKA-brochure 12
f 5,00/Bf 95

Kleine Aardigheden. Recepten voor lente, zomer, herfst, winter, broodmaaltijden, picknickmand. (Tweede druk). DKA-brochure 13
f 5,00/Bf 95

Anders omgaan met energie. Mogelijkheden tot besparen door technisch vernuft en simpele verandering van gewoonten. (Tweede druk). DKA-brochure 14
f 5,00/Bf 95

De Kleine Aarde doet een boekje open over milieuveilige landbouw, politiek met mes en vork, onuitputtelijke energiebronnen; experimenten en activiteiten van het project in Bostel. Met plattegrond van De Kleine Aarde. DKA-brochure 15
f 2,50/Bf 95

Volkorenbrood bakken. Lespakket voor het onderwijs: brood bakken met kinderen. (Vierde druk)
f 4,00/Bf 80

Dat is Andere Koek. Alle ideeën van mensen die alternatief eten op 'n rijtje. Handig naslagwerkje bij het maken van een werkstuk
f 4,00/Bf 80

Alternatieve Voeding voor Zuigeling en Peuter. Een handige vraagbaak over alternatieve voeding, de voeding voor zuigeling en peuter, zuigelingenvoedingen en het overgaan op vaste voeding
f 9,50/Bf 175

Ekologische Alternatieven

Granen. Boekje over de actie 'Nederland Meerkorenland', Ekologische Alternatieven 1. (Tweede druk)
f 5,00/Bf 95

Zelf kippen houden. Ekologische Alternatieven 2. (Tweede druk)
f 5,00/Bf 95

Kompost. Complete handleiding

voor het zelf maken van puik kompost. **Ekologische Alternatieven 3.** (Tweede druk) f 5,00/Bf 95

Kamerkost. Keukentips en recepten voor elke kamerbewo(o)nst(er). **Ekologische Alternatieven 4** f 5,00/Bf 95

Eetbare paddestoelen. Plukken - kweken - klaarmaken. Het boekje beschrijft zestig eetbare soorten die zonder bezwaar voor de natuur en zonder gevaar voor de gezondheid geplukt en gegeten kunnen worden. **Ekologische Alternatieven 5** f 5,00/Bf 95

Inmaken en bewaren. Een praktische handleiding over inmaak- en bewaarmethoden, zoals inkuielen, drogen, melkzuurfermentatie (zuurkool). **Ekologische Alternatieven 6.** (Tweede druk) f 5,00/Bf 95

Babyvoeding. Poedermelk of moedermelk? Potjes en pakjes of zelfgemaakte zuigelingenvoeding? **Ekologische Alternatieven 7.** (Tweede druk) f 5,00/Bf 95

Groente uit 't wild. Veel 'onkruiden' zijn voortreffelijk eetbaar, als je maar weet hoe je ze klaar moet maken. Met teeltinformatie en recepten. **Ekologische Alternatieven 8.** (Tweede druk) f 5,00/Bf 95

Vooruit met de Geit. Handleiding over 't houden van geiten. Ook melk, kaas en kwark maken en hui-

den looien. **Ekologische Alternatieven 9.** (Tweede druk) f 5,00/Bf 95

Wijn uit eigen tuin. Het boekje bevat een teelthandleiding voor de amateurwijnbouwer en geeft aan hoe je zelf een recept kunt samenstellen. **Ekologische Alternatieven 10.** (Tweede druk) f 5,00/Bf 95

Eetbare wilde vruchten, zaden en noten. Dit boekje vertelt hoe je uit zaden en noten uitstekende olie kunt slaan. Veel tips, b.v. hoe je

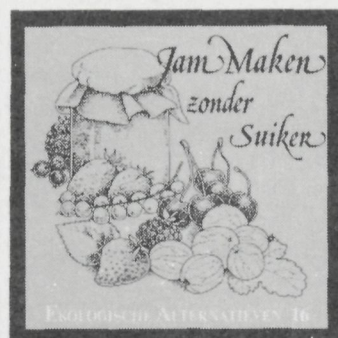
mosterd kunt maken van witte krodde, vruchtenvlaai van lijsterbessen etc. **Ekologische Alternatieven 11.** (Tweede druk) f 5,00/Bf 95

Brouw bier voor je plezier. Uitvoerige handleiding voor het zelf brouwen van diverse soorten bier. Van pils tot brandnetelbier. **Ekologische Alternatieven 12** f 5,00/Bf 95

Normaal Sporten. Een boekje over het gewoon leuk bezig zijn met sport. Tips voor de beginnende sporter, en aandacht voor gezond vermageren. **Ekologische Alternatieven 13** f 5,00/Bf 95

Kiemen. Groenteteelt in de keukenkast. Handleiding voor het kiemen van peulvruchten, granen en allerlei andere zaden. **Ekologische Alternatieven 14.** (Tweede druk) f 5,00/Bf 95

Spuiten maakt ons giftig. Informatie over de gevaren van bestrij-

dingsmiddelen en de gevaren waarover de chemie zwijgt. Natuurlijk ook aanwijzingen hoe het anders kan. **Ekologische Alternatieven 15** f 5,00/Bf 95

Jam maken zonder suiker. Een volledig overzicht van het maken van goed smeerbare jam bij elk gewenst suikergehalte, dus voor elke smaak. **Ekologische Alternatieven 16** f 5,00/Bf 95

Overige uitgaven

Voedselschijf, A4 kleur f 1,00/Bf 20

Hergebruik-etiketten. Pakjes à zestig stuks: f 2,00/Bf 40
Verzendkosten f 1,75/Bf 35
(poster, voedselschijf of etiketten).

Verzamelband. Groen linnen. Voor 3 jaargangen. **De Kleine Aarde** f 19,50/Bf 370
Verzendkosten f 5,25/Bf 105

Buttons 'Krap bij Kas' en 'Zure Reagan'. Doorsnede 37 mm, neutronenbombestendig. Per stuk: f 1,00/Bf 20
Verzendkosten (ongeacht aantal) f 1,50/Bf 30

DKA tijdschrift

De Kleine Aarde wordt gestuurd aan donateurs en is in de boekhandel en EKO-winkels verkrijgbaar voor f 5,- per nummer. Per post verzonden kost het blad f 7,50

Steun ons werk

Als u het werk van de Stichting De Kleine Aarde steunt met een donatie van minimaal f 25,- per jaar, ontvangt u het tijdschrift.

Aanmelding kan het beste door overmaking van de donatie, met vermelding 'nieuwe donateur'. U krijgt dan De Kleine Aarde vanaf het lentenummer in de bus. Schriftelijke opzeggingen moeten drie maanden voor het einde van het lopende kalenderjaar in ons bezit zijn.

Bedrijven, bibliotheken en andere instellingen betalen minimaal f 30,-/Bf 600.

Buiten de Benelux betaalt u f 10,- meer (per postwissel). Verzending per luchtpost op aanvraag.

Bestellen bij De Kleine Aarde

Indien uw boekhandel of EKO-winkel bovenvermelde uitgaven niet in voorraad heeft, dan kan hij ze voor u bestellen. Bestelt u rechtstreeks bij de uitgever, dan betaalt u wel extra verzendkosten.

Verzendkosten boeken:
f 4,00/Bf 80 voor het eerste ex.
Ieder boek extra f 1,50/Bf 30 erbij tellen.

Verzendkosten brochures:
f 2,50/Bf 50 voor het eerste ex.
Voor elk volgend exemplaar f 0,75/Bf 15 erbij tellen.

Verzendkosten oude nummers:
f 2,50/Bf 50 voor het eerste ex.
Voor elk volgende nummer f 1,-/Bf 20 erbij tellen.

Stort het bedrag - en niet vergeten - met verzendkosten, op postgiro 52370 van De Kleine Aarde, Boxtel, met vermelding van titels en gewenste aantallen. Voor België: 000-1137770-57.

Prijswijzigingen voorbehouden (raadpleeg het meest recente nummer van het tijdschrift).

De Kleine Aarde
Postbus 151
5280 AD Boxtel
Vertegenwoordigers voor de Belgische Boekhandel:
Kritak, uitgeverij en verspreidingscentrum, Vesaliusstraat 1, 3000 Leuven.

Foto: Brabants Centrum

f1000 BELONING als u de (auto)ritjes tot 5 km per fiets aflegt!

In stedelijke gebieden gaat bijna de helft van de brandstof op aan ritjes korter dan 5 km. Een auto kost per jaar een slordige 2000 gulden aan benzine. De helft van dat bedrag is dus die beloning van 1000 gulden. Elk jaar! Daar kunt u een aardige fiets voor kopen; en eventueel nog een fietskar.*

Naast die 1000 gulden beloning is er nog iets. Juist die korte ritten voor boodschappen, werk, school en sport maken de leefomgeving zo onveilig. Bovendien geven ze in verhouding veel meer milieuvervuiling dan lange ritten. U levert dus ook nog een bijdrage aan de oplossing van het zure-regen-probleem. Dat is méér dan mooi meegenomen.

* Dan houdt u nóg genoeg geld over om donateur van De Kleine Aarde te worden; voor informatie: DKA, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Een 'zure regen'-actie tegenodeloos autogebruik, zoals die in Boxtel gevoerd werd.
Wie ook zo'n actie wil starten zie pag. 19.